

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Katedra praktické teologie

Diplomová práce

Přístupy k smrti a k pohřbívání v různých historických epochách lidstva

Pohled na smrt v myšlenkových koncepcích v průběhu
dějin

Autor:	Ludmila Půbalová
Studijní obor:	Učitel náboženství a etiky
Forma studia:	Kombinovaná
Vedoucí práce:	RSDr. Ján Mišovič, CSc.

2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci pod názvem „Přístupy k smrti a k pohřbívání v různých historických epochách lidstva.“ vypracovala samostatně s použitím uvedených pramenů a literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b, Zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

Ve Lstění 30. června 2008

.....

Podpis

Děkuji především svému vedoucímu práce RS-Dr. Jánovi Mišovičovi, CSc. za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce. Děkuji rovněž svému konzultantovi PhDr. Ondřeji Chvojkovi za podnětné připomínky týkající se historické stránky textu.

OBSAH

Úvod	6
1 Smrt na úsvitu dějin	9
1.1 Prehistorie.....	9
1.2 Starověk.....	11
1.2.1 Historické určení	11
1.2.2 Chápání smrti ve starověkých despotiích	11
1.2.2.1 Mezopotámie	11
1.2.2.1.1 Historický vývoj	11
1.2.2.1.2 Záhrobí	12
1.2.2.1.3 Pohřeb.....	13
1.2.2.1.4 Představy o podsvětí.....	14
1.2.2.2 Egypt	15
1.2.2.2.1 Historický vývoj	15
1.2.2.2.2 Posmrtný život v představách starých Egypt'anů	17
1.2.2.2.3 Texty pyramid	18
1.2.2.2.4 Hrobka	19
1.2.2.2.5 Duše.....	22
1.2.2.2.6 Podsvětí	23
1.2.2.2.7 Poslední soud.....	23
1.2.3 Ostatní starověká náboženství	24
1.2.3.1 Chápání smrti v Izraeli	24
1.2.3.1.1 Život je dar od Boha.....	24
1.2.3.1.2 Židovské pohřební zvyky	25
1.2.3.1.3 Lidský život jako absolutní hodnota	26
1.2.3.1.4 Lidský život z pohledu židovské medicíny	26
1.2.3.2 Chápání smrti v dalších kulturách	27
1.2.4 Antický svět a pojetí smrti	29
1.2.4.1 Řecko.....	29
1.2.4.2 Řím	30
1.2.4.3 Křesťané	34
1.2.4.4 Pohřbívání v římských provinciích	37
1.2.4.4.1 Nejstarší období.....	37
1.2.4.4.2 Pohřbívání u svobodných Germánů	38
1.2.4.4.3 Hunové	39
1.2.4.5 Srovnání chápání smrti ve starověkých kulturách - shrnutí	40
2 Středověk	43
2.1 Nástup středověku	43
2.1.1 Historické určení	43
2.2 Raný středověk (od konce 5. století do 12. století)	44
2.2.1 Evropa na antických základech	44
2.2.2 Pojetí smrti u Slovanů	45
2.2.2.1 Pohané	45
2.2.2.2 Křesťané	47
2.3 Vrcholný středověk - od poč. 12. století do počátku 15. století.....	51
2.4 Pozdní středověk	53
2.4.1 Renesance.....	53
2.4.1.1 Smrt na území Čech v pozdním středověku.....	54

2.5	Umění a smrt ve středověku	56
2.6	Postoj člověka ke smrti – středověk shrnutí	58
3	Novověk	60
3.1	Historické určení	60
3.2	Kulturní a filosofické směry novověku a jejich vztah ke smrti.....	61
3.3	Postoj ke smrti v lidové kultuře novověku	64
3.3.1	Duše a duch	64
3.3.2	Víra v převtělování	67
3.3.3	Sebevražda	68
3.4	Postoj ke smrti ve 20. století	69
3.4.1	Hrůzy a smrt ve 20. století	71
3.4.2	Nacismus a genocida.	74
3.4.2.1	30. léta v Německu	74
3.4.2.1.1	Příklad německého běsnění - koncentrační tábor Osvětim	76
3.4.2.2	Genocida dnes	78
3.5	Fenomény dnešní doby.....	79
3.5.1	Trest smrti.....	79
3.5.2	Smrt jako ekonomický fenomén	81
3.5.2.1	Turistické extrémny.....	81
3.5.2.2	Medializace smrti	83
3.5.3	Smrt a současnost	84
3.5.3.1	Vytěsněná smrt	84
3.5.3.2	Soudobý model umírání	85
3.5.4	Přístup k umírajícímu v římskokatolické církvi	87
3.5.4.1	Smrt a Ježíšovo zmrtvýchvstání	87
3.5.4.2	Úcta k zemřelým	89
3.6	Zpodobnění smrti v literatuře a umění v novověku	91
3.7	Shrnutí novověk	95
	Závěr	97
	Použitá literatura	100
	Seznam zkratk	106
	Seznam příloh.....	107

Motto: Nauč nás počítat naše dny,
at' získáme moudrost srdce.

Žalm 90,12

Úvod

Otázkou smyslu života a smrti se lidé zabývají celé věky. Je to jedna z nejstarších, nejtěžších a nejzákladnějších otázek, které si klademe. Smrt můžeme promýšlet ve dvou rovinách: obecné a osobní. Snazší je pochopitelně hovořit o konci lidského života obecně, vždyť všichni víme, že život končí smrtí. Snažíme se nalézt smysl života sami, anebo se přikláníme k náboženství či filosofii. Je otázkou, nakolik je vlastně rozdílné osobní hledání smyslu a příklon k filozofii. Příklonem k filozofii však nemusí být pouhé přebírání filozofických tezí, ale jejich promýšlení. Člověk se ptá: „Proč musím zemřít? Je smrt skutečně záležitostí konečnou? Je smrt věcí dobrou nebo špatnou? Je vůbec lidský život smysluplný, končí-li smrtí? Je to výlučná podmínka ve smyslu, jestliže život smrtí končí, pak je nesmysluplný?“

Ve své práci si nekladu za cíl zodpovědět otázku smyslu smrti. Rovněž vím, že se budu pohybovat po „tenkém ledě“, neboť na smrt nelze aplikovat vlastní zkušenost a až ji prožijeme, nebudeme o ní již moci podat svědectví. Zajímá mne však, zda se nějakým způsobem chápání smrti vyvíjelo v průběhu dějin, čím bylo ovlivněno a jak je možné, že dnes se pro nás téma vlastní smrti stalo tabu, i když masmédiá nás zahlcují smrtí cizí. Pro pochopení výše uvedené otázky se obrátím do historie, přičemž dějiny standardně rozdělím na starověk, středověk a novověk. Jsem si vědoma, že toto dělení není ideální, neboť jednotlivé epochy volně prostupují do epoch jiných, vyspělá civilizace se prolíná s méně vyspělou, sociální, teologické, filosofické směry neovlivňují lidskou společnost v daném čase v různých oblastech stejně. Proto budu ve své práci kromě časového hlediska sledovat jednotlivé národy, které byly pro danou epochu významné, a nosné civilizační teorie, které měly na chápání smrti vliv.

Z tohoto záběru je patrná šíře tématu, proto jsem musela volit, které zdroje využít. Každá epocha nabízí zcela jiný materiál k posouzení, nejstarší dějiny lze zkoumat z archeologických nálezů, o nichž bylo mnohé napsáno a se kterými jsem se setkala v muzeích. Starověké despotie a antika po sobě zanechaly již i psaná díla, mnohé prozrazuje i dobová architektura, např. pyramidy. Obdobná je situace u antiky, kde však literárních

památek je podstatně víc. Pro posouzení chápání smrti v této epoše jsou významné také filosofické spisy.

Od středověku se zvyšuje množství zdrojů, z nichž lze čerpat, vedle církevní literatury i z literatury světské, z kronik, z uměleckých děl, z architektury i z lidové slovesnosti, z níž se zachovaly písně, básně, pohádky i různá přísloví a říkadla.

Novověk přináší při posuzování smýšlení o smrti vedle tradičních zdrojů mnohé další, především jsou jimi masmédiá, internet, ale také zákony, vyhlášky, které jsou podkladem pro zjišťování oficiálního přístupu společnosti.

Norbert Elias¹ se domnívá, že smrt je problém živých. Pouze lidé vědí, že zemřou, předvídají svůj konec a podnikají opatření jako jednotlivci i jako skupiny, aby se uchránili před nebezpečím zániku. Zážitek smrti je skupinově specifický a zároveň je naučený.²

V průběhu dějin se mezi velkými mysliteli a filozofy, a vlastně i mezi obyčejnými lidmi vůbec, vystřídalo mnoho názorů na smrt. Francouzský historik Filip Ariés popisuje změnu postoje člověka ke smrti na základě čtyř základních hledisek:

- 1) vědomí člověka o sobě samém - kým jsem, kam směřuji,
- 2) obrana před nepřátelskými silami přírody,
- 3) víra v posmrtný život, resp. ztráta této víry,
- 4) souvislost mezi zlem a smrtí.³

Častým vyústěním filosofických a náboženských úvah nejen „západní“ tradice je názor, že smrt není zničením vlastního já, nýbrž jeho přeměnou do jiné formy existence. Vždyť je-li duše svým způsobem energií, lze zde aplikovat fyzikální poučku, že energii není možné zničit, pouze přeměnit na jiný druh energie. Není tedy neopodstatněný názor, že individuální lidská bytost nějakým způsobem smrt přežije, a to možná navěky. Samozřejmě se mezi pohledy na smrt jako na přeměnu anebo jako na úplný konec objevuje napětí, protože se pohybujeme ve sféře, kde toho věda mnoho nezjistila, a nemůžeme tedy argumentovat nevyvratitelnými důkazy. Věda může zkoumat smrt pouze z pohledu medicínského či

---

¹ Norbert Elias (22. června 1897 Vratislav – 1. srpna 1990 Amsterdam), německý sociolog židovského původu.

² Elias, N.: *O osamělosti umírajících*, Nakladatelství Franze Kafky, Praha 1998, s. 12 a dále

³ Ariés, P.: *Dějiny smrti. I., Doba ležících*, Praha: Argo 2000. ISBN: 80-7203-286-0

demografického, může měřit postoje ke smrti (sociologické hledisko), pozorovat specifické chování (antropologické hledisko), nicméně konečnou odpověď smyslu věda nemůže nabídnout.

Dnes klademe na život vyšší životní nároky, život je delší, umírání se posouvá do vyššího věku. Pohled na umírající a mrtvé není běžnou záležitostí. V „normálním“ životě lze proto na smrt lehce zapomenout. Hovoříme o tom, že smrt je vytěšňována z našeho vědomí.⁴ Lidé mají snahu vybudovat si obranu zeď proti myšlenkám na vlastní smrt. Sebeláska je utvrzuje v jejich vlastní nesmrtelnosti, která by mohla být nabourána pohledem na umírající a mrtvé. Tak máme snahu zavřít smrt za plentou nemocničních lůžek a mnozí se se smrtí setkají tváří v tvář až při vlastním umírání. Zůstávají se svými pocity osamocení, bez pomoci druhých, kterou však očekávají stejně tak marně, jako ji nedovedli poskytnout oni.

---

⁴ O životě po smrti a významu mýtu, in Jung, C. G.: *Archetypy a nevědomí*, Výbor z díla, II. svazek, Nakladatelství Tomáše Janečka, Praha 1997

1 Smrt na úsvitu dějin

1.1 Prehistorie

Strach ze smrti a jistý pocit viny provázejí lidstvo již od počátků. Poukazují na ně staré mýty. Pocit, že smrt je trestem, zažívali již Adam a Eva, když je Bůh odsoudil za provinění se proti Božskému příkazu⁵.

První z našich dávných předků, kteří si začali uvědomovat samu podstatu svého bytí a jeho nevyhnutelného konce, byli podle dnešních znalostí lidé druhu *Homo sapiens neanderthalensis* (tzv. neandertálci, cca 150 – 40.000 př.n.l.), s nimiž jsou spojovány vůbec první záměrné rituální pohřby v dějinách lidstva.⁶

První představa o smrti převládala od nejstarších dob až do středověku a Ariés pro ni zvolil název „zkrocená smrt“. Smrt byla pro člověka důvěrně známá z rodinného prostředí. Jaká ta představa byla? Čím se vyznačovala?

První archeologické údaje o světě paleolitických lidí získáváme přirozeně z kosterních nálezů. Již od doby přibližně před 70 000 lety můžeme mluvit o pohřbech. S nimi spojená se zdá být již od prvopočátku víra v posmrtný život. Eliade uvádí, že již při nejstarších nám známých pohřbech se užívala červená hlina, která sloužila jako rituální symbol krve.⁷ Je zajímavé, že tento zvyk posypat mrtvé tělo červenou hlinkou je i územně široce rozšířený od oblasti dnešní Číny až k západním břehům Evropy, v Africe k mysu Dobré naděje, dále v Austrálii, Tasmánii a v Americe až po Ohňovou zemi.⁸ Proč však ukládali paleolitičtí lidé své zemřelé do země? Podle Eliadeho to mohlo mít několik příčin:

- Pohozené tělo se stalo kořistí dravců.
- Obava z toho, aby se mrtvý nevrátil a neškodil – svědčí o tom skrčená poloha, kde mohly být mrtvému svazovány nohy i ruce.

---

⁵ „Ze stromu poznání však nejz. V den, kdy bys z něho pojedl, propadneš smrti.“, smrt je trestem za překročení zákazu. (In Gn 2,17).

⁶ Chvojka, *Člověk ve stínu svého konce*, VŠERS České Budějovice, 2007, s. 113

⁷ Eliade, M., *Dějiny náboženského myšlení*, I. díl Od doby kamenné po eleusinská mystéria, Praha 1995, s. 23

⁸ Hematit (je oxid železitý. Patří mezi nejrozšířenější minerály, a to jako jemná příměs v některých usazených horninách a zvětralinách, které zbarvuje dočervena, jeho prášek je ovšem vždy červený. Pokud tvoří větší akumulace, je důležitou rudou železa, která byla těžena podle posledních archeologických nálezů v různých částech světa již před 40 – 20 tisíci lety. Svědčí to o technické vyspělosti paleolitických lidí i o jejich vzájemných stycích.

- Víra v posmrtný život – lidé vynakládali značné úsilí na vypravení pohřbů a vybavení mrtvého pro posmrtný život, ozdoby v hrobech, potravinové milodary. Předměty, které se našly v hrobech, dávají tušit, že lidé věřili, že mrtvý bude i po smrti vykonávat svoji činnost.
- Obavy z příchodu možných nemocí.⁹

Pouze z archeologických nálezů nemůžeme poznat „poselství“, které je nám prostřednictvím nich předáváno. Potřebujeme znát smýšlení tehdejšího člověka, jeho problémy a přání, jeho víru v posmrtný život. K tomu můžeme využít studium národů, které ustrnuly ve svém vývoji v prvobytně pospolné společnosti. I dnes některé z těchto primitivních národů používají rozličnou náboženskou symboliku při pohřbech či rozličné techniky uložení zemřelého.¹⁰..

Neolitická náboženství Blízkého východu nás přesvědčují, že již tehdy bylo náboženské cítění lidí značné. Svědčí o tom např. „kult lebek“¹¹, kdy dochované lebky byly domodelovávány sádrou a oči byly znázorňovány mušlemi. Snad si chtěl tehdejší člověk zachovat vzpomínku na svého mrtvého předka, možná se ale jednalo i o část rituálu. Kosty bývaly také pohřbívány pod podlahy domů a doprovázeny množstvím milodarů, mezi nimi se často nacházejí sošky, znázorňující mladou, či starší ženu. Eliade¹² se domnívá, že kult mrtvých měl velmi blízko ke kultu plodnosti. Celé stvoření je tak uzavřeno v jeden kruh. Tomu svědčí i na mnoha místech pohřbívání ve skrčené podobě, které má evokovat polohu v lůně matky. Setkáváme se s tím v Egyptě, ale i na našem území¹³, kde jsou pohřby skrčenců typické pro únětickou kulturu¹⁴.

---

⁹ Eliade, M.: Dějiny, s.22-26

¹⁰ Lévi-Strauss Myšlení přírodních národů

¹¹ Kult lebek je doložen např. ze Sýrie, z Jericha či z Hačilaru. In Eliade M.: Dějiny, s. 55-58

¹² Eliade M.: tamtéž, s. 34

¹³ Informace o tom najdeme např. na <http://svecar.webpark.cz/files/sobe/sobes/001.htm>

¹⁴ Únětická kultura spadá do starší doby bronzové, podle Reineckeého systému do stupňů BA1-BA2, kdy nejstarší fáze, zvaná protoúnětická, spadá ještě do závěru eneolitu. Název získala podle pohřebiště v Úněticích u Roztok, které v 70. letech 19. století prokopával Čeněk Rýzner. In Lorencová, A., Beneš, J., Podborský, V., Těšetice-Kyjovice III. Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech, Brno 1986.

1.2 Starověk

1.2.1 Historické určení

Pojem starověk označuje historické období vzniku a rozvoje prvních civilizací na Středním východě a v oblasti Středomoří, časově ohraničené jednak koncem pravěku (4. tisíciletí př. n. l.), jednak počátkem středověku (do přelomu 6. až 7. století). Počátek starověku lze vymezit dobou rozšíření písma na území staroorientálních říší Blízkého východu - v Mezopotámii, v oblasti Íránské vysočiny, v Sýrii, na území Malé Asii a v Egyptě.

V období eneolitu (od 4. tisíciletí př. n. l.) se plně zformovaly starověké civilizace, které se vyznačovaly rozvinutým hospodářstvím, společenskou dělbu práce. Rozvoj kultury nesl s sebou rozšíření znalosti písma, které nahradilo doposud užívané piktogramy a ideogramy,¹⁵ vyskytující se již od dob paleolitu. Používání grafických symbolů k uchování informací se v oblasti Středního východu rozšiřovalo již od poloviny 4. tisíciletí př. n. l. Jejich podoba a vznik byly nepochybně silně ovlivněny klínovým písmem v Mezopotámii a hieroglyfy v Egyptě. Vynález písma umožnil rodícím se státům zavést stálý správní a náboženský aparát, což je pokládáno za počátek rozvoje civilizace.

Starověk pokračuje dobou antiky, která označuje historické období v oblasti Středomoří, především starověké Řecko a Řím. Časově ji ohraničuje jednak vznik archaické řecké civilizace (8.–7. století př. n. l.), resp. první písemné záznamy Homérovy poezie, a jednak počátek středověku (5.–6. století), vyvolaný stěhováním národů. Důsledkem byl zánik Západořímské říše roku 476, smrt císaře Justiniána I. roku 565, smrt proroka Mohameda v roce 632. Současní především němečtí historikové označují etapu přeměny starověku ve středověk od konce 3. až do počátku 7. století za samostatné období pozdní antiky. Někdy se také hovoří o temném středověku.

1.2.2 Chápání smrti ve starověkých despociích

1.2.2.1 Mezopotámie

1.2.2.1.1 Historický vývoj

První vyspělá civilizace se vyvíjela od poloviny 4. tisíciletí v jižní Mezopotámii v sumerských městských státech, z nichž nejvýznamnějšími byly Ur, Uruk, Eridu, Larsa, Lagaš a Kiš. Rozmach těchto útvarů byl zapříčiněn důmyslným a složitým systémem výstavby zavlažování, který byl organizován a řízen v rámci chrámového hospodářství.

---

¹⁵ Tj. jeskynní nástěnné malby.

Současně probíhající vzrůst obchodu a rozvoj zemědělství přispěly k urychlení vývoje písma. Funkce písma se postupně změnila: z nástroje vedení účtů se stal prostředek osobního nebo kolektivního projevu, což je zdokumentováno jedním z nejstarších literárních děl Eposem o Gilgamešovi, pojednávajícím o mýtickém králi města Uruku z 26. století př. n. l.

Politické vedení městských států náleželo kněžím, kteří ve svých rukou třímali veškerou moc. Od počátku 3. tisíciletí př. n. l. začalo bohatství Sumerů přitahovat nomádské kmeny ze severu. V tomto období, které se vyznačovalo zničením monumentálních paláců, došlo k rozdělení doposud jednotné světské a náboženské moci. Vládcové z této doby si nechali stavět obrovské paláce s hroby, ve kterých byli pohřbíváni společně se svou družinou.

1.2.2.1.2 Záhrobí

Mezopotámský člověk, ačkoli uctíval záhrobní božstva Nergala a Ereškigalu, valné představy o záhrobí neměl. Snažil se přetvářet pro sebe přírodu a obdivoval ji. Chtěl dosáhnout naplnění svých tužeb na tomto světě, nikoli až po smrti. Z tohoto důvodu chtěl mít dlouhý život a modlil se za něj ke svým bohům.

Babyloňané milovali život a jejich filosofie zdůrazňovala hlavněžitky¹⁶, ale nikomu však nebylo dopřáno žít věčně, jednoho dne byl každému „*přetát život jako rákos*“,¹⁷ tělo se rozpadlo v prach a duše musela nastoupit trudnou pouť do podsvětí.

V Sumersko – akadských počátcích je zjevná touha po nesmrtelnosti v Gilgamešově hledání. Mezopotámské období dějin vyjadřuje touhu po přízni božstev a možnost dostat se k nim aspoň po smrti.¹⁸

---

16 „Proč bloudíš, Gilgameši?

Život, jež hledáš, nenalezneš.

Když bozi stvořili lidstvo,

smrt jemu údělem dali,

život však ve svých rukou si podrželi.

Ty, Gilgameši, měj plné břicho,

ve dne i v noci se stále jen vesel,

každý den pořádej radovánky,

ve dne i v noci tancuj a hraj!“ In Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M., Jiroušková, J.: Epos o Gilgamešovi, Lidové noviny, Praha 2003, ISBN 80-7106-517-X, s. 61

17Reade, J.: Mesopotamia, The British Museum, s. 13

Záhrobí byla „země, odkud není úniku, obklopená sedmero hradbami“. Bylo to místo bloudících nešťastných stínů, místo, kde se pojídá prach a hlína a kde vládne nesmírná a věčná žízeň. Nesmrtelnost byla výsadou pouze bohů – pouze s jedinou výjimkou, jíž byl hrdina potopy Ziusudra (sumerský Utanapištim).

O rozhodování záhrobního soudu v klínopisných pramenech nemáme kromě bájí, jako je sestup Innany do podsvětí, mnoho svědectví. V Puškinově muzeu v Moskvě je uložena tabulka, do níž je vyryta elegická záhrobní píseň, která líčí boha Slunce – Uta jako soudce, a dále mluví o bohu Měsíce – Nannarovi, který vždy třicátého dne své pouti sestoupí do podsvětí a určuje tu osudy zemřelých.

1.2.2.1.3 Pohřeb

Zajištění posmrtného klidu vyžadovalo provedení určitého obřadu s tělem zesnulého. Do domu smrti přišly plačky "zařídít" nezbytný nárek, truchlíci si trhali oděv, cuchali vlasy a vousy a dokonce se i zraňovali na těle. Kněží hráli na hudební nástroje a připravovali pohřeb. Mrtvola byla buď spálena, nebo zabalena do rákosové rohože – zemřel-li chudý člověk, nebo uložena do hliněné rakve, případně do hrobu vyzděného ze stěpů a cihel, na místě vyhrazeném pro mrtvé – na nezastavěných plochách mezi domy nebo u městské hradby. S sebou zemřelému dali několik osobních drobností, trochu potravy a pití a pak na něj navršili hlínu.

Králové a mocní byli pohřbíváni okázale, se zbrojí, zbraněmi, oblíbenými šperky, pokrmy a číšiemi. Někteří panovníci byli uloženi do kamenných hrobek a velkých sarkofágů. Ve starší době sumerské docházelo při pohřbu vladaře i k lidským obětem. S vladařem byli po požití drog za živa pohřbeni členové jeho dvora, palácová stráž, služebnictvo, hudebníci s nástroji, vozatajové s vozy a přípřeží a pod..., jak ukázaly nálezy na královském pohřebišti v Uru. Zatím je tento nález však spíše ojedinělý, podobný se našel jedině v Kiši. O nebožtíkovi pohřbeném s manželkou, dcerou, konkubínou a služebníky se mluví i v eposu o Gilgamešovi¹⁹.

Ke smutečním obřadům za chudé i bohaté patřilo i provádění obětí na hrobě, při nichž kněží poráželi zvířata a vylévali nápoje s prosbou za vlídné přijetí duše zemřelého bohy. Aby

---

¹⁸In Eliade, M.: Dějiny náboženského myšlení, I. díl Od doby kamenné po eleusinská mystéria, Praha: ISE, 1995. ISBN neuváděno. s. 67-88

¹⁹Epos o Gilgamešovi

všechny tyto úkony a dary nezůstaly bez odezvy, bylo přísně zakázáno rušit klid zemřelých, otvírat hroby a krást obsah. U královských hrobek toto však zůstalo jen málokdy splněno, neboť právě tyto byly při dobytí města nejdříve otvírány a pleněny s vidinou bohaté kořisti, která přehlušila strach z božího trestu.

V Mezopotámii se našlo také jen velmi málo náhrobních pomníků. Nápisy na nich žádají kolemjdoucího, aby je neničil, uvidí-li je zašlé, má je obnovit a zajistit si tak dostatek vody v záhrobí. Pohřeb nebyl jen otázkou piety, ale i veřejného zájmu a hygieny.

1.2.2.1.4 Představy o podsvětí

Už během pohřebního ceremoniálu se duše zemřelého ubírala do podsvětí, jehož hlavní brána se nacházela v poušti západním směrem. Nejdříve musela překročit podsvětní řeku, u které hlídal převozník se čtyřma rukama a nohama, s hlavou dravého ptáka a jménem Chumuttabal, což se dá přeložit jako „*Rychle-ho-převez*“. Ten duši dopravil do říše mrtvých. U každé ze sedmi bran podsvětí mrtvému odebrali jednu část oděvu. Teprve po výslovném svolení vládkyně Ereškigaly se duše směla vydat na cestu, „*z níž není návratu*“, a vstoupit do „*domu temnot, příbytku Erkallina, který už nikdy neopustí, kdo do něj vstoupil. Kdo v něm přebývá, musí se obejít bez světla, pojídat hlínu a prach. Na sobě má roucho s ptačími křídly, přebývá ve tmě a světlo už víckrát nespátří.*“²⁰ Podsvětní písařka zanesla jméno příchozího do knihy zemřelých a podsvětní soudcové vyřkli neodvolatelný rozsudek smrti.

V tomto ponurém prostředí se odvíjel věčný život. Jen tomu, jehož potomek pravidelně za mrtvého obětoval, bylo povoleno pít čistou vodu. Ostatní pili vodu zkaženou a živili se odpadky a špínou. Proto Babyloňan tolik dbal na to, aby měl syna, který po jeho smrti bude přinášet úlitbu a oběti. Neměl-li vlastního, adoptoval si jej. Bez posmrtného kultu, pokud nešlo o hrdiny padlé ve válce, byl život v záhrobní říši mrtvých nesnesitelný.

Někdy mohlo nastat i to, že duše v podsvětí nenašla klid a vrátila se zpět na zemi, aby znepokojovala žijící. Tito duchové pak šířili mezi lidmi dokonce i nemoci a neštěstí a museli být obětmi, modlitbami, zaklínáním a dalšími obřady přinuceni k návratu do podsvětí. Ten, koho postihlo podobné trápení, prosil o pomoc všechny mu příznivě nakloněné mrtvé. Pokud se zaříkání projevilo jako úspěšné a nemoc i neštěstí postiženého opustily, otevřela se mu možnost projevit bohům svou vděčnost při velkých slavnostech a procesích, které měli Babyloňané opravdu rádi.

---

²⁰ Hruška B., Matouš L., Prosecký J., Součková J.,: *Sestup Ištary do podsvětí. Mýty staré Mezopotámie. Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klínopisných tabulkách.* Odeon, Praha 1977, s 62.

1.2.2.2 Egypt

1.2.2.2.1 Historický vývoj

Na rozdíl od Mezopotámie došlo v Egyptě již na konci 4. tisíciletí př. n. l. k politickému sjednocení země. Tomuto vývoji napomohla geograficky daná izolovanost země poskytující ochranu před vnějšími vlivy. Četná malá království, která se seskupila ve dva státy: Horní Egypt a Dolní Egypt, byla během několika generací trvajících procesu někdy v polovině 32. století př. n. l. sjednocena pod vládou hornoegyptského panovníka.

Na konci archaického období, to znamená do konce 28. století př. n. l., sahala moc faraónů až na Sinajský poloostrov. Již panovníci 1. dynastie opírali svou moc o soustavu centrálně řízených správních úřadů a kult vlastního božství, neboť se prohlašovali za ztělesnění boha nebe Hora. Egyptské náboženství se vyznačovalo také uctíváním božských zvířat (lvi, býci a krávy). Charakteristická pro něj byla rovněž silná víra v posmrtný život. V Sakkáře poblíž Mennoferu a v Abydu byly z cihel vybudovány ohromné náboženské stavby a hrobky. Sjednocený Egypt tak již v archaickém období disponoval vysoce rozvinutou kulturou. Hieroglyfické písmo našlo své uplatnění v náboženských a správních záležitostech (daňový registr), při určování ročních období a rostoucí měrou také v umělecké tvorbě.

Nástupem 3. dynastie, v roce 2707 př. n. l., začíná období staré říše. Egypt se v této době dál nerušeně rozvíjel. Po ovládnutí delty řeky Nilu říše expandovala na jih – do Núbie. Vládní a správní struktury, stejně jako egyptská kultura, získaly svou definitivní podobu. Tato etapa vývoje starověkého Egypta se vyznačuje především stavbou monumentálních hrobek, která dosáhla svého vrcholu budováním pyramid za vlády 3. a 4. dynastie.

Nejvýznamnějšími staviteli tohoto období byli faraóni Džoser, který si jako první nechal postavit stupňovitou pyramidu, Snofru, Chufu a Rachef. O dokonalosti těchto gigantických architektonických staveb svědčí také umělecká výzdoba interiéru pyramid. Malířství a sochařství dosáhly vrcholné úrovně. V náboženství nabyl velkého významu sluneční bůh Re. Faraón Radžedef byl prvním panovníkem, který se nazýval „synem Ra“, a v době vlády 5. dynastie Ra plně zastínil dosavadní kult boha Hora.

Na konci 23. století př. n. l. nastalo v Egyptě první přechodné období. Stávající moc faraónů dočasně zanikla a říše se rozpadla do několika menších útvarů.

Nástupem 11. dynastie o 200 let později Egypt zahájil nové období rozmachu. Faraón Amenemhet I. podporoval vzestup kultu boha Amona, jenž se brzy stal nejdůležitějším egyptským božstvem.

Za vlády faraónů 18. dynastie tak Egypt dosáhl svého historicky největšího rozsahu a moci. Amenhotep IV., známý spíše jako Achnaton, se snažil zavést náboženské a společenské reformy, které však vyvolaly značný odpor především v řadách vlivných kněží boha Amona. Achnaton chtěl prosadit monoteistické náboženství slunečního boha Atona. Hlavní město říše bylo z Vesetu přesunuto do nově vybudovaného Achetatonu. Odtud král udržoval výtečné diplomatické vztahy se sousedními státy. Jeho úsilí o nastolení jediného božstva však přišlo krátce po jeho smrti vniveč. Egypt se rychle navrátil k uctívání starých bohů, ve kterém ústřední postavení zaujímal kult boha Amona.

Egyptané prosluli již ve starověku jako lidé neustále se zaobírající myšlenkami na smrt a posmrtný život. Smrt byla pro ně reálná a patřila k člověku. Nejlepším důkazem pro to je péče o hrob. Z dávných národů se nikdo tak nestaral o život po smrti jako Egyptané. Smrt představovala pokračování bytí, jakousi vyšší formu existence.

Spravedlnost byla v Egyptě principem překračujícím smrt a tím zaručovala životu věčné trvání. Není to však jen abstraktní pojem, personifikovala ji bohyně Maat, která ve výjevu posmrtného soudu bere zemřelého za ruku a vede ho do říše mrtvých. Spravedlnost ale není pomíjivá – kdo žil spravedlivě, nebude nikdy zapomenut, jak dokládá toto rčení²¹:

„Spravedlnost je vskutku věčná, do pohřebiště vstupuje s tím, kdo ji koná. Je pohřben a země ho pohltí, ale jeho jméno není na zemi zapomenuto. Je připomínán pro svoji dobrotu.“²²

Ideálem ve společnosti starověkého Egypta bylo harmonické soužití ve skupině. Lidé chápali sebe sama jako článek celku, proto také byli k tomuto celku vázáni podle řádu „Maat“, který jim kázal jednat v zájmu druhých a cítit k tomuto společenskému celku odpovědnost.

---

²¹ Ctnosti ve staroegyptském pojetí byly podobné tomu, jak je chápeme dnes; čelit bezpráví na zemi, pomáhat chudým a bezmocným domoci se jejich práv, zabránit útlaku slabého silným, spravedlivě rozdělovat statky, být přátelský a solidární. In 1/ Assmann, J.: *Smrt jako fenomén kulturní teorie, Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*, Vyšehrad, 2003, str. 23

²² Vachala, B.: *Moudrost starého Egypta*, Praha 1992, str. 68

1.2.2.2.2 Posmrtný život v představách starých Egyptanů

Jejich vztah k smrti byl rozporuplný – v jejich myslích se prolínalo pojetí smrti jako začátku nového, blaženého života s trýznivými představami smrti jako cesty do ponurého neznáma.

Podle jednoho pojetí byla smrt součástí stvoření, existovala již od počátku a byla prostředkem obnovování světa. Jedině ona mohla zastavit a zvrátit proces stárnutí. V Egyptě proto nenajdeme hledání nesmrtnosti jako v mezopotámském Eposu o Gilgamešovi. Smrti podléhali i bohové – v tom se jejich úděl mohl podobat lidskému a v tom také tkvěla naděje člověka na zmrtvýchvstání.

Dle druhé verze nepatřila smrt k původnímu stvoření, ale přišla na svět dodatečně jako důsledek porušení božského řádu. Tímto porušením byl vinen podle usirovského mýtu bůh Sutech, když zavraždil vlastního bratra, boha Usira. Tak přivedl Sutech na svět zlo a smrt.

Příběh o zničení lidstva přináší třetí verzi. Vypráví, jak se lidé vzbouřili proti stárnoucímu bohu Reovi a ten se rozhodl odbojné lidstvo zničit. Poslal na zem zuřivou vraždící bohyni – Lvici; nakonec se mu však lidí zželelo a lví bohyni zabránil v dalším zabíjení. Nicméně smrt a nemoci na světě zůstaly²³.

Egyptané nehledali nesmrtnost na tomto světě. Po celý život konali přípravy k věčnému životu po smrti. Ta pro ně nebyla koncem, nýbrž jen přechodem k dalšímu životu, který se podobal životu na zemi. Ale i přes to v sobě cesta do zászvětí skrývala nebezpečí. Aby se přechod na Onen svět zdařil, vypracovali velmi podrobné průvodce po cestách říše mrtvých.

Už od nejstarších dob umisťovali Egyptané říši mrtvých na západ (nazývali ji „krásný Západ“). Toto umístění souvisí s představami sounáležitosti lidského života s během Slunce. Každý večer se opakující západ byl brán jako předobraz smrti, východ pak jako zmrtvýchvstání. V Textech rakví se praví :

“Po smrti budu žít den co den, tak jako žije (sluneční bůh) Re.“

---

²³ Assmann, J.: *Smrt jako fenomén*, s. 46

Dalším místem pobytu mrtvých byla severní obloha, na níž září polární hvězda („*Neznající zániku*“), která nikdy nezapadá, a je proto předobrazem věčného života. Nebeská říše mrtvých, jíž vládl bůh Re, byla vyhrazena pouze zemřelým králům.

O něco mladší je představa Onoho světa jako Podsvětí, ovládané bohem Usirem. Avšak Usir i zemřelí v jeho říši ožívají jenom díky slunečnímu bohu Reovi, který v noci projíždí podsvětím a ztotožňuje se s Usirem.

1.2.2.2.3 Texty pyramid²⁴

Nejstarší písemné prameny, které se vztahují k posmrtným představám, pocházející ze Staré říše, jsou nápisy vytesané na stěnách pohřebních komor. To, co víme o posmrtných představách z této doby, se týká panovníka a úzkého okruhu rodiny a dvora. Dle těchto představ mohl nesmrtelnost získat pouze král a ti, kdo mu sloužili. Král byl totiž tím, kdo na zemi udržoval božský řád Maat daný na počátku stvoření světa. Byl vykonavatelem tohoto řádu a na něm záleželo, aby se svět nezvrátil zpátky v chaos. Po své smrti se král, považovaný za boha žijícího na zemi, přidružil k ostatním bohům na nebesích.

Královské hrobky – pyramidy jsou považovány za zhmotnění představ o dalším osudu panovníka. Jsou patrně jakýmsi obrovským schodištěm, po němž králův duch stoupal vzhůru (první pyramida byla stupňovitá). K pyramidám náležel ještě chrámový komplex. Významnou částí zádušního chrámu byly také tzv. „nepravé dveře“, kamenná stéla umístěná v nejzápadnější části chrámu, přiléhající k pyramidě. Jimi mohl duch přicházet z Onoho světa a zase se jimi vracet, byly hranicí mezi světem živých a mrtvých. Před nimi stály oltáře, na něž byly kladeny oběti zemřelému.

V Textech pyramid se začíná projevat i kult boha Usira.²⁵ Usir je podsvětním bohem. O jeho původu nevíme téměř nic, stejně nejasný je i původ jeho jména. Objevuje se náhle na konci Staré říše a od počátku je spojován s pohřebním kultem.

---

²⁴ In Naydler, J.: *Chrámy kosmu : starověká egyptská zkušenost posvátného*, Praha, Volvox Globator, 1999 ISBN: 80-7207-245-5

²⁵ Byl jedním z Devatera bohů, za manželku měl bohyni Eset. Stal se prvním králem Egypta, ale byl zavražděn svým bratrem Sutechem. Esetě se však podařilo jej na okamžik oživit a zplodit s ním syna Hora. Když Hor dospěl, předstoupil před Devatero bohů a žádal odčinění bezpráví spáchaného na otci. Bohové uznali jeho dědický nárok na trůn. Sutech se však odmítl podrobit rozsudku a následoval dlouhý boj, ve kterém Hor nakonec zvítězil a zasedl na trůn místo zavražděného otce. Tady se setkává mytická minulost s přítomností, neboť každý vládnoucí panovník byl pokládán za živé vtělení Hora, kdežto zemřelý byl ztotožněn s Usirem.

Usir byl i zemědělským božstvem. Na celém světě se věřilo, že vegetační cyklus představuje obraz smrti a zmrtnýchvstání zemřelého boha. Obilí symbolizovalo Egypt'anům zmrtnýchvstání, bylo pohřbeno stejně jako Usir, ale stejně jako on znovu ožije. V Textech pyramid se králi Tetimu, ztotožňovanému s Usirem, říká :

„Vstaň, ó, Tėti! Vezmi svou hlavu, shromáždi své kosti, posbírej své údy, setřes hlínu ze svého těla!“²⁶

1.2.2.2.4 Hrobka

Egypt'ané zdůrazňovali úlohu paměti, protože člověk, který žil podle řádu Maat, nesměl být nikdy zapomenut. Věnovali velkou pozornost tělu zemřelého. Mumifikace měla zajistit jeho dlouhé trvání.²⁷ Jak praví přísloví, „muž žije, dokud je vyslovováno jeho jméno“²⁸. Proto byly také mrtvým stavěny okázalé hrobky jako „věčné domy“, ve kterých člověk po smrti tráví nekonečně dlouhý čas. Hrobku si Egypt'ané opatřovali a zařizovali jako dům. Byly vybaveny předměty denní potřeby pro život po smrti a jako stavební materiál se pro ně používal kámen. Takto masivní stavby jako hrobky a pyramidy měly uchránit mrtvého po smrti. V kontrastu s nimi obyčejné příbytky, ale i královské paláce, stavěli často jen z hlíny nebo nepálených cihel. Nijak přepychově je nezařizovali, protože byly jen příbytky dočasnými, ve kterých podle egyptského náboženství lidé pobývali jen krátkou dobu do své smrti. Hrobka se tedy stala znakem ctnostného a spravedlivého života. Představa obývání hrobky zemřelým jako domu je poprvé doložena v předdynastické době. O tom svědčí nálezy hrobek králů a vysokých hodnostářů, kteří se v hrobkách obklopovali vším, co užívali během života, včetně služebnictva.

„Postavil jsem si dům pokrytý zlatem, jeho strop je z lapisu lazuli... Vybudovaný pro věčnost, připravený navždy...“²⁹

Naučení krále Amenemheta I.

Ovšem na rozdíl od královských hrobových komplexů, které byly místem panovníkova nanebevstoupení, se hrobky nížeji postavených staly místem věčného pobytu

---

²⁶ Naydler, J.: Chrám, s. 56

²⁷ Mumifikované tělo přežilo tisíciletí – viz. příloha č. 1

²⁸ Assmann, J.: Smrt jako fenomén, s. 46

²⁹ Kozák, J., *Egyptská Kniha mrtvých. I. : kapitoly o vycházení z hmotného světa do bezbřehé záře*, Eminent, Praha 2001, ISBN: 80-7281-073-1

a úkrytu zemřelých. Egypťané totiž věřili, že po smrti se mezi bohy mohou dostat jen faraóni. Ostatní zůstávají v místech svého věčného odpočinku.

„Lidé se ukrývají, bohové vzlétají.“³⁰

Skrze pohřební kulturu máme tedy možnost poznat minulost. Díky malbám na stěnách hrobek zámožnějších občanů můžeme říci s přesností, jaký byl životní styl obyčejných lidí, jejich denní náplň zahrnující práci, zábavu a náboženské zvyky. Zpřítomnění minulosti také bylo cílem stavitelů hrobek, jak dokládá například tento nápis z hrobky z 15. století př. n. l. , pojmenovaný Naučení písaře Aniho³¹:

„Zbudoval jsem si znamenitý hrob ve svém místě plnosti času.

Výtečně jsem vybavil místo své skalní hrobky v poušti věčnosti.

Kéž mé jméno přetrvá na něm v ústech žijících.

A ať je vzpomínka na mne dobrá u lidí po letech, jež přijdou.

Jen malá část života je život vezdejší, věčnost je však v zemi zemřelých.“

Na stěnách byly proto kromě četných vyobrazení majitele hrobky a jeho rodiny také četné scény z běžného života. Egypťané věřili v magickou moc těchto znázornění; domnívali se, že se po provedení určitých obřadů stanou skutečností. Proto záměrně poškozovali malby nebezpečných zvířat, aby po oživení nemohla uškodit.

V hrobkách se také našly tzv. tabulky králů,³² na kterých byly v pořadí vládnutí vyobrazení faraonové. I přesto ale lze časovou chronologii určit jen velmi nepřesně.

V době Staré říše ještě nenalzáme v hrobkách výjevy, které by se zjevně odehrávaly na Onom světě. To však nemusí znamenat, že o něm neměli žádné konkrétní představy. Způsob života v tomto světě byl podmínkou dalšího života po smrti, který se navíc tomuto velice podobá³³.

---

³⁰ tamtéž, s. 21

³¹ In <http://www.koronamagazin.cz/2005/Korona63/Soubory/Egypt3.htm>

³² např. Ebózenská, Karnacká, atd., in Ceram, C. W.: Bohové, hroby a učenci, Orbis Praha, 1975

³³ „Na rozdíl od mezopotamského „Místa bez návratu“, řeckého Hádu a židovského Šeolu nebylo egyptské Podsvětí místem, kde by se ti, kdo tam vešli, smrskli do stínové existence bez naděje na změnu či další pohyb.

Způsobem života se nemyslí dodržování určitých etických norem, ale především vztah k panovníkovi jako záruce života zde i na Onom světě. V životopisech hodnostářů se sice objevují výčty dobrých skutků, ale není prokázána jejich přímá souvislost s posmrtným životem. Jediný náznak představy o nutnosti mravní čistoty najdeme v Textech pyramid v místě, kde král žádá nebeského převozníka, aby jej převezl k nebesům :

„Žádný živý nevznesse obvinění proti Venisovi, žádný mrtvý nevznesse obvinění proti Venisovi, žádná husa nevznesse obvinění proti Venisovi, žádný vůl nevznesse obvinění proti Venisovi.“³⁴

Původně ale nápisy sloužily k tomu, aby k mrtvým mohlo promlouvat božstvo skrz kameny. Není náhoda, že se na rakvích objevuje motiv matky, která vítá svého syna, přijímaje ho zpět do svého lůna, ať už v podobě hymnu na Velkou matku, jako například tento nápis na víku rakve z 13. století př. Kr., patřící králi Merenptahovi, nebo v malbě na víku rakve.

*„Já jsem tvá matka, jež hojí tvou krásu,
ráno tebou otěhotním
a večer tě porodím jako boha slunce.“³⁵*

Archetyp matky zde znamená nejen bezpečí, ale hlavně symbolizuje bohyni nebes, zemřelých, rakví a stromů, Velkou matku Nut. Obraz této bohyně se často objevoval na vnitřní straně víka rakve a na stěnách hrobek byly nalezeny výjevy, na nichž bohyně Nut objímá a vítá zemřelého jako syna. Smrt je zde chápána jako návrat do mateřského lůna. Návrat byl uskutečňován i mimo tuto mýtickou rovinu, a to tím, že zemřelý musel být pohřben v místě, kde se narodil.

Na tomto archetypu se mimo jiné pokusil ukázat C. G. Jung, že za oidipovskou „incestní touhou“ po spojení s matkou se ve skutečnosti skrývá touha po nesmrtelnosti. Spojení zemřelého s matkou symbolizuje západ slunce. Koloběh slunce tedy symbolizuje nesmrtelnost, východ představuje zrození a západ smrt. Podle mýtu bůh slunce oplodňuje

---

Bylo to naopak místo, kterým příchozí putoval. Jeho pouť se skládala z řady úkolů a zkoušek, z nichž každá – pokud ji úspěšně vykonal- vedla k vnitřní transformaci. Jedinec se stával více a více sám sebou a během své pouti Podsvětím se více a více přibližoval své božské a světlem naplněné podstatě. V tomto ohledu se egyptská představa Podsvětí blížila pojetí křesťanského Očistce a odlišovala se od Podsvětí mezopotamských, řeckých, židovských či od křesťanského Pekla.“ In Naydler, J.: *Chrám kosmu*, s. 212

³⁴ Assmann, J.: *Smr jako fenomén*, s. 23

³⁵ In <http://www.koronamagazin.cz/2005/Korona63/Soubory/Egypt3.htm>

svoji matku, bohyni nebes tím, že každý večer vstupuje do jejích úst a každé ráno vystupuje z jejího lůna, takže reprodukce probíhá bez otce. Z tohoto mýtu vychází i stará egyptská představa o oběhu Slunce kolem Země. Tento oběh Slunce potom představuje kruh života, kdy oproti dnešní představě čáry života probíhal proces života a smrti cyklicky

1.2.2.2.5 Duše

Egyptané věřili, že jejich posmrtný život závisí na zachování neporušeného těla. Domnívali se, že duch zemřelého se po smrti odděluje od těla, avšak může se do něj libovolně vracet. Rozlišovali tři duchovní substance : KA, BA, ACH.³⁶

KA – jednak jakýsi dvojník člověka, jednak personifikace přítomnosti minulých generací v člověku. Smrt uvádí KA do klidu, KA se probouzí a znovu spojuje se zemřelým po pohřbu. S představou KA jako dvojníka souvisel kult soch, které byly ukládány do hrobek jako součást výbavy. Měly snad být náhradním tělem pro případ zničení původního těla. Mohly též přijímat zádušní oběti místo zemřelých. Většinou nemají individuální rysy, identifikace člověka byla zajištěna vepsáním jeho jména. Jméno bylo totiž důležitou částí osobnosti, bez něho by člověk nemohl existovat, byl by nikým. Jednou z největších obav byl pro Egyptany strach, že na Onom světě zapomenou svoje jméno.

BA – nejčastěji překládán jako „*duše*“, přesnější je výklad BA jako toho, co dělá člověka osobností. Není samozřejmé, ale je nutno jej získat. Ještě v době Staré říše měl BA jenom král, v Textech pyramid se o BA mluví v souvislosti s jeho posmrtným osudem: „*Přivedou tě na nebesa jako BA a budeš BA mezi nimi.*“ (*Texty pyramid*). Teprve na konci Staré říše se začíná mluvit i o BA ostatních lidí.

ACH – překládá se jako „*zářící duch*“. Je spjat výhradně s představou posmrtného života. Stát se po smrti „*zářícím duchem*“ je přáním každého člověka. ACH je výsledkem proměny, jež se zemřelým na Onom světě dostane, obstojí-li po cestě ve všech zkouškách. Podle Textů pyramid sídlí ACH v nebi, ale může se vracet na zem, kde bdí nad neporušeností hrobu.

---

³⁶ Jeremy Naydler je označuje za stavy vědomí, které byly zažívány v rámci duchovního vývoje, vidí v nich prvopočátek staroegyptské psychologie. Do fyzického světa patří *chet*, což je fyzické tělo, které podléhá rozkladu. Před ním ho chrání energie *Ka*, která ho naplňuje životem. *Ach* představuje věčného a zářícího ducha. Mezi nimi se pohybuje a žije *ba* představující duši. In Naydler, J.: *Chrám kosmu*, s. 209-211

Od Střední říše měli možnost dosáhnout privilegia věčného života všichni, kdo si osvojili znalost magických textů, dříve přístupnou jen králi.

1.2.2.2.6 Podsvětí

Zemřelí však již nevystupují na oblohu, ale sestupují do podsvětní říše boha Usira. Tato představa se udržela až do konce dějin egyptského náboženství. Podsvětní říši si představovali podobně jako Egypt, ale vše tam bylo obráceně – cesty nebyly rovné, ale klikaté, lidé chodili vzhůru nohama. Zde můžeme rozeznat prvky chaosu. Z podsvětních knih, které měly zajistit bezpečný přechod do dalšího života, přece jen prosvítá strach a nejistota.

Onen svět „je skrytým místem, kde blažení mrtví nalézají ochranu a úkryt“³⁷. Uprostřed podsvětí sedí na trůnu vládce mrtvých Usir, který rozhoduje o jejich osudu. Než před něj zesnulý smí vstoupit, musí překonat mnohé překážky. Všechny však lze zdolat jejich pojmenováním; pro mytické myšlení je charakteristická úcta ke slovu, víra v moc slova a zvláště jména: *kdo zná jméno, má i moc*.³⁸

1.2.2.2.7 Poslední soud

Když zemřelý prošel všemi nástrahami, ocitl se před Usirem³⁹ v síni Obou pravd. Šakalí bůh Anup přivedl zemřelého k vahám; na jedné misce leželo pštosí pero jako symbol božského řádu *Maat*, na druhou položil Anup srdce zemřelého. Bylo-li těžší, propadl zemřelý „Velké požíračce“, nestvůře požírající odsouzené. Bylo-li lehčí, byl „ospravedlněn před

---

³⁷ Kozák, J.: *Egyptská kniha mrtvých II*, s. 55

³⁸ Např. ve 125. kapitole egyptské *Knihy mrtvých* se popisuje, jak má zemřelý odpovídat, aby byl vpuštěn před Usira: „...Pravá veřej dveří praví: *Nepustím tě, dokud mi neřekneš mé jméno!* - *Tvé jméno je Miska váhy, na níž je pravda / Levá veřej dveří volá: Nepustím tě, dokud mi neřekneš mé jméno!* - *Tvé jméno je Miska váhy, na níž se váží svědomí! ... (dveře odpovídají) Můžeš námi projít, neboť nás znáš...*” in Kozák, J.: *tamtéž*

³⁹ Zde přicházím do tvé přítomnosti, Pane západu.

V mém těle není ničeho špatného.

Nelhal jsem.

Nebylo zde žádné druhé chyby.

Rozhodni, že mohu náležet k těm šťastným,

Kterí tě následují, Ó Usire.

Rozhodni, že mohu náležet k těm,

Které máš v oblibě, veliký bože.

Rozhodni, že mě ty, Pán dvou zemí,

Můžeš milovat.

Rozhodni, že jsem před tebou

potvrdil tvou správnost, Ó Usire. In Naydler, J.: *Chrám kosmu*, s. 265.

Usirem“ a mohl se připojit k ostatním „*zářícím duchům*“.⁴⁰ Spolu s nimi očekával večerní sestup slunečního boha Rea do podsvětí, aby jej směl doprovázet na jeho noční pouť.

S Posledním soudem souviselo i vyznání nevin. Před tribunálem 42 božstev musel zemřelý prohlásit, že se nedopustil žádného ze 42 zlých skutků. Podobná vyznání se objevují už i ve Staré říši, ale tehdy ještě není zemřelý za svoje skutky souzen.

Při Posledním soudu si i přes znalost potřebných formulí nikdo nemohl být jist, že obstojí. Vše je sice “dáno předem”, zároveň je třeba počítat s jistou nevyzpytatelností bohů. Z textů sice vyplývá, že řád Maat je poznatelný, a tedy naučitelný, ale přesto si nikdo nemůže být jist tím, co bůh opravdu chce, a tedy ani tím, jak dopadne Poslední soud. Tuto nevyzpytatelnost bohů lze najít ve všech mytologiích po celém světě.

Přes všechnu jistotu, kterou čerpali z mýtů, měli Egypťané ze smrti strach (přestože o ní někdy mluvili jako o vysvobození z tohoto světa), poněvadž “*mít strach je obecným údělem člověka.*”⁴¹ .

1.2.3 Ostatní starověká náboženství

1.2.3.1 Chápání smrti v Izraeli

1.2.3.1.1 Život je dar od Boha

Víra v jediného Boha v judaismu představuje současně morální princip, jehož základ se odráží a propojuje jednotlivosti celého života jednotlivce a komunity. Izraelskou víru určuje smlouva, kterou Bůh uzavřel s Abrahamem a jeho potomstvem⁴² a kterou obnovil na Sinaji⁴³.

Židovské komunity se vyznačovaly sociálním systémem, v němž každý člen hrál určitou roli a účastnil se aktivit ve společnosti dle svých možností a schopností.

---

⁴⁰ Assmann, *Smrt jako fenomén*, s. 19

⁴¹ Guardini, R.: *Posledné věci*, Trnava, Dobrá kniha, 2001, ISBN 80-7141-321-6

⁴² Gn 12,1

⁴³ Ex 19

V každodenním životě Izraelců se judaismus projevuje nejmarkantněji na dvou místech, a to v náboženské komunitě a v rodině.

Židé považují život za dar od Boha, který stvořil člověka ke svému obrazu.⁴⁴ Smrt přijímají za jeho nedílnou a neodlučitelnou součást. Nesmrtelnost, na rozdíl např. od Egypťanů, kteří viděli v pozemském životě jen předeheru k věčnosti, měli definovanou zcela jinak. Skrývala se v řadě předků a potomků, v židovském národě, v proudu dějin.⁴⁵ Abraham je zneklidněn smrtí, dokud nemá potomstvo⁴⁶. Jakmile ví, že bude mít pokračování ve svých potomcích, umírá „*v starosti dobré, stár jsa a plný dnů*“.⁴⁷ Starozákonní hebrejščina užívala pro zemřelé předky slova, která jsou etymologicky příbuzná slovům "otec" a "zachránit, uzdravit, vyléčit". Z toho je patrné, že Izraelci připisovali svým zemřelým ochrannou úlohu. Také mohli blahodárně působit v rámci léčitelství, terapeutické magie

1.2.3.1.2 Židovské pohřební zvyky

Když zemře někdo blízký, pozůstalí recitují formuli: „*Bud' požehnán Soudce Pravdy*.“ Následné modlitby k Bohu napomáhají tišit žal. Umírající Žid, když je připraven, vyznává své hříchy před Bohem a modlí se - recituje především „šéma“ (akt vyznání víry Izraelitů). Pokud se umírající nachází v kómatu, zastoupí ho v modlitbě rodiče nebo přátelé.

Pohřbít své mrtvé je naprostá povinnost a nebyť pohřben je nejhorší nedopatření, co může zemřelého potkat. Vždyť první, co získal Abraham v zemi zaslíbené, byla hrobka.⁴⁸

Z náboženských, a především hygienických, důvodů platí nařízení, že pohřeb se má uskutečnit co možná nejdříve.⁴⁹ Inhumaci předchází rituální očištění mrtvého. „Kiddiš“ označuje modlitbu za příchod království nebeského na zem, recitují ji děti zemřelého. Rodina zemřelého truchlí týden a každý večer jsou modlitby doplňovány studiem posvátných textů.

---

⁴⁴ Gn 1, 27

⁴⁵ Jan Assmann: Smrt jako fenomén

⁴⁶ Gn 15,2; 17,17

⁴⁷ Gn 25,8

⁴⁸ Gn 23,1-20; 25,9; 50,13

⁴⁹ „Mrtvý se má navrátit do země, ze které vzešel.“ Genesis 3, 19

Pravidla pro jedenáctiměsíční dobu smutku se stávají méně přísnými po uplynutí období prvních třiceti dní. Také je rozsvěcováno speciální světlo na památku na zesnulého.⁵⁰

Ve starosemitském obrazu světa je pro dobu po smrti vyhrazen prostor pod zemí, temná díra šeól, kam přijdou všichni zemřelí a kde budou existovat v neradostných mrákotách.⁵¹

1.2.3.1.3 Lidský život jako absolutní hodnota

Judaismus považuje lidský život za absolutní hodnotu, která je posvátná a nedotknutelná. Cenu života nelze vyčíslit ani jinak ocenit, představuje absolutní hodnotu, protože je božím darem.⁵² Avšak i Bible připouští, že smrt musí být pomstěna a stanoví přísné tresty za poškození cizího života. Přísně odděluje, zda se jedná o úmysl či o náhodu. Lidská bytost je stvořena k obrazu božímu a lékař tedy musí mít na paměti, že žijící člověk je živou Tórou, tedy permanentním zjevením.

Být svědkem lidské smrti je stejné, jako vidět hořící svitek Tóry. Lidské tělo se podobá svatostánku, kde se hlásá boží slovo. Tedy, vyléčit churavějící lidské tělo, znamená umožnit lidské bytosti dále zvěstovat a sloužit Bohu a lidství.

1.2.3.1.4 Lidský život z pohledu židovské medicíny

Židovská tradice považuje nemoc za absolutní anomálii, porušení harmonie nastolené Bohem. Snahu léčit nemocného není možné vykládat tak, že by se lékař pokoušel zasahovat do božského konání, právě naopak, lidem je přikázáno, aby se starali o své zdraví, a lékaři o zdraví ostatních, kteří léčení potřebují. Prevence vzniku nemocí představuje prvořadý úkol hebrejské medicíny. Profylaktický charakter si dříve vynutily náročné klimatické podmínky pouště a náboženská nařízení snažící se odlišit vyvolený lid od ostatních.

Lidský život vyjadřuje a dává tvar božímu slovu, proto je nutné udělat vše pro to, aby nebyla ničena boží dobrota a aby byla zachována humánnost při péči o člověka stíženého

---

⁵⁰ Podle Písma není pobožný způsob spálení mrtvol, s tím se setkáváme pouze v případech, kdy Bůh vyňal některé lidi ze své smlouvy (např. Jozue 7,25). Jejich upálení jakoby odkazovalo na věčný oheň. In Jean-Jaques von Allmen: *Biblický slovník*, Edice Kalich, Praha 1991, str. 251

⁵¹ Dinzlbacher, P. *Poslední věci člověka, Nebe peklo, očistec ve středověku*, Vyšehrad Praha 2004, str. 17

⁵² Gn 21,23 „*Jestliže o život přijde, dáš život, dáš život za život.*“
Gn 21,24 „*Oko za oko, zub za zub, ruku za ruku, nohu za nohu.*“

nevyléčitelnou chorobou. Lékař, který rozhoduje o lidském životě, má aspirace rovnat se Bohu, což židovská tradice považuje za nejhorší zločin. Proto např. židovství nemůže připustit eutanazii. Role lékaře spočívá nikoli jenom ve znalostech vědy, ale i na citovosti v nejlepší smyslu slova. Obdobně jako je nutné věnovat péči svitku Tóry, musí se podniknout vše pro utišení bolesti nemocného člověka. Člověk se nesmí nikdy vzdát naděje. I když je lékař bezmocný, naděje, že se situace obrátí k lepšímu, stále žije, protože je božské podstaty. V hebrejské medicíně nesmí lékař opustit pacienta, naopak musí bojovat za jeho záchranu až do konce. Základním faktem zůstává, že lékařův úsudek není úsudkem božím, a tedy není neomylný.

Lékařům dokonce vzniká povinnost pracovat i při Yom Kippur a shabbatu (sobota – den svěcení), mohou porušit všechna přikázání Tóry, aby zachránili lidský život. Poslání lékaře spočívá ve zvážení veškerých možných způsobů dalšího léčení s cílem zachránit lidský život. Existuje-li jediné řešení, jak by bylo možné život zachránit, je lékařovou povinností tak učinit. Nastane-li bezvýchodná situace, nesmí dále pacientovi působit bolest dalším zbytečným léčením. Avšak i v takovém limitním případě neopustí pacienta a poskytne mu další obvyklou lékařskou péči. Záchrana lidského života totiž může znamenat pro konkrétního jedince příležitost v podobě i třeba relativně krátkého času, který využije k tomu, aby si uvědomil a vyznal své hříchy a snažil se napravit.

Judaismus zakazuje jakékoli jednání se záměrem ukončit lidský život, i kdyby byl takový cílený akt veden soucitem s trpícím. Z biblické tradice, podpořené židovskou historií prodchnutou vizí možnosti zlepšení i v dané chvíli neblahé situace, vyplývá povinnost lékaře léčit, tišit bolesti a zároveň nedopustit poškození pacienta dystanázii⁵³. V konkrétních velmi dramatických případech se společně mohou poradit lékař s rabínem a rozhodnout o dalším, pro danou situaci nejpříjemnějším, postupu.

1.2.3.2 Chápání smrti v dalších kulturách

I v jiných náboženstvích starověkého světa se můžeme setkat s vírou v posmrtný život. Svědčí o tom např. hrobová výbava v hrobech starověké Číny, kde nalezneme věci denní

---

⁵³ Technologicky vyspělé přístroje dokáží udržovat nebo suplovat nejdůležitější životní funkce umírajícího umělými prostředky a to i tehdy, kdy smrt je neodvratná, pacient není při vědomí a příchod přirozené smrti je oddalován. Taková skutečnost se nazývá „dystanázie“ neboli zadržaná smrt. In Malhocký, B.: *Eutanázie* Diplomová práce, Fakulta humanitních studií University Karlovy. 2003, zdroj <http://www.umirani.cz>.

potřeby. Urna je příbytkem mrtvého, její výzdoba představuje naději pro posmrtný život a znovuzrození na onom světě. Opět přetrvává silný kult předků.

I ve staroislandských představách existovaly různé světy, kde nebesa jsou určena bohům, střed – země určena žijícím a podsvětí mrtvým.⁵⁴ Ve staré Indii byli mrtví spalováni na hranici. Spravedliví prošli skrze oheň, když si pro ně přišla duchovní bytost, která je odvedla do světů bráhman, odkud již není návratu. Ti, kdož mají alespoň nějaké zásluhy, vstupují do dýmu a odtud do noci, kde se stávají potravou bohů, aby se mohli vrátit na zem, kde zahájí cyklus převtělování, stále dokonalejších zrození, z nichž každé je dalším stupněm k ráji. Lidé, kteří nejsou napravitelní, se rodí ve formě červů, hmyzu, zvířat, až po pád do pekel. Peklo je představováno jako slepá tma bez slunce.

Na území České republiky jsou nejstarší skutečné lidské pohřby datované do období mladého paleolitu (cca 40 – 10.000 př. n. l.), kdy již střední Evropu obývali naši přímí předkové druhu *Homo sapiens sapiens*. Můžeme se tak setkat se žárovým hrobem u Radčic na Vodňansku, představující kulturu s vypíchanou keramikou, s níž je spojován první výskyt žárového pohřebního ritu, naznačující možnost víry v nehmotnou duši⁵⁵.

Ve střední Evropě představuje významnou periodu krátké období na přechodu mezi starší a střední dobou bronzovou (1.600 – 1.500 př.n.l.), kdy sem výrazně zasáhl vliv z oblasti východního Středomoří, Balkánu a Karpatské kotliny. Jeho projevem je mezi jinými také změna pohřebního ritu, zemřelí se začali spalovat. Vedle nich se však i v tomto období nadále vyskytují hroby kostrové. Také následující mohylová kultura střední doby bronzové (1.500 – 1.250 př.n.l.) projevuje birituální pohřební ritus, v mladších fázích však výrazně dominuje žárové pohřbívání.

V Čechách dochází v průběhu starší doby bronzové (2.200 – 1.600 př.n.l.) ke skutečně trvalému osídlení. Náš kraj osídlují lidé únětické kultury. Z tohoto období již známe poměrně značný počet plochých kostrových hrobů v centrálních částech Čech, začínají se budovat mohylové hroby, které náležejí k charakteristickým památkám našeho území i v pozdějších prehistorických epochách. V těchto mohylách byli mrtví pochováni kostrově. Výbava mrtvého na poslední cestu byla poměrně bohatá, v hrobech nalezneme keramické nádoby, bronzové či měděné ozdoby, zbraně apod.

⁵⁴ Staroislandské prameny uvádějí např., že vysoko v centru stojí Ásgard, hrad bohů, odkud Ódin řídí celý svět, níže leží Midgard, kde žijí lidé, a v hlubině je Nifhel, svět mrtvých. In Dinzlacher, P. Poslední věci člověka

⁵⁵ Podborský, V.: *Náboženství našich prapředků, Masarykova univerzita Brno*, 1994, ISBN 80-210-0970-5

Mohyly mají velice variabilní konstrukci, zpravidla však obsahují vnitřní hrobovou komoru (výjimečně i více komor) obloženou kameny, kamenný obvodový věnec a někdy i povrchový kamenný plášť. Zvyk nasypávat nad hroby zemřelých mohylové násypy se v Čechách udržuje ještě počátkem mladší doby bronzové (1.250 – 1.000 př.n.l.), postupně však mizí a mrtví jsou pak pochováni výlučně do plochých žárových hrobů, jak se ostatně odráží i v pojmenování komplexu kultur celé střední Evropy – kultur popelnicových polí. Ve starší době železné, tzv. halštatské (800 – 400 př.n.l.) se v Čechách obnovil zvyk nasypávat nad hroby mrtvých mohylové hroby. Naprostá většina lidí byla po smrti spalována. Výraznou sociální diferenciaci lidí té doby dokládají mimořádně bohaté tzv. knížecí mohyly, kde byli zemřelí pochováni kostrově spolu s bohatým osobním majetkem, s vozy, koňskými postroji a někdy i se svými sloužícími – „otroky“. Takové hroby obsahovaly občas i vzácné importované výrobky, jak dokládá např. dnes zničená knížecí mohyla od Hradiště u Písku, která obsahovala mj. i etruskou bronzovou konvici a bronzovou mísu z prostředí severní Itálie.⁵⁶

1.2.4 Antický svět a pojetí smrti

1.2.4.1 Řecko

Řecké klasické období je obecně považováno za výchozí bod západní kultury a civilizace. Politický a kulturní vývoj v Řecku na přelomu 5. a 6. století př. n. l. vedl k rozmachu klasického období, epochy, která se vyznačovala dokonalostí filozofických, politických a kulturních myšlenek. Základem řecké literatury byly Homérovy eposy Ilias a Odyssea. Zřejmě nejvýznamnějším výsledkem duchovního života řecké civilizace se však jeví klasická řecká filozofie. V myšlenkách a dílech filozofů Sokrata, Platóna a Aristotela dosáhla antická filozofie svého vrcholu. Na principech a zásadách v nich obsažených je dodnes postavena celá křesťanská a evropská etika.

Ve starověkém Řecku byla smrt pojímána velmi negativně. Posuzujeme-li řecké náboženství, připadá nám, že lidská existence je pomíjivá. Podle Homéra je smrt nevyhnutelným osudem, před kterým nemohou ochránit ani bohové. Ani smrt nic neřeší, protože duše se dostává do podzemních temnot Hádu, zalidněného bledými stíny, zbavených síly a paměti.⁵⁷ Původně pobyt zemřelých v podsvětí nebyl spojován s trestem. Tato oblast

---

⁵⁶ Michálek, J.: *Knížecí mohyly z časné doby laténské u Hradiště, okr. Písek. Příspěvek k historii nálezu z r. 1858*, Archeologické rozhledy 29, s. 634

⁵⁷ Např. Achilles říká, že by byl raději na zemi otrokem, než v Hádově sídle všech zesnulých vládcem – Eliade s. 246

dostala „morální nádech“ především v helénismu. Bylo trestáno jednání proti bohům a později i proti lidem.⁵⁸ V antickém Řecku bylo téma sestupu do podsvětí časté.⁵⁹

Lidé ve starověkém Řecku a Římě si alespoň zpočátku představovali, že mrtví přebývají především na zemi a pod zemí, až druhotně umístila antika spásný prostor na nebesa. Antický svět přijal myšlenku o trestu za hříchy vykonané na tomto světě, který přichází po smrti. Což nese sebou strach ze smrti. Epikuros hovoří o tom, že strach ze smrti je všeobecně rozšířený a vidí v něm prvopočátek pro to, aby se člověk připravoval na smrt.⁶⁰ Podle Pythagora je duše nesmrtelná a za trest zahnaná do vězení. Podle Herakleita je duše částí věčného ohně⁶¹. Věčné a pomínutelné se prolínají navzájem. Podle Platóna smrt přináší oddělení duše od těla. Život je stálým umíráním se snahou odpoutat se od těla.⁶² Dionýsovský kult vede k radostnému a nadějeplnému umírání.

1.2.4.2 Řím

Řím byl ve svých počátcích pouhým městským státem, v němž vládli králové etruského původu. Na přelomu 5. a 6. století př. n. l. však Římané tyto krále svrhli. Z vlády se stala *res publica* – věc veřejná. Po celé řadě zpočátku obranných válek se sousedními kmeny Etrusků, Latinů, Samnitů, Umbrů a nakonec s jihoitalskými Řeky a Kartágem dosáhli Římané na počátku 3. století př. n. l. kontroly nad celou Itálií a Sicílií po první punské válce.

Vítězstvím ve druhé punské válce se Římané stali vedoucí mocností západního Středomoří. Třetí punská válka, ke které došlo v roce 149 př. n. l., skončila úplným zničením Kartága. Město bylo srovnáno se zemí, půda prokleta a jeho území bylo jako provincie Afrika anektováno Římány.

Po roce 200 př. n. l. se Římané začali angažovat také v Řecku a ve východním Středomoří. Během následných válek získali kontrolu nad celým Řeckem. Sociální napětí a nedostatek vojenských sil po mnohých válkách však zapříčinily politické zmatky v samotném Římě vedoucí ke konci republiky a nastolení císařství.

---

⁵⁸ K trestání sloužily podsvětní proudy: ohnivá řeka Pyriflegethón a řeka nářků Kókytos. Celou podsvětní říši obklopovala řeka Acherón. Přes ní převážel mrtvé převozník Charón. Všechny podzemní řeky se vlévaly do Tartaru, což bylo původně vězení Titánů. In Dinzelbacher, P.: *Poslední věci člověka*, s. 17

⁵⁹ Do podsvětí sestoupili např. Orfeus, Théseus, Hérakles. S tímto tématem se však setkáváme také u Ježíše Krista.

⁶⁰ Eliade, s. 213 - 256

⁶¹ in Assmann, *Smrt jako fenomén*, s. 57

⁶² tamtéž, s. 60

Krise říše ve 3. století přivodila římskému státu téměř úplnou zkázu. Pokračující útoky germánských kmenů na severní hranici a zesílený tlak sásánovské Persie na východě znamenaly pro Řím vážnou hrozbu. Od poloviny 4. století narůstala intenzita vpádů Germánů na území říše. V roce 375 byli Gótové vytlaceni Huny ze svých sídlišť severně od Dunaje a následně se uchýlili na římské území. Tato událost je tradičně považována za počátek období stěhování národů, které trvalo téměř 200 let a jemuž padla za oběť západní polovina římské říše. V roce 476 po abdikaci posledního císaře Romula Augusta západní říše zanikla, čímž byla historie římské říše na západě ukončena, třebaže antické tradice, kultura a vzdělanost zde přetrvaly až do 6. století. Naproti tomu východní říše se ubránila. Nicméně vzrůstající vliv křesťanství a obzvláště řecké kultury společně s osudovým náporům islámu v 7. století způsobily postupnou změnu charakteru státu. Pozdně antické východořímské impérium se tak proměnilo ve středověkou Byzanci.

Ve starověkém Římě vychází náboženství z Horatia, který o smrti hovoří především jako o poznaném nezbytném určeném každému bez rozdílu. I Ovidius připomíná nezměnitelnost smrti. Pro Seneku smrt představuje konec všeho. Cicero vidí v perspektivě nesmrtelnosti pohrdání samotnou smrtí. Cicero také uvádí, že původně převládal v Římě pohřeb nežárový.

Pohřební ritus antických Římanů je znám z archeologických výzkumů, náhrobků, nápisů a písemných pramenů. Římané žili poměrně krátce. Umírali v důsledku nemocí, omezených lékařských znalostí a téměř stálých válek. Pohřební rituály a postupy hrály v jejich životě zásadní roli. Domnívali se, že pro bytí po smrti je nezbytné vypravit zemřelým členům rodiny řádný pohřeb. Římané věřili, že mrtví mohou působit na živé. Pohřební obřady považovali za důležité, protože teprve po nich mohou duše přecházet do božské podstaty.⁶³ Zajistit pohřeb otce bylo především povinností syna. Vlastní organizací pohřbu svobodných občanů se zabývali *libitinarii*. Na cestu Římané své mrtvé vybavovali mincí, takzvaným *obolusem*, kterým měli za cestu zaplatit. Peníze jim dávali do úst či později do ruky.

V podsvětí byl duch souzen a vynesena rozsudek za jeho bývalý život. Na jeho základě mohla duše najít své místo v nebi, *Elysii*, nebo v pekle, *Tartaruu*. Pohřeb byl vnímán jako způsob, jak připravit duši na tuto cestu. Pokud by některé příkazy nebyly dodržovány, mohl

---

⁶³ „Zrovna jako těla zde na zemi po nedlouhém pobytu uvolňují svou přeměnou a rozkladem místo jiným mrtvým, podobně asi duše, které se stěhují do ovzduší, po nějakou dobu tam ještě trvají, a pak se přeměňují, rozplývají a spalují a jsou znovu pojímány v zárodečnou látku vesmírnou.“ (kniha 4,21), uváděno in Malina, J. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

se duch vrátit a strašit živé. Jestliže zemřel muž významného postavení, bylo tělo omyto, nabalzámováno a vystaveno několik dní v domě na katafalku. Místnost byla vyzdobena květinami a opatřena nádobami s vonnými látkami. Ženy oplakávaly mrtvého. V den pohřbu za nářku a písní oslavujících ctnosti a činy zemřelého, bylo tělo vyneseno před hradby, kde bylo pokryto obětními dary a spáleno. Ohořelé kosti byly omyty vínem, vloženy do urny a nakonec pohřbeny do země nebo umístěny do výklenku uvnitř náhrobku. Ohrazený rodinný hrob byl chápán jako dům mrtvých a jeho poškození se tvrdě trestalo.

Součástí pohřebních obřadů byla i následná hostina. Osm dní poté následovala „*oběť osmého dne*“, již končil smutek za zemřelého a rituální nečistota rodiny.

Zákonem byla předepsána i doba truchlení za zemřelé: za rodiče po dobu jednoho roku, za děti mladší šesti měsíců jeden měsíc, za manžela deset měsíců, a úzké pokrevní příbuzné po dobu osmi měsíců.

Pohřební průvod měl rovněž svá přesně stanovená pravidla. Obvykle se konal v noci. Pokud zemřelý byl z nižší třídy, tělo se neslo nejkratší možnou cestou. Byl-li ale z vyšších společenských vrstev, zastavil se průvod na fóru, kde syn zemřelého či jiný blízký příbuzný vyzdvihl ctnosti zemřelého v pohřební řeči, *laudatio funebris*, přičemž zemřelého zdvihli do vzprámené polohy. Celý průvod doprovázely flétny, přednášely se básně.

Mrtvola byla spálena na hromadě dřeva v podobě oltáře. Plameny pohltily také parfém, poháry, ozdoby, oblečení, nádobí na jídlo a další věci, jimiž byl zemřelý vybaven na cestu. Popel byl uložen do urny. Oharky však ještě před tím nechala rodina nasáknout vínem a zkropila jej parfém. Devátý den po kremaci jej ukládali k věčnému odpočinku do země či do kolumbarií⁶⁴, kam popel v urně umístili do malých výklenků ve zdi. Často jej označovali pamětní deskou a plastikami.

Kolegia a kolumbária byla relativně levná cesta k zajištění vhodného přechodu do posmrtného bytí pro všechny třídy římské společnosti. Vzhledem k tomu, že mnoho chudších Římanů nemělo prostředky k nákladnému vypravení pohřbů, vytvářeli společenstva, tzv. *funeraticia*, k zajištění řádného pohřbu. Byli členy klubů, kam pravidelně přispívali, aby jim mohl být pohřeb vypraven. Kolegii bylo místo v kolumbariu zajištěno.

---

⁶⁴ Kolumbária byly hrobové komory s výklenky, do nichž se ukládaly urny se spálenými pozůstatky. Tato kolumbária se vytvářela i pro otroky.

Římané si své mrtvé připomínali také při každoročních oslavách – dnech veřejného smutku, tzv. *Parentalialiach*. Věřili, že mrtvý je stále přítomen a že může ovlivnit chod tohoto světa, že je pořád ještě velmi důležitým členem domácnosti. Na druhé straně se však také živí báli mrtvých, především těch, u nichž smrt nastala náhle, nepřírozně, nebo těch, kteří již za svého života ostatním škodili. Mrtvé zaklínali, případně chlácholili, snažili se nějak si je naklonit. Proto v květnu Římané slavili *Lemuria*, kdy zažehnávali strašení ve svých domech.

Z 8. až 6. století před n. l. pocházejí žárové hroby objevené v prostorách *Fora Romana*⁶⁵. Od 4. století př.n. l. žárové pohřbívání převládalo, ale už koncem 1. století př. n. l. bylo všeobecné. Již Tacitus považoval žárové pohřbívání pro Řím za typické. Od 2. století přibývalo pohřbů nespálených těl. Zmiňuje se o tom například v Hovorech k sobě Marcus Aurelius.⁶⁶ Velmi důležitou roli hrálo společenské postavení zemřelého.⁶⁷ Jestliže většina svobodného obyvatelstva volila pohřeb žehem, pak otroci bývali pohřbíváni do společných jam.

Zvláštní postavení měli panovníci. V antice bývali pohřbíváni do zvláštních monumentálních staveb, zejména mauzoleí a sloupů. Tělo panovníka bývalo umístěno ve zvláštní hrobové komoře či hrobce. Vlastní pohřební obřad býval spojován s ceremoniemi, v nichž hrály důležitou úlohu insignie moci a společenského postavení, které se v hrobech nacházejí. Tak bylo například v antickém Římě zbudováno mauzoleum císaře Augusta a jeho rodiny na Martově poli. Dovnitř byly ukládány urny s popelem. Jako náhrobní pomník si nechal císař Traianus, který vládl v letech 98-117, zbudovat 38 metrů vysoký sloup, který zůstal zachován dodnes⁶⁸. V hranolové podstavě sloupu bývala komora se zlatou urnou s ostatky císaře. Podle Augustova vzoru si nechal zbudovat své mauzoleum, zvané *mole Hadriani*, císař Hadrianus. Na hranolovém podstavci stála válcovitá stavba s chodbami a rozsáhlou hrobovou komorou. Dodnes ji můžeme v Římě obdivovat jako Andělský hrad.

---

⁶⁵ Fórum Romanum s odkrytými archeologickými vykopávkami – viz. příloha č. 3

⁶⁶ „Než se naděješ, bude z tebe popel nebo kostlivec, a pak budeš jenom jméno a nebo ani to ne...“ (kniha 5,33) in Malina, J. Panoráma biologické a sociokulturní antropologie

⁶⁷ V severní části Martova pole v Římě bylo zbudováno mauzoleum císaře Augusta a jeho rodiny. Dovnitř se ukládaly urny s popelem. Dodnes zůstal zachován např. Trajánův sloup, kde v hranolové podstatě sloupu bývala uložena zlatá urna s ostatky císaře Traiana (98-117). Sochu císaře na vrcholu nahradila v 16. století socha sv. Petra. Rovněž své mauzoleum měli např. císaři Hadrianus (dnes Andělský hrad), či Maximianus.

⁶⁸ Trajánův sloup v Římě – příloha č. 2

Zvláštní součástí pohřebních obřadů římských císařů byla i apoteóza čili obřad zbožštění. Římané věřili, že při něm je odnášena prostřednictvím vypuštěného orla duše císaře ze země do nebe. Od té chvíle byl císař uctíván spolu s ostatními bohy⁶⁹.

I v době, kdy se pohřbívalo zároveň téměř všeobecně, si zachovaly některé rodiny v antickém Římě (například Scipiniové) pohřbívání nespálených těl. Mrtvé pohřbívali v sarkofázích. Rovněž i některé význačné rodiny si po vzoru panovníků stavěly mauzolea a v nich nákladné hrobové komory. Na venkovských statcích si šlechta budovala mauzolea poblíž svých sídel. Zajímavým svědectvím o pohřbívání v době před erupcí Vesuvu v roce 79 n. l. je mauzoleum v Boscoreale, které bylo při výbuchu sopky zasypano a z tohoto důvodu zůstalo po celá tisíciletí neporušeno. Mauzoleum má dvě podlaží, přičemž spodní sloužilo jako kolumbárium pro služebnictvo, v horním pohřbívali majitele.

Zákon dvanácti desek (*Lex doudecim tabularum*) z 5. století př. n. l. vylučoval zpopelnění nebo pohřbení ve městě. Vyloučení z tohoto nařízení byli jen některé výjimečné osobnosti, např. císařové, ale také vojevůdci nebo vestálky. Hroby se poté soustřeďovaly kolem cest, např. v Římě kolem *Via Appia*.

1.2.4.3 Křesťané

První křesťané se řídili dobovými zvyklostmi, od 2. století n. l. se pro pohřby nespálených těl křesťanů zřizovaly katakomby⁷⁰. Byly to podzemní chodby, v jejichž stěnách se hloubily výklenky, které se zakrývaly cihlami nebo náhrobními deskami se jménem zemřelého. Od 3. století na nich najdeme i nápisy „Odpočívej v pokoji“ nebo „*Odpočívej v Pánu*“. Víra ve vzkříšení a uctívání mučedníků vedla k tomu, že křesťané chtěli být pohřbeni na stejném místě jako mučedníci. Chtěli si tak zajistit ochranu světce v den Posledního soudu. Postupně byly ostatky světců umísťovány ve všech chrámech, a tak se pohřbívalo v jejich okolí.

Pán Ježíš o hodině smrti řekl: „*Buďte připraveni, neboť Syn člověka přijde v hodinu, kterou netušíte!*“⁷¹, stejně tak jsou v Evangelii sv. Matouše zachycena Ježíšova slova: „*Bděte*

---

⁶⁹tamtéž, s. 52 Apoteózu císaře Septima Severa popisuje Héródianos. Jednalo se o sedmidenní obřad, při němž byla vystavena vosková figurína císaře v životní velikosti. V závěru sedmého dne ji spálili v několikapodlažní dřevěné stavbě. Spolu se stoupajícím dýmem vylétl k nebi i orel, který měl odnést duši císaře mezi bohy.

⁷⁰ V Římě víme o 17 katakombách. Nejznámější jsou katakomby sv. Kalixta z období kolem roku 200 n. l., které mají délku asi 10 km a bylo zde uloženo na 170 000 hrobů.

⁷¹ Luk 12, 40

*tedy, neboť neznáte den ani hodinu!*⁷². Z Kristova výroku lze vyvozovat důležitost, kterou kladli křesťané na přípravu odchodu z tohoto světa. Před smrtí bylo nutno se očistit od všech hříchů., všechny hříchy snímal křest. Proto také býval křest odkládán až na pozdní věk člověka.

Křesťané věří, že v ráji nebylo smrti.⁷³ Prvotním hříchem však Adam a Eva pozbyli tělesnou nesmrtelnost nejen pro sebe, ale i pro své potomky. Proto čteme v Písmu svatém: *„Jest určeno lidem jednou zemřít“*⁷⁴. *„Proto jako skrze jednoho člověka přišel hřích na tento svět a skrze hřích smrt, tak na všechny lidi přišla smrt, poněvadž všichni zhřešili“*⁷⁵

Nový zákon nic neříká o způsobech pohřbu, ale můžeme poznat např. z líčení pohřbení Ježíše do nepoužitého hrobu, jaké úcty se dostávalo tělům zemřelých.⁷⁶ Jak byla natírána vonnými mastmi, zabalena do pláten, atd.

Nový zákon uvádí jako místo přebývání mrtvých hádes, které má místo v nitru země a které je považováno za jakési vězení. Podle evangelia i Ježíš přejímá židovský názor, že místo přebývání mrtvých je rozděleno na dvě místnosti, z nichž jedna je komora mučení pro nespravedlivé, ale druhá, určená pro spravedlivé, je lůno Abrahamovo. Mezi oběma není žádná prostupnost. A z jedné do druhé není možný žádný přechod. Nový zákon nikde nehovoří o nesmrtelné duši, křesťané věří, že ten, kdo v poslední den zase vstane, bude týž, který zemřel. O smrti spravedlivých praví Písmo svaté: *„Blahoslavení mrtví, kteří umírají v Pánu! Od té chvíle mají, jak praví Duch, odpočinutí od svých námah, neboť jejich skutky jdou za nimi“*⁷⁷. Avšak: *„Smrt hříšníků je hrozná“*⁷⁸

Pán Ježíš často mluvil o nebi. Nebe je chápáno jako odměna za život na zemi. Například *„Radujte se a plesejte, neboť vaše odplata je hojná v nebesích“*⁷⁹. První se do nebe dostali dobří andělé a potom duše svatých z předpekli, které vzal s sebou Pán Ježíš, když vstupoval na nebesa. Křesťané věřili, že po smrti přijde do nebe první duše toho, kdo zemřel v křestní nevinnosti, nebo kdo zemřel v milosti posvěcující a už na zemi si vytrpěl časné tresty za hříchy, anebo se vykoupil z trestů očištcových dobrými skutky a odpustky. V den posledního soudu dostanou se k duším svatých do nebe i jejich těla.

---

⁷² Mat 26, 13

⁷³ První část katechismu, který sestavil ThDr. František Tomášek s církevním schválením 30. července 1968 apoštolské administratury v Praze.

⁷⁴ Žid 9, 27

⁷⁵ Řím 5, 12

⁷⁶ (Mk 15,42)

⁷⁷ Zjev 14, 13

⁷⁸ Žalm 33, 22

⁷⁹ Mat 5, 12

Apoštol svatý Pavel přiblížil nebe slovy: „*Co oko nevidělo, ani ucho neslyšelo, ani lidskou mysl nenapadlo, to Bůh připravil těm, kdož ho milují.*“⁸⁰ .Čím více kdo na světě Boha miloval a čím více dobrého vykonal, tím větší radost bude mít v nebi. „*Každý dostane odplatu sobě příslušnou podle námahy*“⁸¹ . „*Kdo rozsévá skoupě, skoupě bude také žnout, kdo však bohatě rozsévá, bohatě bude také žnout*“⁸²

V Novém zákoně ale najdeme také zmínky o pekle. První se dostali do pekla pyšní andělé. Z lidí se tam dostane, kdo zemře v těžkém hříchu, i kdyby to byl jediný těžký hřích. Proč? Těžkým hříchem se člověk úplně odvracel od Boha. Když v tom odvrácení setrvá a nekajícně umírá, zůstává od Boha odvrácen a od něho odloučen po celou věčnost, a to vlastní vinou!

Písmo svaté vypravuje, jak ven do tmy byl vyhozen člověk, který na hostině neměl „*roucha svatebního.*“⁸³ Podobně do tmy pekelné bude uvržen, kdo umře bez „*svatebního roucha*“ pro nebe, bez milosti posvěcující, v hříchu těžkém, smrtelném. - „*Každý strom, který nerodí dobré ovoce, bývá vyřat a hozen do ohně.*“⁸⁴ Nebo také „*Do ohně se hází suchá ratolest.*“⁸⁵ . V den posledního soudu dostanou se s dušemi zavržených do pekla i jejich těla.

Pán Ježíš řekl o pekle, že je tam temno, pláč a skřípění zubů⁸⁶ a že červ jejich neumírá a oheň nehasne.^{87 88} . Při posledním soudu řekne Pán Ježíš zavrženým: „*Pryč ode mne, zlořečení, do ohně věčného, který je připraven d'áblu a andělům jeho!*“⁸⁹ . Sv. Augustin v Komentáři ke Genezi proti manichejským z roku 398 dělá rozdíl mezi ohněm očisty a zatracením: „*...a po tomto životě bude mít buď oheň očisty nebo věčný trest.*“⁹⁰ V Komentáři k žalmu XXXVII nicméně vyslovuje myšlenku, která najde ve středověku a jeho představě očistce silný ohlas. Augustin definoval trojí aspekt očistného ohně: očistí jen malý počet hříšníků, bude velice bolestný, bude to jakési dočasné peklo, jehož muka budou

---

⁸⁰ I. Kor 2, 9

⁸¹ I. Kor 3, 8

⁸² II. Kor 9, 6

⁸³ Mat 22, 12-13

⁸⁴ Mat 7, 19

⁸⁵ Jan 15, 6

⁸⁶ Mat 22, 13

⁸⁷ Mat 9, 43

⁸⁸ Křesťané věří, že jakmile se duše od těla odloučí, míří k Bohu jako k svému jedinému a nutnému cíli, jako k nejvyšší Pravdě, Dobru a Kráse. Tak spěchá duše odloučená od těla k Bohu. Ale vtom si duše ve hříchu těžkém uvědomuje svou ošklivost a klesá před ním do temnoty pekelného ohně - navždy a trvale - vlastní vinou! A to je právě největším trestem pro zavržené v pekle.

⁸⁹ Mat 25, 41

⁹⁰ citováno z Le Goff, J. *Očistec a svatý Augustin*. [online], [cit. 2007-30-5]. Dostupné na Internetu http://pastorace.cz/index.php?typ=texty&sel_char=O&sel_tema=66&sel_podtema=874&sel_text=2805

horší než jakákoli pozemská bolest. „Ačkoli někteří budou ohněm spaseni, bude tento oheň strašnější nade všechno, co může člověk vytrpět v tomto životě.“⁹¹

Svatý Augustin rovněž vyzdvihuje účinnost modlitby za mrtvé. Vytyčuje jí jasné meze. Je zbytečné modlit se za demony, nevěřící a bezbožníky, čili za ty, kdo jsou zatraceni. Modlitby mohou mít cenu jen pro určitou kategorii hříšníků, kterou Augustin nedefinuje příliš jasně, ale určitým způsobem ji přesto charakterizuje: pro ty, jejichž život nebyl ani příliš dobrý, ani příliš špatný. Augustin se opírá o verše z Matouše 12,31–32: „Proto vám pravím, že každý hřích i rouhání bude lidem odpuštěno, ale rouhání proti Duchu svatému nebude odpuštěno. I tomu, kdo by řekl slovo proti Synu člověka, bude odpuštěno; ale kdo by řekl slovo proti Duchu svatému, tomu nebude odpuštěno v tomto věku ani v budoucím.“⁹²

1.2.4.4 Pohřbívání v římských provinciích

1.2.4.4.1 Nejstarší období

Pohřbívání se lokálně odlišovalo, obvykle navazovalo na místní tradice. Nejčastěji se jednalo o žárové pohřby. Můžeme rozeznat tři způsoby nakládání s mrtvým tělem:

- nejméně jsou zastoupeny popelnicové hroby, které obsahují jen kosti zemřelého,
- v hrobech jsou uloženy zbytky hranice, na níž bylo mrtvé tělo spáleno,
- hroby typu *bustum*⁹³ jsou charakteristické tím, že nebožtík byl spálen přímo na místě.

Pohřebiště bývala situována podél důležitých cest. Kolem roku 200 nastala změna a žárové pohřby byly nahrazeny pohřby nespálených těl. Mrtví byli pohřbíváni na různých místech v sarkofázích, jednoduchých kamenných skříních, hrobkách z plochých cihel a v dřevěných rakvích. Na cestu bývali vybavováni náušnicemi, náhrdelníky, nášivkami ze zlata atd.

V době halštatské a v následující době laténské (400 – 20 př. n. l.) můžeme na našem území hovořit o historicky doloženém kmene keltských Bójů. Hlavním pramenem poznání života Keltů ve 4. a 3. století př. n. l. jsou v Čechách jejich ploché kostrové hroby, bohatě

---

⁹¹ tamtéž

⁹² Augustin vyjádřil sílu očištného ohně i modlitby za mrtvé: to je v předhistorii očištky jeden z významných kroků, které se ve 12. století stanou jeho základním prvkem.

⁹³ výraz *bustum*, označuje původně žároviště - místo, kde byli spalováni mrtví

vybavené milodary. Keltové z neznámých důvodů výrazně změnili svůj pohřební ritus do takové podoby, že se po něm nedochovaly žádné archeologické stopy.

1.2.4.4.2 Pohřbívání u svobodných Germánů

V letech 20 př. n. l. – 380 n. l. a v období stěhování národů 380 – 568 n. l. byl prostor severně od Dunaje doménou germánských kmenů. Germánská pohřebiště jsou výlučně žárová.

Pohřební ritus Germánů vycházel z jejich náboženských představ a víry v personifikované přírodní síly, které chtěli ovlivňovat například i lidskými oběťmi. Pohřeb u Germánů popisuje ve svém díle *De origine et situ Germanorum* v roce 98 n. l. Tacitus. O pohřbech říká, že jsou prosté, bez spalování drahých látek a parfémů. Mrtvý dostane s sebou jen zbraň, někdy je s ním spálen i jeho kuň. „*Jen na to dbají, aby byly mrtvoly významných mužů spáleny dřevem určitých stromů. ....Nářky a slzy odkládají brzo, bolest a zármutek pozdě. Ženám sluší truchli, mužům vzpomínat.*“⁹⁴ V básni Hávamál ze staroseverské sbírky Edda sděluje bůh Odin, že jediné, co trvá po mrtvém věčně, je jeho pověst.

Přesto už v 1. a 2. století n. l. se na tomto území objevují pohřby nespálených těl s bohatou výbavou. Podle naleziště v Pomořanech se tento typ kostrových hrobů nazývá *lubieszewsky*⁹⁵. V hrobových komorách, které jsou obloženy dřevem, byly nalezeny importované zlaté, stříbrné či skleněné předměty z antického Říma.

I na našem území se našly bohatě vybavené hroby. Neznáme, kdo je v nich pohřben. Pro jejich bohatou výbavu bývají nazývány hroby knížecími. Známé jsou z území dnešního Slovenska, například ze Záhoru u Bratislavy nebo Krakovan u Piešťan, či z oblasti jižní Moravy, kde byl takovýto hrob objeven u Mušova.

V 1. a 2. století pohřbívali Germáni na území Čech většinou žárově. V hrobě se nachází nádoba obsahující spálené kosti, mezi nimi se objevují také meče, dýky a kování štítů. Nástroje bývají pokrouceny, aby se tak lépe do nádoby vešly. V několika případech byly na našem území nalezeny i hroby kostrové. V nich byl zemřelý položen nznak s rukama podél

---

⁹⁴ Malina, J.: *Panoráma*, s. 60

⁹⁵ Místo v Pomořanech, uváděno in *Panorama*, s. 65.

těla a obložen nebo zavalen kameny. I v kostrových hrobech nalezneme podobné milodary jako v hrobech žárových. Pouze se v nich nenacházejí zbraně. Vedle toho byly objeveny i hroby tak zvané příkopové., do nichž se pohřbívalo na Moravě, v Čechách i v Polsku. I ukládání kosterních ostatků mělo zřejmě svůj pevný řád a sled. Dnes se již bohužel zřejmě nedozvíme, co tím tehdejší společnost sledovala.

Germáni zasahovali také hluboko na území dnešního Slovenska, kde jejich typickým pohřebištěm byl Očkov, či na území Rakouska s pohřebištěm například v Mistelbachu.

Ještě i ve 4. a 5. století se můžeme u romanizovaného obyvatelstva v Galii a Germánii setkat s tím, že svým mrtvým dávali na cestu do záhrobí obolus. Tento zvyk přijímali i Germáni, ti však dávali svým mrtvým mince z dražších kovů. Přesto nelze vždy rozlišit, zda se jednalo o germánské či provinciální obyvatelstvo. Z výbavy hrobů lze vyčíst například jakým řemeslem se dotyčný zemřelý zabýval. Přítomnost mince také nasvědčuje tomu, že i za hranicemi římských provincií se projevuje římský vzor. Vliv Říma je patrný i na území, které přímo nespadlo pod jeho správu. Mince nalezené v hrobech mohou poukazovat na dlouhodobý pobyt v Římské říši, především ve vojsku.

1.2.4.4.3 Hunové

V roce 375 se pod náporu Hunů zhroutil v severním Černomoří říše Ostrogótů. To neslo s sebou stěhování národů. Došlo tak k míšení kultur s přímými dopady do jejich náboženství, rituálů a projevů.

Hunové pronikli do jižní, střední a západní Evropy v polovině 5. století. Nejzřetelnější stopy po jejich přítomnosti najdeme právě na pohřebištích. V zásadě pohřbívali vždy kostrově. Často také jejich hroby nesou symboliku, místo koně pohřbili například pouze sedlo nebo koňské kosti. Pokud se na jejich pohřebištích najdou spálené lidské kosti, potom se jednalo zřejmě o lidskou oběť.

O jejich pohřebních zvycích nás informuje byzantský historik Jordanes, který podrobně popsal pohřeb hunského krále Attily. Vypráví o bohatě vyzdobených márách a rakvi zdobené kovem. Kde však se jeho hrob nachází, se prozatím nepodařilo zjistit.

1.2.4.5 Srovnání chápání smrti ve starověkých kulturách - shrnutí

Starověká náboženství věřila, že smrt není definitivním koncem, ale spíše pouze přechodem do nějaké jiné podoby existence – v judaismu je to Peklo a Ráj, u některých východních kultur reinkarnace nebo Nirvána a pod. V Egyptě a Mezopotámii to byla prostě Říše mrtvých či Podsvětní, příp. Záhrobní říše. Brána do takové říše byla umístována většinou západním směrem a říše samotná nejčastěji hluboko pod povrch země. Její obdoba se mohla nacházet i na nebi, ale tato byla určena pouze bohům, případně mytickým hrdinům, které na nebesa vyzvedli sami bohové. Často jim pak byla připisována a po nich pojmenovávána jednotlivá souhvězdí (viz. mytologie antického Řecka a Říma a dnešní souhvězdí Andromeda, Kasiopea, Orion, Blíženci, jimž snad mohli dát základ Romulus a Remus, a pod.).

Člověk starověké Mezopotámie o Říši mrtvých neměl příliš ucelenou představu, ale přesto pro něj bylo místo velice nehostinné, kam je nejlépe dostat se co možno nejpozději. Proto si přál dlouhý život, modlil se za něj ke svým bohům a snažil se naplnit všechny své tužby ještě na tomto světě. Babylonská filosofie milovala život a zdůrazňovala hlavně požitky.

Egyptané naopak otázku smrti a toho následujícího prožívali velmi hluboce. Byli prodchnuti vírou v pokračování života po smrti a pozemský život brali pouze jako předstupeň blaženého života v Říši mrtvých.

Prošla-li duše úspěšně Posledním soudem, měla naději na věčný život. Aby ho dosáhla, bylo nutno postavit hrobku a vybavit ji vším, co by mohla potřebovat. Důležité bylo také zachovat mrtvé tělo v neporušeném stavu, čehož dosahovali Egyptané mumifikací.

Egyptané, na rozdíl od Mezopotámců, věřili, že i po smrti, jsou-li splněna určitá nutná opatření (mimo jiné také neporušenost těla, příp. alespoň přítomnost sochy, která by mohla tělo nahradit), je možno se vrátit. Mezopotámci uvažovali o Říši mrtvých jako o místě, odkud návrat není nikdy možný.

Egyptská představa záhrobní říše, důkladně propracovaná, se příliš nelišila od pozemské podoby světa – podsvětí vypadalo v podstatě stejně jako Egypt, pouze s tím rozdílem, že v něm bylo všechno obráceně a naruby. Na druhé straně lidé Mezopotámie věděli jenom to, že je to země věčné tmy obehnaná sedmi hradbami, které vládne podsvětní bůh Nergal. O bližší podobě prostředí či vnitřního uspořádání neměli ponětí.

V Mezopotámii byla nesmrtelnost výsadou pouze bohů – pouze s jedinou výjimkou, jíž byl hrdina Ziusudra. To znamená, že i králové odcházeli do Říše mrtvých v podsvětí. V Egyptě se král, považovaný za boha žijícího na zemi, po smrti mohl přidružit k ostatním bohům na nebesích. Zbylí lidé, ať bohatí a mocní, nebo chudí, odcházeli do podzemní záhrobní říše, které vládl bůh Usir. Židé spatřovali nesmrtelnost ve svých potomcích.

Starokřesťanská pohřební slavnost se opírá o zvyky pohanské antiky, ale je zároveň v souladu s vírou ve vzkříšení. Aby se například ukázalo, že křesťané žijí na rozdíl od pohanů v naději, oblékali si místo obvyklého černého roucha roucho bílé a zpívaly žalmy a hymny.

S rozdíly v přístupu k posmrtnému životu jsou spojeny pochopitelně i difference v přístupu a způsobu pohřbívání. Křesťané nespalovali své mrtvé, ale pohřbívali je do země, což mělo symbolizovat Ježíšem zaseté zrno⁹⁶.

V kulturách starověku byly za zesnulého konány zádušní “mše” a oběti, aby byla duše bohy vlídně přijata a do hrobů se ukládala výbava – předměty, o kterých se předpokládalo, že by je mohl zemřelý potřebovat, potraviny a nápoje. Vládcové a mocní byli pohřbíváni velmi okázale, někdy byly spolu s dalšími bohatými dary do jejich hrobů ukládány i lidské oběti - služebnictvo, stráž, členové dvora a pod.

V Mezopotámii se mrtví pohřbívali většinou do země do hrobů vyhloubených až po smrti dotyčného člověka, které mohly být i vyzděné ze stěpů nebo cihel. Výjimku tvořili pouze někteří panovníci. Ti byli pochováni do kamenných hrobek a velkých sarkofágů. Egypťané si hrobku budovali již za svého života. Zpočátku panovníci, později i vyšší bohaté vrstvy, si nechávali stavět monumentální díla, jako jsou např. nejstarší hrobky – mastaby, později pyramidy – nejstarší stupňovitá Džoserova pyramida, pyramidové pole v Gíze – hrobky králů Chufeva, Rachefa a Menkaurea. K pyramidě patřil ještě komplex dalších staveb – zádušní chrám na východní straně pyramidy spojený s chrámem na břehu Nilu a Sfingy jako strážkyně hrobky. Kolem pyramid často bývalo pohřebiště královské rodiny a příbuzných. V období Nové říše se rozšířilo pohřbívání do skalních hrobů – Údolí králů poblíž Vésetu a Údolí královen. Skalní hrobky byly rovněž rituálně spojeny se zádušními chrámy na pokraji pouště. Křesťané pohřbívali co nejbližší k místům, kde se scházelo společenství, aby mrtví zůstávali ve společenství s Kristem a živí na ně nezapomněli a mohli se za ně modlit.

Hlavní rozdíl mezi starověkými kulturami tedy spočívá, dle mého názoru, v samotném pojetí “života po životě”. Zatímco Egypťané vycházeli z představy o blaženém životě a smrt

---

⁹⁶ In Vrabec, J.: *Nádej večného života*, Matice cyrilometodějská, Olomouc, skripta, s. 1

pro ně byla tedy jakýmsi vysvobozením a vstupem do “lepší” formy existence, obyvatelé starověké Mezopotámie viděli svoji další existenci po smrti velice chmurně, smrti se proto obávali a snažili se ji co možno nejvíce oddálit. Židovské náboženství pojalo život jako smlouvu s Bohem.

Vztah ke smrti se zpětně promítl i do politické, sociální či kulturní sféry, Egypt například potřeboval mnoho otroků na budování pyramid. Ty mohl získávat zase jen ve vítězných bitvách či z řad porobených národů. S kultem posmrtného života byla spojena i péče o tělo, balzamování, což neslo s sebou zpětně i rozvoj medicíny.

Rozdíl mezi křesťanskou a ne-křesťanskou civilizací plyne z difference vycházející ze specifik křesťanského náboženství. Náboženství již není chápáno jako pouhý rituál, má pevné rozdělení posvátného a profánního z hlediska místa a času. Judaismus a křesťanství přináší změnu postoje ke smrti a k filozofii dějin, což vyplývá ze smlouvy uzavřené mezi člověkem a Bohem. Křesťanství s sebou nese doposud nepoznanou naději ve vzkříšení a víru, že i my budeme podobni Ježíši Kristu nejen ve smrti, ale i ve zmrtvýchvstání.

2 Středověk

2.1 Nástup středověku

2.1.1 Historické určení

Za počátek středověku se považuje pád Západořímské říše roku 476. Vymezení konce středověku je složitější. Nejčastěji se udává rok 1492 - objevení Ameriky. Dalšími možnostmi jsou dobytí Konstantinopole 1453 Turky, vynález knihtisku Johanem Gutenbergem roku 1456, nebo prvním veřejným vystoupením Martina Luthera a začátkem reformace 1517.

Pro vznik středověké civilizace je klíčovým kontinentem Evropa, která se stává namísto Středomoří těžištěm veškerého politického, ekonomického a kulturního dění zásadního významu. Na důležitosti nabývá západní a střední Evropa, ale i odlehlejší regiony (severní a východní Evropa).

Na podkladech antické kultury vzniká nová společnost, která má své duchovní kořeny v křesťanství. Středověkou kulturu obohacuje antické hmotné dědictví, křesťanská duchovnost, ale také nové prvky, které jsou často „barbarského“ původu (kultura germánská, slovanská). Od 7. století je pro Evropu důležitý kontakt s muslimským světem. Ten pro Evropu zprostředkovává kontakt s civilizacemi východnějším směrem (Čína, Indie), i s antickou filosofií.

V průběhu středověkého rozvoje dochází k vymezení tří důležitých kulturních okruhů, které byly ve vzájemném omezeném kontaktu, vyvíjely se ale odděleně, přesto si zachovaly základní společné charakteristiky:

- západní latinský kulturní okruh: románské, germánské, západoslovanské národy
- východní řecko-ortodoxní (byzantsko-slovanský) kulturní okruh: národy jihovýchodní a východní Evropy a Malé Asie
- arabský (islámský) kulturní okruh: Přední východ, Arabský poloostrov, severní Afrika, část Pyrenejského poloostrova

2.2 Raný středověk (od konce 5. století do 12. století)

2.2.1 Evropa na antických základech

V raném středověku se rodové zřízení rozpadá, ve Středomoří zaniká antická otrokářská společnost a vznikají samostatné raně feudální státy, ovlivněné románskou kulturou (např. Francká říše). Nastupuje proces teritoriální majetkové diferenciaci i prohlubování kulturních rozdílů mezi evropskými teritorii a v původních i nových civilizačních centrech se rozvíjí románská kultura. Dochází k šíření křesťanství.

Pohřbívání se stále častěji lokalizovalo do okolí chrámů a byly vydávány zákazy pohřbívání na volném prostranství.

Také pohřeb křesťanských panovníků se měnil, ale zůstával stále součástí demonstrace moci. Postupně ubývala hrobová výbava, ale stále silněji se projevovala vazba na kostel či klášter. Panovníci zakládali kláštery jako svá budoucí mauzolea. Nadali je majetkem a privilegii, aby se mniši mohli v klidu modlit za jejich duši.

Již ve 4. století nechal například císař Konstantin I. Veliký zbudovat chrám Svatých Apoštolů v Cařihradě, aby tam byl později pohřben v chrámové předsíni. Jím se zřejmě inspiroval Chlodvík, zakladatel Franské říše, který po přenesení svého sídla do Paříže nechal zbudovat kostel Svatých Apoštolů. V něm byl pohřben nejen on, ale i jeho manželka, vnuci a další příbuzní.

Karel Veliký nařídil, aby se pohřbívalo pouze na kostelních hřbitovech, například v 8. století po obsazení Saska. Díky kronikáři Einhardovi jsme informováni i o úmrtí a pohřbu tohoto panovníka. Doslova píše: „*Jeho tělo bylo podle starého zvyku omyto, oděno a za nejhlubšího smutku veškerého lidu přeneseno do kostela a pohřbeno..... místem jeho posledního odpočinku může být pouze bazilika, kterou dal v Cáchách postavit z lásky k Bohu, Pánu našemu Ježíši Kristu a jeho matce Panně Marii. Tam byl pohřben téhož dne, kdy zemřel. Nad jeho hrob byla umístěna pozlacená deska s jeho portrétem a nápisem.*“⁹⁷ V kostelech byli nadále pohřbíváni jen významné osobnosti světského a církevního života.

---

⁹⁷ Einhard, in Panoráma, s. 64

2.2.2 Pojetí smrti u Slovanů

2.2.2.1 Pohané

Na území Čech pronikaly různé etnické skupiny, například Langobardi. Jejich hroby však příliš svědectví o životě tehdejší společnosti nepodávají, neboť jsou velmi často vyloupeny, a to i ⁹⁸brzy po pohřbu. V Čechách je z tohoto období známá především tak zvaná vinařická skupina. V té době doznívají žárové pohřby a na některých místech již zcela převládly pohřby kostrové.

V 6. století přicházejí na naše území Slované. O náboženských představách Slovanů máme jen kusé informace. Nevíme téměř nic o tom, v co věřili, že následuje po smrti. V centru byla víra v nesmrtelnost duše a v její odchod po smrti do jiného světa. Na rozdíl od usedlého obyvatelstva, stejně jako všechna severní indoevropská etnika, své mrtvé spalovali. Nebožtík byl spálen na hranici, popel byl uložen do nádoby, tzv. popelnice, do země a nad ní byla navršena mohyla. O jejich pohřebních zvycích nemáme příliš informací. Snad pohřební ritus souvisí s vírou, že spálením těla se duše může rychle dostat do ráje⁹⁹. Jedním z těch, kdož podává svědectví o slovanském pohřbu kolem roku 920, je arabský vyslanec Ahmed Ibn Fidlán. Uvádí, že při pohřbu ruského velmože byla po složitých přípravách spolu s mrtvým upálena i jeho otrokyně. Dívka si údajně zvolila svůj osud dobrovolně, věřila, že se smrtí dostane spolu se svým pánem do lepšího světa. Podobný příklad uvádí další z arabských autorů raného středověku Ibn Rosteha v Anonymní zprávě. Popisuje sebevraždu manželky, která se nechá před upálením oběsit, aby ji poté mohli nechat shořet s jejím manželem. Tentýž autor líčí smrt slovanské manželky, která se se svým manželem nechala zaživa pohřbít. Podobný případ líčí i svatý Bonifác, který informuje anglického krále o zvycích polabských Slovanů, žijících na území dnešního Německa. M. Lutovský uvádí citaci: „*Za hodna chvály je mezi nimi považována žena, která vlastní rukou si přivodí smrt a shoří na stejné hranici se svým mužem.*“¹⁰⁰

Nejstarší středověká slovanská pohřebiště na našem území jsou tedy žárová mohylová a tento způsob pohřbívání zesnulých se udržoval po celé 8. století.

---

⁹⁸ Slovanské mohyly v oblasti Jedovary – příloha č. 4

⁹⁹ Podborský, V. Náboženství ...

¹⁰⁰ Lutovský, M.: Hroby našich předků, Academia, Praha 1966, s. 81

Žárové pohřbívání v 8. století bylo narušeno Avary, kteří své mrtvé pohřbívali stejně jako Hunové kostrově. Jejich pohřebiště najdeme například na jižním Slovensku, birituální pohřebiště je v Dolních Dunajovicích na Moravě.

Staří Slované nebožtíkovi vkládali do popelnice výbavu v podobě osobních předmětů, které používal – nože, ocílky, hřeben.

Na konci 8. století a v průběhu století 9. došlo k radikální změně pohřebního ritu na území Čech, žeh byl nahrazen kostrovými pohřby pod mohylami, přičemž nelze tento zásadní fakt připisovat vlivu křesťanství, na rozdíl například od Polska nebo Velké Moravy. Vedle žárových mohyl se snad pod vlivem křesťanství objevují v průběhu 9. století kostrové pohřby pod mohylami. Jednou z takových lokalit je i mohylové pohřebiště Ledenice – Borovany u Českých Budějovic.

M. Weis uvádí, že v Mikulčicích byly nalezeny již kostrové hroby, v nichž měli zesnulí vloženou minci v ústní dutině. Svádí to k domněnce, že staří Slované obolus používali stejně jako Římané a znali pověst o Cháronovi.¹⁰¹ Nálezy v hrobech dokládají, že již v osmém století před příchodem slovanských věrozvěstů se můžeme setkat s křesťanskými artefakty¹⁰². Například v Mikulčicích byl nalezen hrob se stříbrným nákončím se zobrazením žehnajícího kněze a v několika dalších hrobech stříbrné a olovené křížky.

Součástí pohanských pohřebních zvyklostí byly tzv. odlučovací rituály. Bdění u mrtvého, omývání těla, vynášení mrtvého z domu, pláč a kvílení, u východních Slovanů i lidské a zvířecí oběti, pohřební hostina, tzv. strava. Duše podle představ starých Slovanů opouštěla tělo a odcházela nejčastěji oknem, dodnes je někde zvyk při úmrtí člověka otevřít okno. U nebožtíka se scházeli sousedé, aby se za mrtvého pomodlili, ale také, aby u něj bděli. Důležité pak bylo vynášení mrtvého z domu, a to různými vybouranými otvory, aby se zesnulý nevracel zpět. Ještě dnes při vesnických pohřbech se setkáváme s tím, že nebožtík je vynášen z domu smutku nohama napřed a třikrát na prahu pozdvihován. Pokud by byl vynášen napřed hlavou, věřili Slované, že by se nebožtík mohl vrátit a stát se vlkodlakem.

---

¹⁰¹ Weis, M.: Historie učitelka života? s. 43

¹⁰² Weis, M: tamtéž, s. 44

Zvyků však bylo mnoho a byly velice rozdílné, někde se například nesměla truhla s nebožtíkem dotknout prahu, někde naopak s ní bylo nutno o práh udeřit¹⁰³.

K hrobu nesli mrtvého buď na prkně¹⁰⁴, na nosítkách nebo v dřevěné rakvi. Záleželo na majetnosti rodiny. Většina prostého obyvatelstva byla pohřbívána bez rakve po celý středověk. Cestou na místo pohřbu byl zesnulý chvalořečen, plačky kvílely a trhaly si vlasy. O těchto pohřebních zvycích, které zřejmě pocházely z pohanství, nás informují církevní příručky, které v 10. století vyměřují i několikatydenní pokání za rvaní vlasů či rozdrásání tváře při úmrtí dětí či rodičů.¹⁰⁵ Živelné projevy se postupně měnily v obřadnou oběť. Václav Hájek popisuje stříhání vlasů a vousů při úmrtí knížete Neklana. Autor je znám svými tendencemi k fabulaci, proto nemůžeme brát jeho vyprávění jako historický fakt, ale pouze jako popis truchlení, vycházející ze zvyklostí poplatných jeho době¹⁰⁶.

Součástí pohanských pohřebních rituálů byla dále i tryzna či někde také uváděná jako strava za mrtvého. Nejspíše si můžeme představit slavnost nad hrobem, sestávající z nějakých her doprovázených pitím a zpěvy. Slovem strava označovali Slované pohřební hostinu, hody konané buď přímo na hrobě, nebo někde poblíž. Šlo o pití opojných nápojů, přičemž část jídla a pití patřila k pohřebnímu obřadu, po skončení pohřbu na něj navázalo další pití. Strava však nebyla jedinou oslavou spojenou s hrobem. Duše všech zemřelých byly uctívány několikrát do roka. U jižních Slovanů se tyto slavnosti nazývaly „zádušnice“, u východních Slovanů „radunice“¹⁰⁷

2.2.2.2 Křesťané

Křesťanství přineslo víru v posmrtný přechod do jiné existence, v němž se čeká na Poslední soud, který rozhodne, zda člověk bude na věčnosti spasen nebo zatracen. Podle Evangelia sv. Jana říká Ježíš: „*Amen, amen, pravím Vám, přichází hodina, ano, už je tu, kdy*

---

¹⁰³ Je téměř neuvěřitelné, že tyto zvyky, které převzal Lutovský od Bucharda Wormského z počátku 11. století, jsou dodnes dodržovány na českém venkově při církevních pohřbech do hrobu.

¹⁰⁴ Příloha č. 6

¹⁰⁵ Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Vyšehrad Praha 2004, ISBN 80-7021-397-3, s. 223

¹⁰⁶ V. Hájek psal: „Jehož sú lidé velmi plakali a tělo jeho vedle otce jeho Křesomysla poctivě tu na Hrobce pod Vyšehradem položili a na jeho hrobě nadmíru velký oheň učinivše okolo něho chodili a velikými hlasy volající: „Dajte nám vítězství, bohové neumírající, dajte nám kníže, aby bránil naší země!“ Tak sú pravili a vlasy z brad svých stříhající na oheň metali.“ In *Hroby*, s. 87

¹⁰⁷ *Hroby*, s. 99

mrtví uslyší jeho hlas a vyjdou: ti, kdo činili dobré, vstanou k životu, a ti, kdo činili zlé, vstanou k odsouzení:“ V listu apoštola Pavla Thessalonickým (Soluňanům) se píše: „*Nechceme vás, bratří, nechat v nevědomosti o údělu těch, kdo zesnuli, abyste se nermoutili jako ti, kteří nemají naděje. Věříme-li, že Ježíš zemřel a vstal z mrtvých, pak také víme, že Bůh ty, kdo zemřeli ve víře v Ježíše, přivede spolu s ním k životu.*“

V souladu s křesťanstvím se uvádí: „... *každý člověk je povinen odevzdat život smrti, tělo zemi, duši nám (Bohu)*“¹⁰⁸.

Křesťanství odmítalo žárové pohřby, stejně jako reinkarnaci. Vzhledem k tomu, že vzkříšení mělo přijít z východu, bývaly hroby orientovány ve směru východ – západ.

Nejstarší kostely v Čechách jsou datovány do závěru 9. století. Z této doby pochází chrám zasvěcený Panně Marii na Pražském hradě, který budoval kníže Bořivoj s úmyslem, že se stane místem jeho posledního odpočinku. Avšak byl tam pohřben až jeho syn Svyatopluk se svojí manželkou.

Původní křesťanství však kladlo důraz na křest, nikoliv na pohřební obřad nebo samotné rituály s pohřbem spojené. Ještě když v roce 1039 Břetislav I. vytáhl s vojskem pro ostatky pražského biskupa Vojtěcha, které spočívaly v katedrále v polském Hnězdně, přislíbil vymýcení pohanských zvyků, zejména právě při pohřbech, a stanovil dokonce tresty za pochovávaní zesnulých mimo hřbitovy věřících¹⁰⁹. S přijetím křesťanství, budováním kostelů a nově zakládanými hřbitovy, se začalo pohřbívat na řadových pohřebištích. Mrtví byli ukládáni do dřevěných rakví, záleželo na možnostech a postavení nebožtíka, do hrobu jim i v této době byly vkládány milodary.^{110 111}

Kosmas ústy svého oblíbence Boleslava II. radí: „*poznej přece, že jsi smrtelný, a nehleď na slávu důstojnosti, již jsi vyvýšen na tomto světě, nýbrž usiluj o dílo, které s sebou*

---

¹⁰⁸ Z Žatce 1985, s.74, in Panoráma s. 32

¹⁰⁹ Kosmas uvádí slova, která údajně zazněla z úst knížete Břetislava I. nad ostatky svatého Vojtěcha v polském Hnězdně: „Rovněž i ti smělci, kteří pochovávají své mrtvé v polích nebo lesích, ať zaplatí arcijáhenu vola a tři stapeňž do důchodu knížecího: mrtvého však ať pochovají znova na hřbitově věřících.“ Kosmova kronika, s. 84

¹¹⁰ Niederle uvádí, že to byly především nádoby s potravou, různé osobní předměty, nejdéle se však udržel zvyk vkládání vajec jako symbolu života do hrobu. Niederle, L. *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů II/1. Víra a náboženství*, Praha 1924, str. 47.

¹¹¹ I v hrobě Boleslava II. ve svatojiřské bazilice na Pražském hradě, přímo v jeho dubové rakvi, našli archeologové skořápky z vajíček, pohanského symbolu věčného života.

*poneseš do hrobu*¹¹² Lokality s raně středověkým hřbitovem je v jižních Čechách raně středověké hradiště Doudleby u Českých Budějovic. Kosmas jej uvádí jako správní a pomezí slavníkovské hradiště, centrum kmene Doudlebů. Dnes není zcela jasné, zda hradiště opravdu slavníkovské bylo.

V Legendě o Svatém Václavu a jeho bábě svaté Ludmile máme dostatek podkladů k tomu, abychom si dokázali představit, co pro středověkého člověka znamenala mučednická smrt. Ludmila prosila před smrtí své vrahy: „*Zapřísahám vás, bratři, setněte mne!*“ *To totiž říkala, aby si prolitím krve zasloužila přijetí koruny mučednické. Oni však jí nevyhověli, nýbrž vložili provaz na hrdlo její a zardousili ji*¹¹³. Po zavraždění na Tetíně byla chvatně pohřbena pod hradební zdí. Nedlouho po smrti Ludmily nechala nad jejím hrobem kněžna Drahomíra postavit kostel zasvěcený archandělu Michaelovi. Brzy se její hrob stal poutním místem. Zázraky, které se údajně děly v místech, kde bylo uloženo její tělo (uzdravování nemocných), přispěly k tomu, že se na ni velice brzy pohlíželo jako na světici. Vnuk Václav nechal po svém nástupu na trůn přenést její ostatky do Prahy do chrámu svatého Jiří.

Ostatkům svatých byla prisuzována velká moc, mohly se stát darem i na nejvyšší úrovni. Jindřich Ptáčník daroval Václavovi rámeč svatého Víta, uznal jej tím za rovnocenného v politických vztazích.

I Václavovi byl souzen podobný odchod ze života jako svaté Ludmile. Po vraždě ve Staré Boleslavi byl urychleně pohřben mimo chrám. Jeho tělo přenesli v šedesátých letech 10. století do Prahy, kde ho pohřbili v přístavku rotundy, kterou sám Václav založil.¹¹⁴

Od 11. století ukládají panovníky do hrobu s pohřební korunou, později i s dalšími insigniemi královské moci (s mečem, říšským jablkem).

V některých případech mohla cesta do královské hrobky trvat zemřelému panovníkovi velmi dlouho. Bylo tomu tak v případě Přemysla Otakara II¹¹⁵ či Václava IV¹¹⁶.

---

¹¹² Kosmova kronika, str. 55.

¹¹³ Vita et Passio sancti Wenceslai et sancte Ludmila ave eius, český překlad in Duchem a mečem čerpáno in Weis, M. Historie, s. 83

¹¹⁴ tamtéž, s. 85

¹¹⁵ Tělo Přemysla Otakara bylo dopraveno z Moravského pole do Vídně, nabalzámováno a vystaveno, aby se tak mohla veřejnost přesvědčit, že král je skutečně mrtev. Teprve za rok, v roce 1279, byl král pochován ve Znojmě v prostém hrobě u františkánů. Ani tady neměl klid a až roku 1297 byl převezen do Prahy a s královskými poctami pohřben v katedrále svatého Víta na Pražském hradě.

Vymýcení pohanských zvyků nebylo ani po nástupu křesťanství jednoduché. Kronikář Kosmas uvádí, že i Břetislav II. musel řešit problémy s pohanskými zvyky a s pohřbíváním mimo svěcenou půdu. V úvodu třetí knihy Kosmovy kroniky se dočteme, že: „*A jako již dříve od útlého mládí veškerou naději skládal toliko do ochrany Boží, tak hned při počátku svého knížectví rozničen jsa velikou horlivostí pro křesťanské náboženství, vyhnal pryč ze země všechny čaroděje, hadače a věštce, rovněž dal pokácet a spálit i háje nebo stromy, které na mnohých místech prostý lid ctil. Též i pověřivé zvyky, jež vesničané, ještě napolo pohané, zachovávali v úterý nebo ve středu o letnicích tím, že přinášeli dary, u studánek zabíjeli oběti a zlým duchům obětovali, dále pohřby, jež se děly v lesích a na polích, a hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně i bezbožné kratochvíle, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volajíce prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích, tyto ohavnosti a jiné bezbožné výmysly vyplenil ten dobrý kníže, aby se již budoucně nedály v lidu božím.*“¹¹⁷

Lutovský se domnívá, že masky, o nichž se zmiňuje Kosmas a které později připomíná i Václav Hájek z Libočan, sloužily zřejmě původně k zastrašení duchů a démonů, kteří měli při pohřbu ohrožovat pozůstalé.

Zvyk pohřbívát mimo hřbitov se však v některých oblastech udržel velmi dlouho. Například ještě v 17. století si kněží ze slovenských farností stěžují, že osadníci pohřbívají své mrtvé, především děti, bez křesťanských obřadů pod stromy nebo v polích¹¹⁸.

Bylo důležité, aby byl člověk pohřben ve své rodné zemi. Nešlo-li jinak a vznikly-li problémy s převozem mrtvého, snažili se alespoň kosti převézt do rodné země. Když zemřel v roce 1137 v Tyrolsku císař Lothar, byla jeho mrtvola vařena, maso pohřbeno v místě skonu a do kláštera benediktinů v Königslutter převezeny jen kosti. Obdobně bylo naloženo s ostatky knížete Konráda Oty Znojemského, který zemřel při válečném tažení v Itálii.¹¹⁹

---

¹¹⁶ Královna Žofie nechala tělo Václava IV. nabalzamovat a vystavit ve vyšehradském chrámu. Vzhledem k nepokojům byla ale mrtvola narychlo dopravena do Zbraslavského kláštera, kde byla bez obřadů uložena. Za rok vydrancovaly klášter ozbrojené davy. Nebyly jim svaté ani ostatky krále. Vzbouřenci ho vytáhli z hrobu, položili na oltář a lili do jeho úst pivo. Královny mrtvoly se nakonec ujal rybář, který ji pochoval na své zahradě. Až v roce 1424, kdy se situace uklidnila, byly ostatky vyzvednuty a slavnostně převezeny do hrobky českých králů na Pražském hradě. In Weis, M.: Historie učitelka života?

¹¹⁷ Kosmova kronika, s. 139

¹¹⁸ Hroby, s.136

¹¹⁹ in Panoráma, s. 61

2.3 Vrcholný středověk - od poč. 12. století do počátku 15. století

Na základě křesťanství je středověká společnost učením o trojím lidu rozdělena mezi duchovenstvo, šlechtu a rolnický lid. Důležitým faktorem se posléze stává měšťanstvo, dochází k zakládání a rozvoji nových měst, center řemesla a obchodu. Technologický pokrok v zemědělství zapříčinil od 11. století agrární „revoluci“ (spolu s dočasným klimatickým oteplováním ve 12. a 13. století). Demografický růst obyvatelstva byl ale ve 14. století vlivem negativních klimatických a morových epidemií pozastaven.

Smrt obyvatelstva od 13. století kontrolovala církev, která k tomu měla dostatečné prostředky. Již v době přípravy na smrt se pořizovala závěť, kde se pamatovalo na odkaz církvi a upřesňovalo se místo pohřbu. Při blížící se smrti se dbalo, aby se umírající vyzpovídal a byl zbaven tíže svých hříchů, dále přijal poslední pomazání a Nejsvětější svátost jako viaticum¹²⁰. Krátce před smrtí byl umírající položen na podlahu, kde měl snad načerpat ozdravnou sílu země. Po smrti byly oči zatlačeny a ústa pootevřena, aby duše mohla opustit tělo zemřelého. Tělo bylo omyto a oblečeno do rubáše nebo u chudších vrstev zabaleno pouze do plachty. Během noci drželi sousedé a příbuzní u zemřelého stráž, při níž se společně modlili, zpívali náboženské písně a četli náboženské texty. Pohřeb se konal brzy po skonu, pokud možno druhý den. V doprovodu pozůstalých a známých byl mrtvý přenesen do kostela, kde proběhly církevní obřady. Odtud byl přenesen na hřbitov. Po vykrojení hrobu svěcenou vodou a vykouřením kadidlem byl zemřelý uložen do hrobu k věčnému odpočinku. Po pohřbu bývala konána mše za duši zemřelého. Z křesťanského pohřbu byli vyloučeni nekřesťané, sebevrazi a těžcí hříšníci, mezi něž středověk počítal především lupiče, vrahy, ale také cizoložníky.

Čím bohatší byla vrstva, která pohřbívala, tím okázalejší byl samotný pohřeb a tím delší doba uplynula mezi smrtí a uložením do hrobu. Šlechta nechávala na svém panství zbudovat kostely, kde byla štědrými donátory, za což očekávala, že se budou farníci za jejich duše modlit. Můžeme říci, že zájem o pohřby v kostelech či kláštrech značně stoupl po formulování církevního učení o očistci. V nich si šlechtický rod zřizoval své hrobky. Zakladatel kostela pak mohl být pochován před hlavním oltářem. Mohlo také dojít k pohřbu do ještě nedostavěného kostela, dostavění se stalo záležitostí celých generací šlechticů. Před svou smrtí význační představitelé rodů také často vstoupili do řádu a poslední léta prožili jako

---

¹²⁰ bylo chápáno jako cestovné do země mrtvých“ in Panoráma s. 33

mniši. Bylo tomu tak například u českého šlechtice Hroznaty (zemřel roku 1217), který založil klášter v Teplé, zde byl před svou smrtí proboštem a jeho tělo je uloženo v kamenné rakvi před oltářem klášterního kostela. Obdobně si vybudoval svoji hrobku rod Rožmberků ve Vyšebrodském klášteře. Poslední z Rožmberků, pan Petr Vok, odešel do kláštera již v mládí. Musel se však vrátit ke šlechtickým povinnostem, a tak mohl v klášteře dožít až zbytek svého života. Zde také je uložen v rodinné hrobce k poslednímu odpočinku. Dalším příkladem založení kláštera, v němž spočinulo tělo zakladatelky, je starobrněnský klášter cisterciáček založený Eliškou Rejčskou, kde byla pohřbena stejně jako její přítel pan Jindřich z Lipé.

V historickém období, které Ariés datuje zhruba od 12. do 15. století, nastává posun od smrti jako společného lidského údělu k individu. Individualizace smrti spočívala především v tom, že se v hodině smrti uzavírala bilance života a za pozemský život se člověk měl definitivně zodpovídat před Stvořitelem¹²¹. Tato druhá orientace, kterou Ariés popisuje jako „*vlastní smrt*“, pokládala smrt za poslední a osobní drama jednotlivce.

Lid věřil, že ostatky svatého či panovníka dokáží ochránit zemi od hladomoru a válek. Proto byl někdy zvyk pohřbívat na několika místech¹²². Bylo tomu tak například u francouzského krále Filipa, který zemřel roku 1350. Jeho tělo bylo pohřbeno v Sain-Denis, srdce v kartuziánském klášteře Bourfontaines a vnitřnosti v takzvaných viscerálních nádobách v jakobínském klášteře v Paříži.

Hroby velmožů z období mezi 12. až 15. století jsou obvykle dobře identifikovatelné. Náhrobky obsahují heraldické znaky.

Ne tak lze identifikovat hroby prostého obyvatelstva. Hřbitovů, kam se pochovávalo, se lidé báli. Věci, které přišly do kontaktu s umírajícími či se hřbitovy, byly považovány za nečisté. Hroby bývaly označovány dřevěnými křížky. Děti se ale například pohřbívaly beze jména pod hřbitovní okap, neboť se věřilo, že voda smyje jejich viny. Stejně beze jména byli pohřbíváni i všichni, kdož se ocitli na okraji společnosti, nuzáci, sebevrazi atd.

---

¹²¹ Ve fragmentu anglosaského textu asi z r. 1200 čteme „Bez dveří je dům a temnota v něm. Tam jsi pevně uzamčen a smrt má klíč. Hrozný je dům země a strašné je v něm přebývat. Tam budeš bydlet a červi tě budou žrát.“ Je z něj cítit strach, hrůza, kterou smrt vzbuzuje. Smrt je personifikována. In Dinzelbacher, P.: *Poslední věci člověka, Nebe peklo, očistec ve středověku*, Vyšehrad Praha 2004, s. 28

¹²² Tak byl pohřben i Richard Lví srdce, jehož tělo spočinulo jinde, než srdce - Příloha č. 10.

2.4 Pozdní středověk

2.4.1 Renaissance

Pojem renesance se tradičně vztahuje k epoše mezi 14. a 17. stoletím. Jedná se tedy o směr, který z konce vrcholného středověku přechází do novověku. Počátky renesance jsou obvykle kladeny do severní Itálie. Města se vymanila z nadvlády šlechty a biskupů a formovala se jako samosprávné celky. Šlechtické rody soupeřily ve městě s významnými měšťanskými rodinami i samy mezi sebou. Postupně se však také zapojily do městského hospodářství. Hospodářská prosperita měst vedla k rozvoji stavitelství a výtvarného umění. Odlišný životní styl obyvatel italských měst a zároveň relativně značná politická svoboda stály u vzniku nového typu renesančního člověka, který klade důraz na člověka, na lidský rozum, poznání a pozemský život. Renesanční člověk se vymaňuje ze středověkého způsobu myšlení, tj. zájem se od Boha obrací směrem k člověku samému. Člověk se stává všestranně rozvinutou osobností.

Renesance významně ovlivnila život pozdního středověku a počátek novověku, což znamená hlavně odklon od Boha, universalismu (myšlenky splynutí s Bohem). Naopak prosazuje individualismus (důraz na osobnost člověka), navazuje na antický ideál harmonického pozemského života člověka a rozvíjení duševních i tělesných schopností. Pozemský život není čekáním na posmrtný, člověku má přinášet radost. Neznamená to však bezpodmínečně ztrátu víry v Boha. Křesťanství i nadále zůstává základní evropskou ideologií.

V lidském povědomí se proměna doby odrážela možná zejména změnou představy o smrti. Kolem roku 1400 se ustálené formy středověkého vnímání začaly rozpadat. Změnila se organizace vesmíru: Koperníkovy planetární dráhy se začaly protínat s drahami andělských letů. V 15. století byla zpochybněna kosmická koncepce i celková duchovní základna. Duchovní přerod se odvíjel ze starého systému hodnot a byl provázen ekonomickou a sociální krizí, která tehdy přišla zároveň s morovou smrtící ranou.

Zatímco člověk raného středověku si smrt představoval (jak můžeme soudit podle dochovaných historických pramenů a památek) jako slavnostní pochod na konci pozemských dnů za zvuků velkého nebeského orchestru, v pozdním středověku začíná posun k hrůzným, děsivým vizím. Od 14. století je vize smrti často spojená s představou nebeského soudu řešícího jednotlivé případy. Tato výrazná „reforma“ nadpozemských věcí byla spojena se vzrůstem významu měšťanstva. Kramářský duch obchodníků pronikal i do této sféry svatosti

a začal ovlivňovat chápání Posledního soudu. Pro každou lidskou duši jako by byla vedena účetní kniha, v níž byly stránky pro dobré a špatné skutky.

2.4.1.1 Smrt na území Čech v pozdním středověku

Od 13. století se v nově vznikajících středověkých městech vytvářel naprosto nový životní styl. V českých zemích přichází kolonizace. Církev provází člověka od jeho narození až po odchod ze světa.¹²³ Zbožní a bohatnoucí měšťané si zajišťovali posmrtné blaho svých duší tím, že si zakupovali oltáře v bočních kaplích nebo platili obecně k potřebám farních kostelů. Pohřbívalo se na hřbitově rozloženém na ploše kolem farního kostela. Hřbitov byl ohrazen plotem nebo zdí a osazován stromy, aby se lidé „ustavičnou zeleností těch stromů o mrtvých, že v rukou božích jsou, napomínali“¹²⁴. Proto se také původně hřbitovům říkalo pohřební zahrady¹²⁵. Název krchov pochází z německého *kirchhof* a je pozdějšího data. Podle soudobých představ měli zesnulí na hřbitově „*komnaty až do obecného všech lidí zmrtvýchvstání*“.¹²⁶ Duchovní osoby, významní měšťané a šlechtici mohli být pohřbeni přímo v kostele, což bylo velmi nákladné a dělo se po vzoru šlechtických pohřbů. Místo posledního odpočinku se pak označilo buď v dlažbě nebo na stěně kamennou deskou, náhrobkem, na kterém byly uvedeny písemně údaje o zesnulém, o rodině, popřípadě erb¹²⁷.

Také samotný rituál pohřbu byl ovlivněn vírou, smrt osvobozovala z bídy pozemského života a znamenala naději na vstup do ráje blaženosti. Přesto se po celý středověk, s přesahy do novověku, zachovaly některé pohanské prvky v křesťanském pohřbu. Když bylo jasné, že přichází poslední chvíle, učinil umírající pořizování o majetku a přijal poslední pomazání. Nebožtíka zavinuli do tzv. umrlčí plachty, což byl pruh bílého plátna, a uložili na máry zakryté smutečním přikrovem z tmavé silné látky. Většinou se pochovávalo bez rakví, ty se objevují až po vzoru šlechtického prostředí v renesanci. Smuteční obřad začínal vynášením na prahu domu, zesnulý se nesměl dotknout prahu ani jiné části dveří. Cestou zesnulého

---

¹²³ Podle Hoffmanna znamenalo pouto prostředek duchovního procesu a pojistku morálních společenských vztahů, uváděno v Thomová, Z., Šindelář, J. *Člověk ve stínu svého konce*, VŠERS České Budějovice, 2007, s. 294

¹²⁴ Takto popisuje středověký hřbitov Hoffmann, F.: *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 310 – 322

¹²⁵ S tímto názvem přicházejí pohřební ústavy i dnes. Má to vzbudit dojem, že se jedná o místo, které je smrti dalece vzdálené, místo vábící k odpočinku.

¹²⁶ Navrátilová, A.: *Narození a smrt*, s.266

¹²⁷ viz. Příloha č. Náhrobek z poutního kostela Sv. Vojtěcha ve Lštění

vyprovázeli ve smutečním průvodu kněz, pozůstalí a sousedé. Do hrobu byly zesnulému vkládány různé osobní předměty, šperky a milodary, cestou ze hřbitova se příbuzní nesměli ohlížet nebo za sebe házeli různé předměty. Smyslem tohoto konání bylo naklonit si přízeň nebožtíka, ale zároveň mu zabránit v návratu do tohoto světa. V úpravě hrobů zámožní měšťané napodobovali šlechtu a místo označovali kamennými náhroby s nápisy. Historie nám zanechala řadu cenných funerálních památek. Je to celý kulturní okruh. Pokud hovoříme o jižních Čechách, můžeme připomenout např. umrlčí prkna, na kterých byla umístována těla zemřelých a která se následně stavěla podél cest, či např. na Hartmanicku se kladla jako lávky přes potok, nejspíš jako symbol přechodu duší zemřelých na druhý břeh¹²⁸.

Z výše uvedeného tedy vyplývá, že středověká pohřebiště můžeme zařadit do období 6. – 15. století¹²⁹, jedná se o dva téměř rozdílné světy, které obvykle označujeme jako dobu pohanství a dobu křesťanskou. Pokud použijeme terminologii archeologickou, hovoříme o době hradištní a středověku¹³⁰. Vzhledem k tomu, že se na středověkých pohřebištích pohřbívalo až do konce 16. - 18. století, jsou středověké hroby promíchány s hroby novověkými. Poté byla pohřebiště v sídlištních centrech, především z hygienických důvodů, zrušena.

Všednost a důvěrnost smrti vedla k tomu, že se na ni pohlíželo jako na dominantní skutečnost života. V téže době také doznala rozkvětu literatura nazývaná *Ars moriendi*, jež měla být návodem ke správnému umírání.

Na druhé straně se však také živí mrtvých báli, především těch, u nichž smrt nastala náhle, nepřírozně, nebo těch, kteří již za svého života ostatním škodili. Věřili, že mrtvý je stále přítomen v hrobě a že může ovlivnit chod tohoto světa. O tom svědčí např. i již uváděná úcta k relikviím. Většina pohřebních posmrtných a pohřebních rituálů měla za cíl udobřit zesnulého, smířit jej s pozůstalými a zabránit mu v návratu mezi živé. Strach z duchů je velmi starý. Pověsti týkající se revenantů, tj. těch, kteří se navracejí z hrobů mezi živé, provázejí celý středověk a ještě i dnes jsou podkladem například pro vznik filmů. Vracejí se ze záhrobí, aby odpykali svoji vinu, z důvodu nesplněného slibu či z hlubokého citu k žijícím. Někteří se také vracejí, aby škodili žijícím. Nejznámějším z revenantů jsou upíři. Víra v upíry je na naše území doložena již z doby Jana Lucemburského ze 14. století. Václav Hájek přebírá

---

¹²⁸ MF DNES : Povídání předvánoční s PhDr. Vladimírem Horpeniakem, historikem Muzea Šumavy in http://www.renesance-gabreta.info/rozhovory/ptali_jsme_se_3.htm

¹²⁹ Vařeka, P. 2004, *Archeologie středověkého domu*. Plzeň, s. 13.

¹³⁰ Thomová, Z., Šindelář, J. *Člověk ve stínu svého konce*, VŠERS České Budějovice, 2007, str. 293-299.

pověst uváděnou u Neplacha, kronikáře doby Karla IV. V Hájkově kronice čteme, že „... nějaký pastýř jménem Myslata umřel a při kostele pohřben. A ten každú noc vstával a chodil po všech okolních a děsil lidi a mluvil s lidmi, jako by živ byl, a časem i dávil lidi až do smrti. A kohokoli, přida k přibytku jeho, zejména zavolal, každý ten v osmi dnech umřel.“¹³¹

Archeologické výzkumy prokazují různé protivampirické zásahy. Docházelo k nim ve dvou etapách:

- v období mezi smrtí a pohřbením
- nějakou dobu po pohřbu.

Zemřelého pohřbívali ve skrčené poloze, svazovali mu ruce za zády či na bříše. Poměrně rozšířené bylo zatížení kameny, přitloukání mrtvého ke dnu rakve či ucpávání úst pískem.

Jestliže po smrti došlo k nevysvětlitelným událostem, býval hrob často otevřen a mrtvým odděleny údy, propíchnuto srdce či ukroucena hlava.

Záporný vztah k domnělým upírům se promítl i do umístění hrobů při okraji pohřebišť. V Čelákovících u Prahy bylo nalezeno pohřebiště asi dvaceti dospělých mužů s výraznými protivampirickými zásahy.¹³²

2.5 Umění a smrt ve středověku

Hromadná úmrtí ve středověku za velkého moru, masakry křížových výprav i brutalita a krutost trestního práva ovlivnily uměleckou imaginaci, takže středověká literatura se často zabývá „uměním dobré smrti“ a výtvarné umění ztvárňuje „tanec smrti“. Umírání a smrt zpřítomňuje ve středověku i staroindická verze Sluneční písně, v níž se zemřelý otec vrací ke svému synovi, aby ho poučil o vlastní smrti, o nebesích, o pekle¹³³.

---

¹³¹ Uváděno in Panoráma, s. 48

¹³² Hroby, s. 143

¹³³ V básni ve 3. sloce čteme o klidu a smíření, které přináší smrt:

*„Od toho chmurného dne
už jsem slunce nespátřil.
Vlny hrůzy se nade mnou zavřely:*

Ve výtvarném umění ve středověku je cesta do nebes znázorňována nejčastěji ve chvíli, kdy se anděl ujímá dobré duše a vzlétá s ní vzhůru, stejně tak se duše hříšníků ujímá ďábel a odnáší ji do hlubin země.

Zejména v období renesance se setkáváme ve výtvarném umění s náhrobními nápisy – epitafy na památníku, vztahujícímu se k zemřelému. Epitaf není náhrobkem, neboť se za ním nenachází hrob. Bývá umístěn na stěně kostela. Základní význam má architektonicky rámovaná reliéfní deska se jménem zemřelého a datem jeho smrti. Na epitafu je zesnulý zpravidla zobrazen jako klečící před křížem, často s již zemřelými členy rodiny - dětmi, jednou nebo více manželkami.

Pro pochopení vztahu člověka ke smrti je velmi důležitý spis Johanna von Saaz (Jan z Teplé) „*Der Ackermann aus Böhmen*“ (Oráč z Čech), který uměleckou formou ztvárňuje, jak se člověk může vyrovnat se smrtí. Když Jan z Teplé sepsal před šesti sty lety spor mezi Oráčem a Smrtí¹³⁴, patřila smrt k něčemu, čím společenství žilo, stejně jako k jeho životu patřila svatba, tanec, narození či posvícení. Středověká „Smrt kmotřička“ byla ve všech podobách blízkou přítelkyní člověka. Dílo Jana z Teplé „Oráč a Smrt“ vzniklo z napětí mezi „tancem smrti“ a „triumfem smrti“. Mezi podřízením a protivením se osudu, mezi vzýváním života a pohrdáním vším světským. Hádku mezi Oráčem a Smrtí vlastně odráží napětí mezi filozofickými koncepcemi středověku a renesance. Znamená smrt božský zásah, nebo barbarský zánik? Pokud jde o představu smrti, najdeme v „Oráčovi“ řadu rozporů: například scholastikou vyučená „smrtka“ používá zásadně jen středověkou argumentaci, avšak proces Oráče proti Smrti již znamená nový způsob myšlení a rozbíjí platný protokol, podle kterého se mělo řídit „umění umírat“. Smrt je podle Oráče hříchem, protože ničí „pozemské“ štěstí. Proti dosud platnému protokolu je i to, že obyčejný člověk vznáší obžalobu vůči Smrti, která zde alegoricky zastupuje, dalo by se říci, výkonnou moc řádu světa.

Zdánlivá nespojitost života a smrti je nejdramatičtější svárem lidské duše a současně věčným tématem umění všech dob. Shakespearovy texty pak představují život jako jeviště života.¹³⁵ Smrt je vítána, ale vidina nejistoty posmrtného bytí, to, co by mohlo být, až se „*těla zbudem*“, to drží jedince zde na zemi a nedovolí mu dobrovolně odejít z tohoto světa.

---

zmizel jsem, bolesti pominuly.“

Zdroj: Dinzelbacher, P. Poslední věci člověka, s. 25

¹³⁴ Povejšil, J.: Oráč z Čech, Jan ze Žatce (Johannes von Saaz) Vyšehrad Praha, 1985

¹³⁵ zítřka, zas jen zítřka, až do konce všech příběhů... co je život, než zvěst blba, jenž chvíli křičí na jevišti světa a pak ztichne navždy... (Macbeth)

Vedle představ o smrti, zahrnujících Poslední soud, Nejvyššího soudce, „šachovou hru“ o všechno, je pro pozdní středověk charakteristický také „*danse macabre*“ - lidový tanec smrti, rej všech sociálních stavů. Na zobrazeních tance smrti je každý taneční pár tvořen jedním kostlivcem a jedním živým člověkem. Smrtka pak podává galantně ruku tomu, koho si vyvolila pro své závěrečné pas-de-deux¹³⁶. Tento morbidní balet měl zřejmý morálně výchovný smysl: připomínal rovnost všech lidí tváří v tvář neodvratnému konci. Velký tanec smrti byl ještě zcela křesťanským gestem.

2.6 Postoj člověka ke smrti – středověk shrnutí

V průběhu dějin se mezi velkými mysliteli a filozofy, a vlastně i mezi obyčejnými lidmi vůbec, vystřídal mnoho názorů na smrt. Smrt byla považována za zcela běžnou záležitost. Lidé umírali doma za přítomnosti všech členů rodiny, takže povinnost doprovázet umírajícího na jeho poslední pouti byla předávána z pokolení na pokolení jako přirozená součást života. Každý viděl umírat své přátele a příbuzné a každý se připravoval na smrt; lidé si uvědomovali svou omezenost v čase. Vztah člověka ke smrti ve středověku se odlišuje od postoje ke smrti v jiných obdobích především tím, že smrt není považována za konec života, ale pouze za určitý životní krok. Smrt mohla být také prožívána u osob na vrcholu společnosti i jako veřejný akt¹³⁷. Přesto již v raném středověku se vyskytují zmínky o strachu ze smrti. Svědčí o tom i fakt, že se lidé za mrtvé modlili, i když bylo alespoň před dogmatizací očistce jasné, že modlitby nic nezmohou. Podle představ duše odcházela ihned po smrti do nebe nebo do pekla, odkud nebylo úniku. Peklo bývalo spojováno se sopkami, vulkány. Liturgie

---

¹³⁶Tanec smrti Představa smrti jako tanečnicka je prastará, jak ukazují reliefs tančících koster v etruských hrobech. V XI. stol. pronikla tato představa na západ z arabských zemí, jak svědčí obecný, původem arabský nápis na branách hřbitovů: Co jste vy, byli jsme my; co jsme my, budete vy. Od XII. stol. je tato myšlenka dramatisována legendami a zmocňuje se jí umění výtvarné; první fresko, proslulý „Triumf smrti“ v Campo Santo v Pise, je ze XIV. stol. V Lübecku, Basileji, Bernu se dochovaly malby. Smrt roztáčí tu duchovní, šlechtice, boháče, učence, kramáře, sedláky i chudáky, mladé i staré. Tanec smrti se objevuje i v básnických památkách, které jsou psány obvykle ve formě dialogu smrti s jednotlivými zástupci stavů, (král, kardinál, kupec, sedlák atd). Pantomimické představení Tanec smrti bylo provedeno poprvé r. 1424 na radnici v Nesle za přítomnosti králů Karla VI. a Jindřicha IV. ve hře Vie de Saint Georges. Zdroj <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/439614-tanec-smrti>

¹³⁷ Např. Dinzelbacher popisuje smrt biskupova Wolfganga z Řezna, který umíral nejen uprostřed spolubratřích, ale nechal se odnést do kaple, kam vpuštěn lid, aby mohl sledovat jeho příkladný konec. In Dinzelbacher, P. Poslední věci člověka, s. 26

i vizionářská literatura však po celý středověk věřila v třetí místo, v níž může dojít k očištění duše od hříchů. Na to reflektovala ve 12. století dogmatika a místo dogmatizovala jako očištec.

Norbert Elias vyčítá Ariésovi, že smrt a dějiny smrti chápe příliš popisně, že řadí za sebou obraz za obrazem a že si vybírá fakta podle předem utvořeného obrazu. Nelze vycházet z představy, kterou máme např. dnes o životě ve středověku, čerpat z idealizace rytířského života, vycházet z projekcí, které spíše svědčí o pohledu básníka na určitou skupinu osob. Smrt ve středověku nebyla pro člověka o nic přijatelnější než je pro člověka dnes. Morové rány, hladomor, sociální nepokoje ústící ve vraždění nevinných, epidemie, nízká úroveň hygieny, to vše nemělo nic společného s poklidným umíráním, ale naopak vyvolávalo strach ze smrti, který ještě zesilovali kazatelé a žebravé řády.

Ariés také málo hovoří o strachu z pekla. Pozdně středověké obrazy však znázorňují hrůzy, které mohou člověka po smrti potkat, peklo dštící ohnivé jazyky. S tak hrůznými obrazy nemohla být smrt klidnou. Život ve středověku byl kratší, nebezpečnější, umírání často bolestnější, pocit viny a obava z posmrtného trestu zřetelnější, ale spoluúčast druhých na umírání jednotlivce větší.¹³⁸

---

¹³⁸ Norbert Elias: *O osamělosti umírajících*, Nakladatelství Franze Kavky, Praha 1998, s. 18

3 Novověk

3.1 Historické určení

Novověk je označením dějinné epochy v evropských i mimoevropských oblastech, a to od konce středověku, tedy přibližně znamená pro evropské dějiny dobu od 16. století. Za symbolický počátek novověku se nejčastěji považuje rok 1492, kdy Kryštof Kolumbus objevil Ameriku.

Novověk představuje řadu převratných změn společenského, kulturního, ekonomického charakteru a znamená také přechod společnosti od středověkého modelu zemědělské výroby k ekonomickým formám kapitalismu, rozvoj osobní svobody a svobodné společnosti, vznik a rozvoj parlamentarismu, ústavnosti, pluralismu namířeného proti středověkému absolutismu. S tím souvisí výrazný ekonomický růst, zlepšování životní úrovně, stav obecné vzdělanosti a kultury. To vše na základě uplatňování technologického pokroku v souvislosti s vývojem učiněným ve vědách, rozvoj v duchu racionalismu. V některých částech Evropy, zvláště tam, kde se rozšířila reformace, dochází k začátkům sekularizace státu i veškerého veřejného života, ve filosofii se uplatňuje deismus¹³⁹ a ateismus¹⁴⁰.

Evropské velmoci v novověku vytvořily celosvětové koloniální říše, jejichž prostřednictvím dochází k propojování různých částí světa a urychlování celosvětového vývoje.

Raný novověk lze vymezit obdobím končící renesance, humanismem a protestantskou a katolickou reformací; vrcholem mocenských střetnutí je třicetiletá válka. Ekonomický potenciál přebírá od šlechty měšťanstvo, dochází ke vzniku a rozvoji kapitalismu.

V období vrcholného novověku dochází k rozšíření průmyslové revoluce, a to zvláště v Anglii a Francii. Charakterizují je vytváření moderních států a demokratizace. Vytvářejí se nové sociální vztahy. Průmyslová revoluce a prosazování vědy a techniky mělo významný

---

¹³⁹ Jedná se o nábožensky nevyhraněný filosoficko-teologický směr, podle něhož Bůh existuje a je stvořitelem světa, ale po stvoření světa a všeho, co se světem souvisí již do jeho chodu nezasahuje. Ponechává jej jeho vlastním zákonům.

¹⁴⁰ Ateismus je přesvědčení či mínění, že neexistuje žádný bůh nebo bohové či nadpřirozená bytost obecně, neexistuje tedy nic po smrti.

vliv i na demografickou reprodukci. Došlo k významnému poklesu úrovně úmrtnosti, která byla doprovázena a dále i následována významným poklesem porodnosti. Rozvíjející se průmysl nabídl nové pracovní příležitosti. Do nově rozvíjejících se měst se přesouvala velká masa populace. Rozvoj vědy a techniky se prosazuje v celé řadě oblastí, včetně zdravotnictví, což vede k vymýcení některých nemocí a snížení úmrtnosti. Je tomu tak i díky zlepšujícím se sociálním a hygienickým podmínkám významné části populace. Moderní cyklus tak překonává jistý „syndrom zaostalosti“, který můžeme chápat jako kombinaci materiální chudoby a nedostatku komunikace a informací. Tento syndrom představoval dříve jeden z nejvýznamnějších omezujících faktorů.

Podle Ariésova pozorování dochází od 16. století ke zdivočení kdysi „zkrocené“ smrti. Přírodní vědy dosahovaly úspěchy zejména při objasňování a zvládnutí sil přírody. Zmíněné úspěchy dávaly naději na „technické zkrocení smrti“. V díle Francise Bacona pojednávajícím o důstojnosti a pokroku věd (z roku 1605) se poprvé od starověku vyskytuje pojem eutanazie. Odlišuje vnější eutanazii, k níž počítá všechny lékařské postupy usnadňující člověku umírání, od vnitřní přípravy člověka na smrt. Zřejmě vychází z názoru, že člověk je schopen sám si smrt ulehčit a zase ji učinit „dobrou“. Právě zde má své kořeny svébytná, na tělo i duši zaměřená pomoc při umírání.¹⁴¹

Po hrůzách třicetileté války, kdy každý, kdo přežil, byl konfrontován se smrtí svých nejbližších, se objevuje další orientace: „*smrt jiného*“. Jestliže v dřívějších dobách byla smrt individualizována, nyní se stala navíc ještě soukromou záležitostí. Pohlíželo se na ni s bolestí právě proto, že ukončovala vztahy a vzájemně odlučovala milující a milované. Zde mají také své historické kořeny mnohé ještě dnes používané smuteční obřady.

3.2 Kulturní a filosofické směry novověku a jejich vztah ke smrti

Základním otázkám lidské existence se věnoval humanismus¹⁴², který vyústil v reformaci a osvícenství. Humanismus není spojen s přesně vymezenou dobou, je to jakýsi životní a vzdělanostní styl.

---

¹⁴¹ Malhocký, B.: *Eutanázie* Diplomová práce, Praha: Fakulta humanitních studií University Karlovy. 2003, s. 6

¹⁴² Humanismus (z lat. *humanus* = lidský) byl myšlenkový směr zdůrazňující lidskou důstojnost a svobodný rozvoj osobnosti v odpovídajících životních podmínkách, zaměřoval se na světského člověka, oslavu jeho schopností, rozumu, prosazoval klasickou (Cicerovu) latinu proti latině barbarské středověké., zdůrazňoval

Reformace směřovala především do křesťanské církve 16. století. Snažila se o nápravu poměrů a návrat ke křesťanství, nezátíženému tradicí. Někteří reformátoři šli tak daleko, že obviňovali preláty z prodeje církevních úřadů (*simonie*). Proti poměrům v církvi veřejně vystoupili již předchůdci reformace, jejich kritika však byla prohlášena za kacířství (Ockham, Viklef, Hus). Důraz na dokonalé chování později zrušila Lutherova reformace, která vytýkala církvi, že je těžké dostát všem povinnostem a zákazům vztahujícím se na dobrého křesťana, . vůbec nehřešit je naprosto nemožné. Protestantismus v protikladu k takto rigidně chápanému spasení postavil Boží milost a lidskou víru, která ke spasení "postačuje". Zvláště kalvinismus zdůrazňoval, že lidské činy nejsou pro další osud po smrti vůbec relevantní, že záleží jen na Bohu, jenž již od počátku ví, kdo je určen ke spasení a kdo k zatracení, ještě dřív, než se člověk narodí, a nelze s tím naprosto nic dělat.¹⁴³

Doba reformace se projevila i ve změně pohřbívání. Již Jan Hus ve svém kázání z roku 1411 kritizoval nákladné pohřby boháčů. Kázání směřoval proti pýše, proti lživému hodnocení života boháčů i proti kněžím, kteří přijímali nemalé obnosy za pohřební ceremonie a zádušní mše¹⁴⁴.

Reformátoři kritizovali přehnanou péči o hrob. Například Erasmus Rotterdamský v „Chvále bláznivosti“ kritizuje přípravu pohřbu ještě za života. Kritizuje přehnanou náročnost, říká, že lidé... „*připravují svůj pohřeb, jako by si představovali, že se sami nějak budou dívat na svůj pohřeb, nebo že by se museli stydět, kdyby se pohřeb nekonal s veškerou pompou*“¹⁴⁵.

---

antický ideál krásy a dobra, stavěl se proti feudalismu a nadvládě církve. Literatura obnovuje antické žánry: epos, satiru, lyrickou píseň, komedii, tragédii, epigram; latina je nahrazována národními jazyky, duchovní tematika ustupuje.

¹⁴³Zde byl tak vzkříšen Augustinův koncept predestinace.

¹⁴⁴ *Duši nezahubí smrt, nýbrž špatný život.*

Nesnesitelnou se stává zlovůle, je-li chválena.

Jsi-li postaven nad lidmi, pamatuj, že nad tebou je Bůh.

Soudíš-li lid, pomni, že i ty budeš souzen od Boha.

Ve větším nebezpečí je tn,; kdo soudí, než ten, kdo je souzen.

Chceš-li mít volno pro svého ducha, buď chud, anebo se chudému aspoň podoběj.

Největší vládou je vládnout sobě.

Nádhera a peníze tě nepřiblíží Bohu, ale co tě činí Bohu rovným, je vědění, kterým Boha poznáváš

in http://www.hcjb.cz/Zapas_o_dusi/61/zodc6101.phtml

¹⁴⁵ in Panoráma s. 49

I v době reformace pohřbívala šlechta nadále v kláštorech a v patronátních kostelech. Utrakvistická ideologie upřednostňovala spíše prosté náhrobní desky pouze s rodovým erbem. V 16. a 17. století se však od prostých nápisů opět upouštělo. Šlechta a bohatí měšťané doplňovali náhrobní desky epitafy, vracel se zvyk budovat si mauzolea, jako tomu bylo v Postřelmově na severní Moravě v rodě Borůvků, nebo nechávat pohřbívat pod podlahou kostela. Některé rody stavěly i zvláštní pohřební kaple v areálu zámku. Skvostnou kapli nechal postavit ve druhé polovině 16. století v Telči Zachariáš z Hradce. V hrobech velmožů se opět začínají objevovat zbraně, které slouží jako insignie moci. Například Johann z Hattstetu (16. století ve Francii) dostal do hrobu meč, dýku, pozlacené ostruhy a olověnou destičku s erbem.¹⁴⁶ Se skolem a pohřbem významného představitele z jižních Čech pana Petra Voka z Rožmberka, který zemřel 6. listopadu 1611, nás seznamuje Václav Břežan v Kronice rožmberské. Líčí v ní odchod ze života posledního Rožmberka, vyrovnání se se služebnictvem, jakousi posmrtnou pitvu i balzamování těla. Pan Petr Vok již za svého života žil svůj život v bázni boží a dle kronikáře na smrt po celý život myslel. Na svém stole měl zlatou umrlčí hlavičku. Rovněž služebnictvu nařídil nosit přívěšek, kde na jedné straně byl měsíc. Do rodinného hrobu byly ostatky velmože uloženy až 1. února roku 1612.

Nově reformované církve a protestantská teologie se vírou v nesmrtelnost duše původně velmi blížily katolicismu, od 19. století se však začaly odlišovat kladením důrazu z duše na vzkříšení těla. Tak katolíci kladou důraz na putování křesťanské duše a přijetí, které se duši dostane na onom světě, naproti tomu protestantismus zdůrazňuje spočinutí v míru až do doby konečného vzkříšení.¹⁴⁷

V průběhu 19. století se nejdříve v kultuře elit, později i v kultuře lidové, začal objevovat ateismus a jeho nejdůležitější konsekvencí bylo odmítnutí posmrtného života. Paradoxně, alespoň jak by se mohlo jevit současnému člověku, zaplavila první ateisty úleva. Už nebyli sledováni Bohem, který je trestal za hříchy, přestal je na každém kroku pronásledovat strach z pekla nebo obava, že byli určeni k zatracení, zmizela úzkostná touha vyhnout se hříchu.

Obvykle právě bigotní výchova a strach před trestem za hříchy byly zdrojem ateismu, nejvýstižnějším příkladem je Friedrich Nietzsche. Představa, že po smrti nic není, pro ně znamenala úlevu. Religionistka Zuzana Maria Kosticová však namítá, že velmi brzy úlevu vystřídal pocit hrůzy, prázdnoty a necitlivosti k utrpení a smrti jiného a že tento názor

---

¹⁴⁶ tamtéž, s. 71

¹⁴⁷ Davies, J. D.: Stručné dějiny, s. 57

zásadním způsobem ovlivnil kulturu 20. století. „*nic*“ (které následuje po smrti pozn. autora) aplikuje již do duše dítěte základy thanatofobické hrůzy, která se posléze zmocní Evropy a ovlivní dnešní podobu kultury. Jsem dokonce přesvědčena, že tato prvotní hrůza ze smrti, anihilace této prvotní důvěry, v níž je citlivé dítě konfrontováno s naprostou absurditou nicoty, kterou nelze nijak překonat, nikoli s vágní stínovou podobou řecké smrti, která je přece ještě pokračováním existence, ale s totální prázdnotou, naprostým a bezútěšným zánikem, jemuž se nelze vyhnout, měla pro podobu současné kultury rozhodující roli. Mnohem větší, než odmítnutí existence Boha, jež je snad poněkud zneklidňující, ale neohrožuje tak přímo a naprosto lidské bytí.¹⁴⁸

Rovněž Mircea Eliade si pokládá otázku, jak lze překonat hrůzu z dějin. Jedinou možností je podle něho nová náboženská, která by člověka zbavila úzkosti. Jan Sokol však vidí řešení v přijetí vlastní smrti a nutnosti žít jí vstříc, s plnou odpovědností a vědomím vlastního zániku. Kosticová se domnívá, že současná společnost se nepoučila ani z Eliadeho, ani ze Sokola, ale našla si novou orientaci „*ignorování dějin*“¹⁴⁹.

3.3 Postoj ke smrti v lidové kultuře novověku

3.3.1 Duše a duch

Smrt člověka byla spojována s představou, že duše je svázána s tělem, ale zároveň je na těle nezávislá. Jestliže tělesnost pominula, byla duše nositelkou kvality člověka, hodnoty a naděje, spojené s pokračováním života po smrti. Proto byl okamžik smrti spojován v lidové kultuře s dobou, kdy se s duší děje zásadní proměna. Z období novověku můžeme čerpat informace především ze slovesného a písňového folklóru, který se mnohdy zachoval díky sběratelskému úsilí, nebo přetrval v básních, pohádkách, v úslovích a lidových písních dodnes.

---

¹⁴⁸ Kosticová, Z. M. in <http://glosy.info/texty/kultura-smrti/2>

¹⁴⁹ „Ona současná tolik opovrhovaná konzumní společnost a její hédonismus jsou produktem právě thanatofobického děsu, který zachvátil sekularizací prošeďší Evropu. Když nebylo možné smrt odklidit z cesty, byla tabuizována. Z rodin byli odstraněni staří lidé, aby svou přítomností nepřipomínali nevyhnutelnost pádu do nicoty. Léčebny dlouhodobě nemocných a domovy důchodců se naplnily čekateli na smrt, jejichž přítomnost by příbuzní nedokázali snést. Dotek smrti je ještě větší poskvrna než byl kdykoli předtím, vždyť ani neexistují žádné očištné obřady, které by člověka zbavily vzpomínek na traumatizující zážitky“. Kosticová, Z. M. in <http://glosy.info/texty/kultura-smrti/2>

Ve většině kultur se vyvinulo uctívání mrtvých předků. Tento fenomén je pokládán za jeden ze základních prvků pohanství a za nejdůležitější exponent tradice. Spočívá na nejstarší animistické představě o dvou světech: o světě živých s jeho zákony konečnosti a světě mrtvých, který je všudypřítomný, bez hranic v čase a prostoru, obdařený možností zasahovat kladně i záporně do života živých. Křesťanským učením a církví byl kult předků vyvrácen jako projev magie, neboť propůjčoval duchům schopnost zjevovat se a rozhodovat o způsobech zásahu do života společenství podle jejich vlastní vůle. Sama církev však kult mrtvých přejímala u mučedníků a včleňovala jej do své tradice¹⁵⁰.

V lidové tradici byly svět živých a mrtvých vzájemně propojeny. Mrtví mohli zasahovat do života pozůstalých, živí zase mohli ovlivnit svými modlitbami úděl mrtvého. Ti mu mohli zajistit dojití pokoje, svým nepatřičným chováním jej mohli naopak „probudit“. Tuto víru zachycuje např. K. Světlá: „*Nabudou-li nebožtíci v hrobech svých jen tenkrát míru, vykonávají-li děti neuprositelnou nad nepřáteli pokutu, pak otec můj ne jednou, nýbrž stokrát pomstěn a smířen; i nemá věru proč teď ještě z hrobu se zdvihat.*“¹⁵¹ S nepatřičným chováním pozůstalých souvisí i dodnes používané rčení: „*Nu, ten se jistě několikrát v hrobě obrátil!*“¹⁵²

Duchové jsou podle lidových představ v zásadě dvojího druhu – dobří a špatní. Dobří duchové předků bývali uctíváni jako domácí bůžci a jako ochránci domovů, věřilo se, že radí a pomáhají v péči o hospodářství, účastní se rodinných událostí, ale dovedou provádět i různá šibalství, např. bouchají dveřmi, třískají nádobím apod. Někdy se vraceli i s předzvěstí smrti pro někoho blízkého. Objevovali se v podobě starého shrbeného mužíka, malinkého hošíka nebo zvířete (černé kuře, had). Přebývali v domě (pod prahem, při peci) nebo ve chlévě, tedy v místech, kterým lidová tradice připisovala zvláštní význam a k nimž se pojily různé obyčeje.¹⁵³ Mezi dobré duchy by patřily i duše „spravedlivých“, které se vracely, protože se jim stýskalo po blízkých nebo protože chtěly donutit pozůstalé k nápravě něčeho, co bylo zanedbáno (např. jim nebyla do hrobu vložena věc, kterou potřebují; nebyl dodržen nějaký slib nebo ustanovení poslední vůle). Duchové připomínali křivdy a prosili o pomoc. Často se zjevovali zavraždění a padlí bojovníci, kteří i po smrti sváděli bitvy. Některé duše si takto

---

¹⁵⁰ Navrátilová. A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004 s. 319

¹⁵¹ *Frantina*, s. 102

¹⁵² Světlá, *O krejčíkově Anežce*, s. 90

¹⁵³ Navrátilová. A. *Narození a smrt*, s. 323

podle křesťanských představ odpykávaly svůj očistec na zemi a bylo možno je vysvobodit modlitbou nebo určitým úkonem.¹⁵⁴

Opakem byli zlí duchové, kteří se vraceli, aby strašili živé, škodili jim nebo je „přitáhli“ k sobě, protože vše živé nenávidí. Většinou se jednalo o ty, kteří se ocitli na scestí (vrazi, zločinci a další provinilci), a o tzv. „nečisté mrtvé“, kteří ukončili svůj život náhlým, násilným nebo jinak nepřirozeným způsobem, za tajemných nebo nešťastných okolností.¹⁵⁵ Základním předpokladem jejich návratů byla představa o připoutané duši, která je vázána na nezetlelé tělo a která nemůže najít pokoje.¹⁵⁶ Ukazovali se především tam, kde žili a hřešili, často v podobě stínu, bílé postavy nebo zvířete, připojovali se rovněž k přírodním duchům (vítr, voda) nebo démonům (vodník, hejkal, rusalka, polednice, bludička apod.). Těmto duším nebylo možno odpustit, bylo nutno je zlikvidovat - nejčastěji byla ničena jejich mrtvola (spálila se, probodla kůlem, hlava se usekla rýčem apod.) Před zlými duchy bylo třeba se chránit.

Podle lidových představ se duchové předků v noci z 1. na 2. listopadu vracejí ke svým blízkým (tzv. svatvečer dušiček). Příbuzní obvykle večer trávili vzpomínkami a modlitbami za mrtvé, kterým na stole nechávali zbytky dušičkové večeře, zejména kaši a mléko, zvykem také bylo obdarovávat chudé pečivem. Věřilo se, že v noci na Vše svaté se všichni nebožtíci v tom roce zemřelí, scházejí v nejbližším kostele a poslední zemřelý kněz slouží mši. Do ranního zvonění musely být duše zpět. Živého člověka, který by v ten čas vstoupil do kostela, by nebožtíci roztrhali. Tento motiv nacházíme na konci Erbenovy *Svatební košili*.¹⁵⁷

Samostatnou skupinu po smrti strašících přízraků tvoří upíři či vampýři. Dokázali oživit své tělo, které v hrobě nezetlelo, a o půlnoci vycházeli z hrobů s úmyslem škodit na majetku, na zdraví či na životě, ba dokonce vraždit. Zjevovali se ve zvířecí podobě, nejčastěji jako pes, vlk, kočka nebo žába. Napadali lidi a sáli jim krev, vyhazovali malé děti z postelí a mohli zapříčinit i živelnou pohromu. K podobným příznakům patří také můra, která se jako bílý stín protáhla do stavení klíčovou dírkou, aby dusila a mořila lidi ve spánku, a dávicí vlkodlak. Zpět do hrobů se tyto bytosti vracely při ranním zakokrhání kohouta. K jejich

---

¹⁵⁴ Navrátilová. A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004 s. 294

¹⁵⁵ Navrátilová. A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004 s. 292

¹⁵⁶ „„Kletbu zůstavuji tobě, / matko má! / kletbu zůstavuji tobě / bys nenašla místa v hrobě, / žes mi zvůli dávala!“ volá dcera v Erbenově baladě *Dceřina kletba* (To nejlepší z poezie, Kytice, s. 142).

¹⁵⁷ „a na každičké mohyle / útržek z nové košile.“ (To nejlepší z poezie, Kytice s. 75)

rozpoznání svědčil kromě nezetlelé mrtvolky také propadlý hrob a jisté vzhledové zvláštnosti.“¹⁵⁸ Typickou oživlou mrtvolou je i milenec v Erbenových Svatebních košilích.¹⁵⁹

3.3.2 Víra v převtělování

Víra v převtělování duší představuje velmi archaickou vrstvu lidového myšlení. Je společná nejen všem Slovanům, ale setkáváme se s ní po celém světě. K převtělení může dojít po smrti, ale i jako důsledek kletby ještě za života.

Duše se podle těchto představ nejčastěji převtěluje do zvířecí podoby. Duše na sebe často bere podobu ptáka: duše dobrého nebo nevinně zabitého člověka má podobu bílé holubice, zlý mrtvý se objeví jako havran, krkavec nebo vrána¹⁶⁰. Příkladem jsou Erbenovy balady:

- *Holoubek*, v níž na hrobě, „na doubku sedává / běloučkový holoubek“, žena v něm vidí duši svého manžela, kterého zavraždila, nakonec neunesla tíhu svědomí a utopí se.
- *Záhořovo lože*, Záhoř a mnich se po smrti mění ve „dvě holubice bílé; / v radostném plesu vznášejí se vzhůru, / až i se vznesly k andělskému kůru.“

Do sýčka vstupuje podle lidových představ duše na tak dlouho, dokud ji nevystřídá duše dalšího zemřelého; protože se již nemůže dočkat vysvobození, volá na umírajícího: Póóď, póóď!¹⁶¹ „Duše se mohla odloučit od těla také v podobě slavíka, vrabce, vlaštovky, kukačky, orla, jako hmyz nebo nějaké zvíře (netopýr, had, bílá myš, hranostaj, zajíc aj.) Dokud nebyl nebožtík vynesena z domu, dbalo se, aby do místnosti, kde ležel, nevběhl pes nebo kočka, neboť i do nich mohla jeho duše vstoupit“¹⁶².

---

¹⁵⁸ Navrátilová, A.: *Narození a smrt*, s. 303

¹⁵⁹ Dívka si přivolala toužebnou modlitbou svého milého. Přišel, když byla „pěkná noc, jasná – v tu dobu / vstávají mrtví ze hrobů, / a nežli zvíš, jsou tobě blíž. Dívka jej následovala až na hřbitov, tam se však zalekla a schovala se umrlci do márnice. Milenec se pokoušel přizvat na pomoc mrtvého, který v márnici ležel, ale dívka jej vždy znovu modlitbou uspala. Zachránilo ji až kohoutí kokrhání. Hrob milého pak lidé naleznou „dutý nahoře“ a celý hřbitov posetý útržky z košil, které si dívka přichystala do výbavy. In *To nejlepší z poezie*, Kytice, Svatební košile, s. 64

¹⁶⁰ Navrátilová, A.: *Narození a smrt*, s. 147

¹⁶¹ Hálek, balada *Sýček*

¹⁶² Navrátilová, A.: *tamtéž*

Lidé věřili, že se duše zdržují také ve stromech. Často se vyskytuje představa, že strom má vlastní duši nebo že je provázán s celým životem člověka, který jeho podetnutím zahyne¹⁶³. Podle lidového podání se duše nebožtíků stěhovaly do květin vyrostlých na hrobech, aby rozmlouvaly s příbuznými¹⁶⁴. Rovněž hvězdy byly pokládány za duše zemřelých lidí¹⁶⁵.

3.3.3 Sebevražda

Sáhnutí si na vlastní život bylo vždy společensky i nábožensky zapovězené. Tradiční křesťanské smýšlení spojilo obraz sebevraždy s postavou biblického Jidáše a s věčným zatracením, neboť k sebevraždě nabádá sám ďábel. Letopisci však často projevují pochopení pro ty, kdo chtěli uniknout osudu, který se všeobecně pokládal za příliš tvrdý: urozené ženy, které se v době pronásledování křesťanů vrhly do propasti nebo nalehly na meč ve strachu před zneuctěním, jsou uznávané stejně jako jiné, které odevzdaně a trpně snášely děsivá muka. Jako vzorová je v malířství od pozdního středověku zpodobována sebevražda Lukrécie: zneuctěna, vrazí si na důkaz své nevinu dýku do srdce¹⁶⁶.

Důvody sebevrahů jsou různé. Nejčastější motivací je nešťastná láska. Zabíjejí se milenci, kterým není dovoleno spolu žít, další velkou skupinu sebevrahů tvoří svedené a opuštěné, často s dítětem.

K sebevraždě dožene některé také vědomí vlastní neschopnosti uživit se.¹⁶⁷ Společenský tlak vedl k zoufalému činu jistě i ony „svedené a opuštěné“, protože neprovdaná dívka s dítětem by byla dobovou morálkou vykázána na okraj společnosti. Ti, kteří zemřeli nepřirozenou smrtí, byli totiž považováni za „nečisté“. Josef II. nařídil pohřbívání sebevrahů na hřbitově, přesto ještě v první polovině 19. století bývali pohřbíváni mimo – nejčastěji na

---

¹⁶³ „Ve dne s tebou živa v domě, / v noci duše její v stromě“, Erben, *Vrba*, s. 98, nechtěně ji tím zabije „padla, jako strom se skácí“, s. 99.

¹⁶⁴ „Zemřela matka a do hrobu dána, / sirotky po ní zůstaly; / i přicházely každičkého rána / a matičku svou hledaly. // I zželelo se matce milých dítek; / duše její se vrátila, / a vtělila se v drobnolistý kvítek, / jímž mohly svou pokryla. // Poznaly dítky matičku po dechu, / poznaly ji a plesaly; / a prostý kvítek, v němž majíc útěchu, / mateří-douškou nazvaly.“ To nejlepší z poezie, Erben, K. J.: *Kytice*, s. 44

¹⁶⁵ Navrátilová, A. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004 s. 147

¹⁶⁶ Ohler, N., *Umírání a smrt ve středověku*. Jinočany: H&H, 2001, s. 255

¹⁶⁷ Nerudův pan Vorel se oběsí, když přijde kvůli nepřejícnosti a malosti svých sousedů o krám, do nějž vkládal své naděje. In *Neruda, J. Povědky malostranské, Jak si pan Vorel nakouřil pěnovku*

křížovatce cest, na hranici obecních katastrů (tedy v zemi nikoho), na zahradě, na poli, v lese, přímo na místě smrti apod. Pohřby sebevrahů se konaly v noci, bez kněze, bez zvonění (zvony by tím prý ztratily svou moc odhánět bouřku a kroupy) i bez rakve, do jámy často byly dávány předměty, jimiž si sebevrah vzal život. Mírněji se zacházelo s mrtvým, který si vzal život v pomatení smyslů, tomu byl často povolen pohřeb na hřbitově, ale „bez hluku“ (tedy bez obřadu). Ostatky takového člověka obvykle končily kdesi v koutě u hřbitovní zdi. Jinde ukládali sebevrahy pod okapem u kostnice, aby alespoň dešťová voda smyla jejich provinění.¹⁶⁸ Jejich těla nebyvala na některých místech ještě v 19. století pronášena bránou, ale byla přehazována přes zeď nebo vnášena dírou ve zdi.¹⁶⁹

3.4 Postoj ke smrti ve 20. století

Postoj ke smrti vysvětlovali psychologové, kteří hledali, jak člověk reaguje na ztrátu blízké osoby. Mělo na ni ale také vliv hromadné vraždění dvacátého století, ať už ho nazýváme genocidou, s doprovodnými jevy nacismem nebo komunismem, anebo životní styl stále konzumnější společnosti.

Dvacáté století na jedné straně charakterizoval odklon od tradičních představ posmrtného života, hledání nových rituálů, na druhé straně příklon k transcendentnu, které s sebou nesou východní náboženství, například víra v reinkarnaci. Nemůžeme říci, že se společnost stávala ateistickou, ale byla daleko více soustředěna na jakýsi kosmopolitismus.

Pokud smrt výrazně naruší vyrovnanost pozůstalého, objevuje se snaha o navázání kontaktu s duší zemřelého. Určitou možnost slibuje spiritualismus. Příkladem může být i období po první světové válce, kdy došlo k jeho výraznému rozšíření jako odezvy na velký počet pozůstalých po padlých. Davies uvádí, že „*ačkoli se spiritistické přesvědčení, že duše zemřelého jedince po smrti odchází z tohoto na onen svět, prakticky neliší od přesvědčení mnoha náboženských tradic, rozdíly vyplývají ze snahy kontaktovat mrtvé a vytvořit nějaký vztah mezi pozemským životem a těmi kdo „přešli“ na onen svět.*“¹⁷⁰ Ve stejné publikaci

---

¹⁶⁸ Navrátilová, .A.: *Narození a smrt*, s. 311

¹⁶⁹ „Kdož takovým neštěstím stíhán v šílenství ruku na sebe vložil, tomu nebyval odepřen pohřeb na hřbitově vedle kostela, ale nesměl se průvod ubírat do chrámu páně a odtud vraty, nýbrž byl hříšník hned z domova vynešen k svatému poli a tam do plotu otvor se vykopal a otvorem tím rakev dopravena k hrobu a funusníci následovali za ní.“ (Světlá, *Frantina*, s. 118)

¹⁷⁰ Davies, J. D.: *Stručné dějiny*, s. 48

přirovnává Davies spiritualismus v západní civilizaci k šamanství v méně rozvinutých společnostech, neboť: „*Jak v šamanismu, tak ve spiritualismu se setkáváme s přístupem ke smrti, který vychází z teorie, podle níž se život zakládá na rozlišení mezi duší a tělem a na jejich vzájemném vztahu, vyvážeností mezi nimi a vlivu jednoho na druhé. Toto rozlišení vyvstává v rámci širokého přesvědčení, že kromě tohoto světa existuje jiný duchovní svět a že ze spojení obou světů může vzejít nějaký užitek.*“¹⁷¹

Zakladatel psychoanalýzy Sigmund Freud se domníval, že je člověku dána touha vrátit se do organické hmoty, ze které člověk vzešel. Na druhé straně však člověk pociťuje také jakousi vlastní nesmrtnost. Lidé si podle Freuda vlastní smrt představit nedokáží, ale je jim vlastní pud smrti, který Freud nazval thanatos¹⁷². Tento pud mohl za to, že člověk nenaplnuje svoji tvořivost, ale je srážen zpět. Z Freudovy psychoanalýzy však zcela zmizelo pochopení pro mezilidské vztahy, pro truchlení pro milovanou osobu, je zahleděn jen do nitra člověka¹⁷³.

Líčením sil života a smrti se zabýval John Bowlby, který si uvědomoval vnitřní dynamiku našeho vztahu k milované osobě i ztrátu, kterou člověk pociťuje při jejím odchodu. Lidé, kteří se nedokáží se ztrátou milované osoby vyrovnat a kteří dlí dlouho ve vzpomínkách, se přestanou přizpůsobovat prostředí a dostávají se do patologického vztahu.¹⁷⁴

20. století hledalo nové pohřební rituály, které byly často spojovány i se změnou sekularizace společnosti. Ostatky zemřelého se privatizovaly. Pozůstalí s nimi mohou naložit dle libosti, mohou je umístit na místa, která mají pro rodinu osobní význam¹⁷⁵. Dle svého uvážení také mohou vyjadřovat svůj smutek.

Nové pohřební rituály však s sebou přinesl i komunismus. Pro věrné straníky se vytvářely pohřební rituály, které samozřejmě nevycházely z náboženství. V Rusku se například podporovala kremace, která umožnila odklon od křesťanských pohřbů a mohl tak být omezen vliv pravoslaví.

Od počátku 60. let se smrt stále více profesionalizovala. Nejen, že se umírající zavírali za sterilní bílou plenu nemocnic, ale pokud člověk nechtěl, proběhl pohřeb tak, že se nemusel ani mrtvému podívat do obličeje. Lidé zdůrazňují, že si chtějí uchovat zemřelého ve

---

¹⁷¹ tamtéž, s. 50

¹⁷² řecký pojem pro smrt

¹⁷³ Freud, Bowlby in Marek, A. M. Psychologie, poznej sám sebe, Olomouc, 1992, ISBN neuvedeno

¹⁷⁴ in Davies, J. D.: Stručné dějiny smrti, Volvo Globator, Praha 2007

¹⁷⁵ Předpokládá se, že styl smrti v konzumní společnosti splyne s ekonomikou. Jako příklad jak porazit smrt může sloužit snaha zůstat trvale ve vesmíru vystřelením urny s popelem, či se hledá možnost ponechat zmražené tělo do doby, než se najde lék proti nevyléčitelné nemoci. In Davies, J.D.: Stručné dějiny, s.70

vzpomínkách tak, jak vypadal, když byl ještě živ a zdrav. Již není zapotřebí ani oblékat zemřelého do rakve, starat se o vypravení pohřbu, o pohřební květiny, o přípravu hrobu. Vše zajistí profesionální firmy. Norbert Elias se domnívá, že ještě nikdy nebyla smrt tak sterilní, jako je dnes. Zároveň na příkladu příručky hřbitovních zahradníků ukazuje, jak je smrt vytěšňována z našeho vědomí, jak je obcházeno samotné pojmenování smrti a vše, co by ji mohlo připomínat. V celém tisku nenašel slovo smrt, hřbitov má navodit iluzi zahrady zvoucí k odpočinku. O tom, že před mrtvými prožíváme jakousi vnitřní úzkost, svědčí i to, že je nepatřičné se v blízkosti umírajících i mrtvých například smát, žertovat či jen nahlas mluvit.¹⁷⁶

V době, kdy se smrt stále více profesionalizovala, se staly oblíbené studie Elizabeth Kübler-Rossové¹⁷⁷, která se zabývala lidmi trpícími nevy léčitelnou chorobou a jejich reakcí v době, kdy se dozvěděli, že zemřou. Člověk prochází postupně pěti fázemi: popíráním, zlostí, smlouváním, depresí a akceptací. Odborníci, kteří jsou na smrti zainteresováni, však mylně předpokládají, že všechny fáze jsou nutné. Davies poukazuje, že každý člověk je jedinečný a ne vždy musí nutně všemi fázemi projít¹⁷⁸.

Myšlenku o „naučené bezmoci“ rozvíjí ve svých pracích A. M. Strobeovi. Podle nich se člověk někdy příliš soustředí na jediného člověka, po jeho smrti se stává bezmocným. Jen změnou postojů k životu, nalezením nových zájmů, nových přátel, tedy nové identity, může skutečnost zvládnout.¹⁷⁹

Současný život, především život obyvatel úspěšně se rozvíjejících zemí s vysokou životní úrovní, stále více závisí na osobním výběru životního stylu. Lidé mají možnost volby ve stylu života, ale také ve stylu smrti. Značný počet lidí již nevěří v posmrtný život, což se stalo jedním z charakteristických rysů jednadvacátého století.

3.4.1 Hruzy a smrt ve 20. století

20. století představuje znevážení lidského života s celou svou krutostí. Koncentrační tábory či gulagy nebo u nás prapory technické pomoci nejsou normálním údělem moderního světa.

---

¹⁷⁶ in Elias, N.: O osamělosti umírajících, s. 24 a dále

¹⁷⁷ tamtéž, s. 56

¹⁷⁸ tamtéž, s. 37

¹⁷⁹ tamtéž, s. 38

Nicméně proces vyhlazování s vysokou efektivitou smrti předpokládal modernost a byl by nepředstavitelný bez technologie a instrumentální racionality, kterou v sobě modernost nese. Když si Mircea Eliade klade na konci svého spisu *Mýtus o věčném návratu* otázku po tom, jak lze překonat hrůzu z dějin, nabízí jako jedinou možnost novou náboženskost, která by člověka zbavila úzkosti. Jan Sokol v polemice s Eliadem naopak nabízí heideggerovské řešení přijetí vlastní smrti a nutnost žít jí vstříc, s plnou odpovědností a vědomím vlastního zániku. Zdá se ovšem, že současná kultura nezvolila ani Eliadovu reinterpretaci dějin ani Sokolovu a Heideggerovu vědomou hrůzu z nich, ale třetí cestu, *ignorování dějin*. Ona současná tolik opovrhovaná konzumní společnost a její hédonismus jsou produktem právě thanatofobického děsu, který zachvátil sekularizací prošeďší Evropu. Když nebylo možné smrt odklidit z cesty, byla tabuizována. Z rodin byli odstraněni staří lidé, aby svou přítomností nepřipomínali nevyhnutelnost pádu do nicoty. Léčebny dlouhodobě nemocných a domovy důchodců se naplnily čekateli na smrt, jejichž přítomnost by příbuzní nedokázali snést. Dotek smrti je ještě větší poskvrna než byl kdykoli předtím, vždyť ani neexistují žádné očistné obřady, které by člověka zbavily vzpomínek na traumatizující zážitky.

Dalším důsledkem je kult mládí, ba lze říci raného mládí. Stárnutí, kdysi proces žádoucí, neboť posunoval člověka na společenském žebříčku výš a výš, se stalo znakem přibližování se ke smrti. Spolupůsobí zde i meritokracie, jež vyžaduje plné nasazení, ochota přizpůsobit se, dosahovat skvělých výsledků a maximální pracovní vypětí. Vyžaduje se co největší dynamika, ochota přizpůsobit se, skvělé výsledky. Úspěch a sláva jsou jedinou nesmrtelností, jíž lze dosáhnout. Dvě možnosti, jedna úniková a konzumní, druhá meritokratická, zoufalá snaha přeci smrt, zvítězit a nechat žít aspoň své jméno. Stárnutí je znakem přibližování se ke smrti. „*Úspěch a sláva jsou jedinou nesmrtelností, jíž lze dosáhnout, zde nejsou dějiny ignorovány dějiny, ale podniká se marný pokus podrobit si je, vejít do nich. Druhou alternativou je příslovečné propadliště, nikoli však dějin, ale smrti, místo, odkud se nelze vrátit, kde člověk naprosto a totálně přestane existovat.*“¹⁸⁰.

Může se v tomto kontextu zdát paradoxní, že naše kultura je zároveň smrtí neodvratně přitahována a fascinována. Je to však naprosto logické. Rudolf Otto popsal *posvátno* jako iracionální a neintegrovatelné, naprosto přesažné, zcela se vymykající lidské moci a pochopení, z něhož zároveň vane strašlivá odpuzující (a znečišťující) hrůza, ale které zároveň fascinuje. A smrt je v naší kultuře v pravém slova smyslu posvátná. Toto *mysterium fascinans*, které představuje, se projevuje právě v neodbytné touze současného člověka dotýkat se smrti, ale tak, aby sám byl v bezpečí, aby hrozící smrt nebyla skutečná. Takovou

---

¹⁸⁰ Kosticová, Z. M. in <http://glosy.info/texty/kultura-smrti/2>

možnost nabízí kino nebo televize, kde se před našimi zraky odehrají tisíce a tisíce smrtí ročně, o nichž však dobře víme, že nejsou skutečné, ale *jenom jako*. Podobně působí soudničky, černá kronika a detektivky, i drastické záběry televizních zpráv, kde sice víme, že mrtvoly jsou skutečné, ale sami jsme naštěstí od místa, kde leží, bezpečně daleko. Stačí vypnout televizi a ony zmizí. Dalším současným fenoménem, v němž se projevuje fascinace smrtí (působící podobně jako umělecká *estetika odporného*), jsou adrenalinové sporty imitující smrtelně nebezpečné situace, ze kterých však hazardér vyvázne nezraněn - bungee, paragliding atd. Nakonec snad i obliba bojových umění a střelby, tedy schopností smrt působit, může mít tuto souvislost, když pomineme propagaci, které se těší v médiích.

Za pozornost stojí v tomto kontextu americké filmy, zvláště pak pěkným příkladem jsou velkofilmy o skutečných či imaginárních hrdinech (Superman, Spiderman, Luke Skywalker, James Bond, Neo, Alexandr Veliký, atd.), kteří nemají zásluhy o nic menšího, než o celý svět. Divák má možnost se na chvíli oprostít od vlastní ubohé a nesmyslné existence, která směřuje ke konci, při němž zcela zanikne, a identifikovat se s postavou, která svým životem smrt skutečně překonává. Za prvé se s ní tisíckrát setká a nepodlehne jí, za druhé ji sama rozsévá mezi svými nepřáteli, za třetí se nesmazatelně zapisuje do dějin svými hrdinskými činy a za čtvrté nestárne, neschází a neopouští ji síly. Pokud zemře, pak mladá, silná a slavná, po kvalitním a hvězdném životě, s jistotou, že si ji bude pamatovat celé lidstvo až do skonání věků.

Technický pokrok 20. století nově umožnil uskutečňování záměrů likvidace národů či etnik s dříve netušenou efektivitou, rychlostí a brutalitou. Novodobí strůjci velkoplošných masakrů dostali do rukou automatické zbraně, plynové komory, krematoria, vlaky k provádění transportů, moderní systém státní správy. Právě moderní technika a komunikační možnosti 20. století byly rozhodujícími faktory na cestě od tradičního masakru ke genocidě.

První masakr „nového typu“ (a z hlediska dnešního mezinárodního práva učebnicový příklad genocidy) postihl v letech 1915-1916 křesťanskou menšinu Arménů žijících v jinak výlučně muslimském Turecku. Na základě obvinění Arménů ze spolupráce s ruským nepřítelem v probíhajících bojích první světové války vypracovaly orgány tehdejší turecké říše projekt deportace arménské menšiny, žijící převážně v blízkosti ruských hranic, přes celou zemi až na hranici se Sýrií (kde již údajně nebudou moci Turecko poškozovat). Efektivní a rychlý průběh arménského masakru se stal prvním vážným varováním okolního světa před možnými následky kombinace absolutní moci, sektářské nenávisti a moderních technických prostředků. Mezinárodní společenství bohužel pro sebe nedokázalo z tohoto

varování vyvodit dostatečně účinné závěry. Nikdo asi nepočítal s tím, že za necelých dvacet let se scénář arménských masakrů začne opakovat - v Evropě a s mnohem tragičtějším následky.

Revoluční násilí mělo vždy vítěze a poražené. Každá revoluční vlna zanechala v řadách poražených mnoho mrtvých. Jejich počet ale ve dvacátém století dosáhl maxima. Příkladem může být ve dvacátých letech Rusko, kde byli likvidováni „bývalí“ příslušníci šlechty, inteligence, buržoazie, ale i dělníci, rolníci a prostí vojáci, kteří nepochopili vymoženosti revoluce, Rusko od počátku doplácelo na nízkou politickou kulturu, nezralé představy o socialismu a na absenci jakýchkoliv demokratických tradic. H. Arendtová uvádí, že rozdíl mezi totalitní a ne-totalitní mocí spočívá právě v disponování dostatečnou masou lidí, které je možno likvidovat, resp. jejichž jedinou funkcí je jejich likvidace.¹⁸¹

3.4.2 Nacismus a genocida.

3.4.2.1 30. léta v Německu

V roce 1933 se v Německu ujali moci Hitlerovi nacisté, kteří jako jeden z hlavních pilířů nově budované třetí říše postavili nejprve diskriminaci a posléze úplnou likvidaci židovské rasy, Romů, homosexuálů atd. Co vedlo k tak hlubokému znevážení lidského života, na to hledají odpověď filosofové, psychologové, demografové i sociologové 20.století.

Nacismus je spojován se jménem jejího vůdce Adolfa Hitlera. Jak on chápal smrt, kterou přivodil milionům bezbranných a nevinných. Připouštěl si ji vůbec? Vysvětlení hledal například Davies ve smrti Hitlerovy matky, která zemřela poměrně brzy a o níž se Hitler až do jejího odchodu ze života sta¹⁸²ral. Smrt matky Hitlera hluboce zasáhla a ranila. I rétorika, s kterou vystupoval Hitler na veřejnosti, čerpala, mohli bychom říci, z obrátů, které používá medicína. O nepohodlných národech mluvil jako o vředu, který je třeba odstranit, vyříznout, aby mohl zachránit matku – německou říši.¹⁸³

---

¹⁸¹ Arendtová, H. Původ totalitarismu I-III, Oikoymenh, Praha 1996, ISBN 80-86005-13-5, s. 429 a dále

¹⁸² Bauman nazývá holocaust kategoriální vraždou. Podobné režimy po celém světě povraždily miliony nevinných, kteří se pouze „nehodily“ z různých důvodů do „nového báječného“ světa. Holocaust byl vyjimečný pouze tím, že probíhal v srdci Evropy a byl tudíž více vidět. In Bauman, Z.: Modernita a holocaust, Sociologické nakladatelství Praha 2003, ISBN 80-86429-23-7, s. 17 a dále

¹⁸³ In Davies, J. D.: Stručné dějiny, s. 38

Když se na veřejnost dostaly první zprávy o plném rozsahu hrůz židovského holocaustu a koncentračních táborů, začalo být jasné, že zločin, který spáchalo nacistické Německo, byl svým kvantitativním měřítkem, celosvětovým rozsahem, rasovým motivem i chladně byrokratickým provedením bezprecedentní. Zákonem ustanovená definice Žida a jeho nesvobod, koncepce koncentračních táborů, které byly efektivně organizovány po vzoru moderních průmyslových podniků a jako na běžícím pásu likvidovaly „nepotřebný lidský odpad, nasazení a důslednost při likvidaci cílových skupin - to vše a mnohé jiné jsou charakteristiky, kterými německé barbarství v průběhu druhé světové války ještě dále rozvinulo myšlenku státem sponzorovaného a moderními prostředky organizovaného a prováděného násilí proti nepohodlným skupinám obyvatelstva, která se poprvé uplatnila v novodobých dějinách proti arménské menšině v Turecku. V koncentračních a pracovních táborech umíraly také milióny Cikánů, Slovanů a jiných ras a národností, které Německo považovalo za podřadné.

Židovská genocida jako industrializovaná forma barbarství představuje spíše patologický projev modernosti než její popření. Konečné řešení je produktem německých dějin se všemi jejími zvláštnostmi, ale nelze je považovat ani za výraz iracionálního odporu k nástupu modernosti, ani za zrůdný důsledek pozůstatků starodávného barbarství, uchovaný jakousi *deutsche Sonderweg* (zvláštní cestou, po níž se ubíralo Německo). Kořeny totalitarismu, jak poukazuje Arendtová – jsou zcela zřejmé již v imperialismu (právo na půdu koloniálních velmocí je analogické s právem na životní prostor hlásaný Němci). Nacistické vyhlazování bylo ojedinělou a výjimečnou, a tudíž abnormální historickou událostí, jejíž možnost byla obsažena v normálnosti moderní společnosti.

Německo spáchalo zločin, jaký v dějinách lidstva neměl obdoby. Nenašel se žádný institut ani termín dosavadní mezinárodní politické a právní praxe, který by dokázal v dostatečné míře postihnout onen rozměr nacistických zvěrstev, kterým události druhé světové války vybočovaly z obvyklého utrpení a násilí provázející jakoukoliv válku - totiž fakt, že nacistický teror nebyl namířen jen proti nepříteli na vojenském bojišti, ale především proti člověku jako takovému, na základě jeho rasy či národnosti¹⁸⁴

---

¹⁸⁴ Srov. Arendtová, H. Původ totalitarismu I-III

3.4.2.1.1 Příklad německého běsnění - koncentrační tábor Osvětim¹⁸⁵

V koncentračním táboře Osvětim můžeme vidět zkoušku temných možností moderní společnosti. Tábor Osvětim vznikl v rámci německy budované civilizace po dosažení vysoké ekonomické, průmyslové, vědecké a intelektuální úrovně. Jeho modernost spočívala stejně tak v technice továren na smrt, jako v jejich psychologickém pozadí, utvářeném byrokratickou racionalitou, která vyžaduje neosobní administrativní řízení bez zasahování etického rázu. Ke státní monopolizaci násilí se pojí odpovídající míra mravní lhostejnosti, například té, s níž úředníci puntičkářsky řídili organizaci říšských drah, aniž jim vytanula na mysl otázka, co všechny ty vlaky směřující do Osvětimi, co vlastně převázejí, ani co se děje s jejich pasažéry. Jací byli ti, pro něž cizí smrt představovala jen plnění úkolů? Jako krajní případ uvedme velitele Osvětimi, Rudolfa Hösse. Svoji práci vykonával velice efektivně, přijal rozkaz zřídit v Březince plynové komory bez emocí jako jakýkoliv jiný rozkaz. „*Nebyl jsem tam, abych přemýšlel, ale abych vykonával příkazy. Neměl jsem dostatečně široký rozhled, abych si mohl udělat osobní názor na nutnost vyhladit Židy.*“¹⁸⁶ V tzv. táborové literatuře se uvádí, že sadista je schopen pozabít snad desítky či stovky lidí, miliony lidí pozabíjí pouze byrokrat a byrokracie. Rudolf Hösse by byl jistě úspěšný v jakékoli profesi. Kdyby řídil fabriku na automobily, byl by kapitánem průmyslu a obdivovaným manažerem. Protože řídil likvidační tábory, je považován za zločince. To, dle mého názoru, je memento a nebezpečí totalitarismu – technokratismus, řízení a věda bez morálky, redukce člověka na číslo.

Osvětim byla výsledkem spojení rasové biologie s technikou a ničivými silami, jimiž disponují industriální společnosti. Tato genocida vznikla z "osudového" setkání moderního, biologického a rasového antisemitismu s fašismem. Vyhlazení Židů bylo mnohdy vykládáno jako výraz recidivy barbarství v civilizované společnosti, a to na základě pohledu na dějiny, v němž převládala idea pokroku. Právě takové pojetí prodchnulo německou a evropskou antifašistickou kulturu třicátých let a mělo své význačné zastánce i po válce. Nacismus byl výrazem reakcionářské, iracionalistické a romantické tendence hluboce zakořeněné v dějinách Německa.¹⁸⁷ Norbert Elias chápal genocidu jako důsledek decivilizačního vývoje (Entzivilisierung), který vedl k režimu, jehož vůdce se inspiroval preindustriálním viděním světa. Ve svém velkém díle *Über den Prozess der Zivilisation* z roku 1939 definuje Elias

---

¹⁸⁵ zpracováno podle Traverso, E.: *Trhlina v dějinách - Esej o Osvětimi a intelektuálech*, Academia, Praha 2006, ISBN 80-200-1401-2

¹⁸⁶ tamtéž

¹⁸⁷ Srov. Arendtová, H. Původ totalitarismu I-III

občanskou společnost jako výsledek jednosměrného vývoje, vyznačujícího se jednak postupným třibením mravů (slušnosti), jednak sociogenezí státu, tj. rozšiřováním práva a tím, že si monopol na násilí zabírá centrální moc. V podstatě bez zásadních změn historizuje a rozvíjí koncepci civilizace, jaká vznikla v 18. století. Na základě takového přístupu se mu Osvětim jevila jako návrat společnosti do precivilizovaného stadia.

V novější době považoval barbarství za hlavní rys 20. století Eric J. Hobsbawm. Po Napoleonově pádu se zdálo, že se nadále všeobecně uznává zásada, že vítězný národ nemá zabíjet válečné zajatce ani považovat civilní obyvatelstvo za vojenský cíl. Podle Hobsbawma to, co nám brání úplně upadnout do temnot, je přežívání souboru hodnot zděděných od osvícenství, které v různých podobách hájí jak levice, tak liberální pravice, a to je právě ten problém, neboť dědictvím osvícenství je i Osvětim.

Jednou z podmínek zřízení vyhlazovacích táborů byla právě monopolizace násilí státem, tj. to, co bylo od Hobbese po Webera a Eliase považováno za jeden ze základních rysů civilizačního procesu. Všechny genocidy 20. století totiž pocházejí od státu.

Osvětim znamená zhroucení idey občanské společnosti, již nám zanechalo osvícenství a která vznikla z požadavku kosmopolitního práva, založeného na uznání univerzálnosti lidství, a z principu, že použití síly bude přípustné už jen k prosazení spravedlnosti, ukázala hlubokou dialektiku civilizačního procesu s celým potenciálem násilí a nelidskosti, který je v něm obsažen, byla civilizačním zlomem. Konečné řešení tvoří historický přerýv, neboť vyhlazení Židů znamenalo podkopání samých základů civilizace. To je patrně důvodem, proč pojem genocidy vstoupil do západního vědomí a slovníku teprve po zkušenosti nacistických táborů.

Vyhlazovací tábory představují zásadní zpochybnění samotného základu lidské existence a - přesněji - uznání lidství druhých.. Na rozdíl od násilností, masakrů a genocid minulosti chtělo být nacistické vraždění totální, nesouviselo se záměrem politické nebo společenské nadvlády, nýbrž vyplývalo z pokusu o biologické přetvoření lidstva. Přesvědčení znalosti vědecké zákonitosti – rasově-antropologické teorie (nacismus) – např. Gobineau chápe regresi v dějinách jako způsobenou mísením ras; tím dochází k „znečištění“ výsostné bílé rasy a celkovému úpadku¹⁸⁸, resp. sociálně-třídní teorie. Etickou povinností přeživších je podat o této trhlině dějin svědectví, nezbytné k tomu, aby se život stal opět přijatelným a představitelným.

---

¹⁸⁸ In Arendtová, H. Původ totalitarismu I-III, Oikoymenh

3.4.2.2 Genocida dnes

V roce 1944 Rafael Lemkin ve své knize *Vláda Osy v okupované Evropě* poprvé označuje plánovanou likvidaci národa či etnické skupiny jako *genocidu* odvozeno z řeckého *genos* (rasa, národ, kmen) a latinského *cide* (zabít). Genocidu chápal jako porušení základního práva skupiny lidí spojených určitým jednotícím znakem na existenci, podobně jako homicida je porušením základního práva člověka na život. Je přitom jedno, jestli k takovému činu dojde za války či v čase míru. Genocidu představil jako zločin, který se dotýká nejen postižených jednotlivců a národů, ale samé podstaty lidskosti a celého lidského společenství.¹⁸⁹

V praxi se Lemkinovy myšlenky uplatnily poprvé před Norimberským tribunálem. Dohoda o stíhání a potrestání hlavních válečných zločinců evropských zemí Osy, podle níž byli v Norimberku souzeni nacističtí zločinci, upravila tzv. *zločin proti lidskosti*, jehož skutková podstata obsahuje některé ryze genocidální prvky (vyhlazování, pronásledování z příčin politických, rasových a náboženských) a jež je zcela důsledně odlišen od *válečného zločinu* jako porušení zákonů a zvyklostí války.

V roce 1946 na základě Lemkinovy předlohy Valné shromáždění OSN přijalo rezoluci, v níž genocidu označuje za zavrženíhodný zločin podle mezinárodního práva, jehož pachatelé a spolupachatelé musejí být potrestáni. O dva roky později, 8. prosince 1948, se Lemkinovo úsilí završilo - Organizace spojených národů přijala Úmluvu o zabránění a trestání zločinu genocidy.

Genocida je i nyní vcelku běžná součást každodenní zkušenosti. Jako u prakticky každého mediálně oblíbené termínu, i v případě genocidy vlastně není úplně jasné, co to je. Genocidu si můžeme představit jako záměrnou likvidaci předem určené skupiny lidí, jejíž příslušníci jsou odsouzeni k záhubě právě jenom a pouze díky tomu, že do ní patří. O genocidách se hodně mluví, je to rozhodně něco jiného než mnohonásobná vražda.. Genocidy nepáchají osamělí zločinci či temné zločinecké gangy, ale skupiny spořádaných občanů.

---

¹⁸⁹ uváděno in Váňa, R.: *Genocida v mezinárodním právu veřejném na příkladě Tibetu*[online], [cit. 2008-05-06]. Dostupné na Internetu: http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_247.html

Na počátku každé genocidy je rozdělení lidstva na libovolně definované konkurenční skupiny. Některé genocidy jsou vcelku slušně vysvětlitelné reálným soupeřením o zdroje či politickou moc, překvapivě časté jsou ale i genocidy čistě ideové, které svým pachatelům nepřinášejí žádné podstatné materiální výhody.

3.5 Fenomény dnešní doby

3.5.1 Trest smrti

Jak reagovat na hromadné vraždy, na násilné odnětí života? Je společnost schopna se nějakým způsobem vyrovnat se smrtí nevinných obětí masových vražd, brutálních útoků proti jednotlivci i skupinám osob? Může odplácet podle rčení „oko za oko, zub za zub“.

Postoje k trestu smrti vyjádřil Foucault v knize Dohlížet a trestat – jedná se vlastně o dvě ekonomiky nakládání s tělem.

1) Tělo bylo chápáno jako majetek panovníka, tj. za vraždu (a nejen za ni) následovala demonstrativní likvidace těla (mučení, veřejná poprava),

2) snaha vrátit tělo svému pravému účelu – práci. Disciplinované tělo – vzor v armádě, vězeňský řád – přesná ekonomika času. Panoptikální přízraky – totální sebekontrola a vytváření disciplinárních společností.

Někteří sociologové poukazují na souvislost mezi pojetím obecného významu trestu a aplikací trestu smrti. Zatímco evropská tradice vnímá trest jako výchovný prostředek směřující k napravení odsouzeného, americké pojetí práva dává trestu význam odplaty. Po tisíciletí je trest smrti nejvyšším trestem. Život může být poškozován nejen námi samými, ale i druhými, a v tom případě má jednatel i společnost právo na obranu, které s sebou nese určitá pravidla, mimo jiné i to, že neexistuje jiná možnost ochrany než užití fyzické síly.

Na počátku byla msta, při které bylo zabití pachatele činem odplaty a zárukou udržení pořádku. S postupným upevňováním státní moci byla osobní msta postupně omezována. Trest začala vykonávat státní autorita jako následek porušení zákona s cílem exemplárně potrestat

pachatele a definitivně ho vyřadit ze společnosti. Stále však vyvstává otázka, zda státní autorita je oprávněna trest smrti vynášet¹⁹⁰.

V křesťanské tradici se státu přiznává právo na vynesení trestu smrti¹⁹¹, zároveň se ale křesťanům připomíná, aby si uvědomili, že i ten nejtěžší zločinec se může smířit s Bohem a přijmout milost poznání a obrácení. Křesťané také připomínají, že dle Starého zákona neodsoudil Bůh Kaina, vraha svého bratra Abela, ke smrti, ale k věčnému bloudění a k nenalezení své smrti, klidu a pokoje. Z toho vyplývá, že katolická církev dnes sdílí tendence nastolené v Evropě a přiklání se ke snahám zrušení trestu smrti.¹⁹²

Trest smrti vyvolává již od počátků humanismu polemiky. Obvyklé argumenty zastánců trestu smrti:

- jedná se o odstrašení ostatních případných pachatelů,
- trest smrti vede k zabránění recidivy (popravený zločinec byl zaručeně zneškodněn) či je to jistá pojistka, aby recidiva vůbec nenastala,
- jedná se o ekvivalentní odplatu (smrt za smrt), resp. jediný spravedlivý trest v případě nějakého velice brutálního činu,
- není možné ignorovat veřejné mínění, které bývá povětšinou přikloněno k trestu smrti,
- praktičnost trestu smrti (věznění vrahů je drahé, trest smrti je levnější); popravený nebezpečný vrah už nepředstavuje hrozbu pro společnost, zatímco nebezpečný vrah ve věznici může jistou hrozbu stále představovat, a to několika způsoby:
  - může po případném propuštění svůj čin opakovat,
  - může být hrozbou pro ostrahu věznice,
  - může být hrozbou v případě, že by uprchl,

---

¹⁹⁰ V Izraeli se páté přikázání "NEZABIJEŠ" nevztahovalo na trest smrti.

¹⁹¹ Vládnoucí moc je „Božím služebníkem k tvému dobru. Jednáš – li však špatně, máš se proč bát. Neboť nenese meč nadarmo: je Božím služebníkem, vykonavatelem trestu nad tím, kdo činí zlo.“ Sv. Pavel in Život z víry, Tf Jihočeské univerzity, České Budějovice, 1998, str. 198

¹⁹² Prvním státem, který v novodobých dějinách zrušil trest smrti, se stalo Toskánsko v roce 1786 za panování pozdějšího habsburského císaře Leopolda II.. K jeho zrušení velkou měrou přispěli filozof Voltaire, právní reformátor Jeremy Bentham a zejména právník Cesare Beccaria, který v roce 1764 publikoval na svou dobu převratné dílo *Dei Delitti e Delle Pene (O zločinech a trestech)*. V habsburské monarchii byl trest smrti krátkodobě de facto zrušen za panování Josefa II. Další ohlasy se objevily až o 50 let později na americkém kontinentu, roku 1846 zrušil trest smrti americký stát Michigan, roku 1853 Venezuela, v Evropě roku 1867 Portugalsko. Srov. Montestier, M. Historie trestu smrti Dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost, Rybka Publisher, Horoměřice 2005, 80-86182-05-3

- může mít přátele, kteří ho budou chtít osvobodit prostřednictvím napadení věznice nebo výměnou za rukojmí, která zajmou.

Obvyklé argumenty odpůrců trestu smrti:

- 1) trest smrti je nemorální (jedná se jen o vraždu na úrovni státu, ten se tedy dopouští stejného deliktu jako odsouzený),
- 2) hrozba justičního omylu (trest smrti je nevratný),¹⁹³
- 3) jedná se o pouhý akt msty (zločincův trest smrti hraje jen určitou společenskou funkci, jelikož dle statistik je popravena pouze část vrahů),
- 4) neexistuje studie, jež by prokázala odstrašující účinek trestu smrti (většina vražd se neplánuje),
- 5) odpůrci trestu smrti oponují i vysokými finančními náklady institutu trestu smrti (především v demokratických státech),
- 6) možná diskriminace (dle statistik bývá trest smrti uplatňován častěji vůči náboženským a etnickým minoritám a vůči chudým, kteří nemají peníze na dobré právníky).

3.5.2 Smrt jako ekonomický fenomén

3.5.2.1 Turistické extrémny

Strach z mrtvých, to je archetyp, hluboce v nás zakódovaný. Někteří lidé však také vyhledávají strach záměrně. Proto vyhledávají i smrt.¹⁹⁴

Ráda bych zde uvedla příklady, které svědčí o přístupu k fenoménu strachu ze smrti i o tom, jak je možno ekonomicky využít (a často i zneužít) postoj ke smrti v dnešní společnosti. Současná generace, pro niž je smrt v katastrofických filmech a hororech běžnou záležitostí, touží obdobně prožít i ve skutečnosti. Proto se můžeme setkat s lidmi, kteří míří na

---

¹⁹³ Argument justičního omylu v posledních letech nabírá výrazně na síle, neboť revize rozsudků v USA při použití nových vědeckých metod (analýza DNA apod.) prokázaly značný počet justičních omylů, případně vyvrátily jediné existující důkazy pro vinu odsouzených ve značném množství případů, a to včetně takových, kde byli obžalováni odsouzení k trestu smrti. Dále zde jsou obavy ze zneužití trestu smrti k tzv. justiční vraždě

¹⁹⁴ První podnět k serióznímu zkoumání dala zřejmě publikace *Ways of Escape* od Chrise Rojeka z nottinghamské univerzity, v níž autor na počátku devadesátých let minulého století popisoval komerční využívání černých míst (black spots), tedy lokalit, kde násilnou nebo náhlou smrtí zemřely slavné osobnosti nebo skupiny lidí.

dovolenou na kambodžská „vražedná pole“, do oblastí postižených tsunami v Thajsku, na ukrajinský Černobyl či New Yorku, , kde se odehrál teroristický útok na Světové obchodní centrum. *Dark tourism* (temná turistika) se stala už předmětem odborného zájmu ekonomů, sociologů a psychologů. V březnu 2007 se na toto téma konala první vědecká konference na univerzitě v severoanglickém městě Preston. Účastníci se zabývali důvody, proč lidé dnes ve zvýšené míře vyhledávají místa, památky a výstavy, jejichž hlavním námětem je smrt, utrpení a hrůzostrašné děje.¹⁹⁵ Nového trendu se ochotně chopili organizátoři komerční masové turistiky a v seznamu jejich destinací se rychle objevila Hirošima, newyorská dvojčata, Osvětim nebo New Orleans po uragánu Katrina.

Žijeme ve světě, který přináší prostřednictvím masmédií množství informací a ovlivňují tak naše mínění. Velkou část turistů přivedla na místa spjatá s násilím a krutostí právě média, která z nich učinila symboly a vytvořila jejich schematizované příběhy¹⁹⁶. „*Takové věci nás zkrátka fascinují,*“ říká Lennon, který se touto oblastí zabývá. „*Moderní člověk má málo kontaktu se smrtí a chce cítit spojení s něčím, co ho přesahuje.*“¹⁹⁷

Současná turistika k temným místům souvisí s odvěkou přitažlivostí, kterou na člověka působí místa spjatá se smrtí. Podle některých názorů si tu člověk jasněji uvědomuje některé souvislosti života a lidské společnosti, křehkost života, jeho smysl a fenomén smrti. Podle jiných je však hlavním hnacím motivem prostá zvědavost, senzacechtivost a touha po výpravách s lehkým mrazením v zádech. Promyšlená komercializace tuto stránku ještě stupňuje.

Místa s vysokou návštěvností se rychle mění v komerční podniky. Pietní místa dostávají nová parkoviště, hygienická a stravovací zařízení, prodejny a hotely. Prováděné úpravy mění autenticitu místa a dostávají se do konfliktu s etickými hledisky, neboť oběti a jejich rodinní příslušníci se nemohou smířit s tím, že turisté sem přijíždějí pro zábavu a rozptýlení. Často se pro potřeby turistů mění i celková dispozice navštěvované památky. Například v rozsáhlém areálu koncentračního tábora Osvětim bylo krematorium přesunuto na

---

¹⁹⁵ *Temná turistika*: 100+1, [online]. 2007, č. 18 [cit. 2007-11-03]. Dostupné na: <<http://www.katd.cz/clanek.php?id=486>>.

¹⁹⁶ příkladem může být film *Pán prstenů*, který zvýšil návštěvnost Nového Zélandu, nebo *Titanic*, který vyvolal zájem o plavbu do míst, kde došlo k tragické události. Rovněž medializace smrti princezny Diany ztraktivnila trasu od hotelu Ritz k tunelu, kde zemřela, natolik, že zde pořádali morbidní rekapitulaci poslední jízdy princezny.

¹⁹⁷ *Temná turistika*

jiné místo, aby se vešlo do prohlídkového okruhu. Na druhé straně místům, která stojí mimo zájem turistů, hrozí, že pro nedostatek finančních prostředků postupně zchátrají a zaniknou.

I dříve navštěvovali lidé místa, kde docházelo k hromadným úmrtím, ať to byla bojiště první světové války, pohřebiště amerických a britských vojáků v Normandii, německé koncentrační a vyhlazovací tábory nebo v České republice Lidice. Dělo se tak z piety a úcty k obětem nebo pro poučení a morbidní touha po extrémních zážitcích vůbec nepřicházela v úvahu.

Teprve v poslední čtvrtině dvacátého století se smrt a utrpení staly masovým konzumním zbožím, které se turistům nabízelo v líbivé úpravě a v předem naporcovaných balíčcích. Výpravy k temným místům historie už nejsou jen záležitostí úzce zaměřených skupin, ale masovým jevem. Například v Kambodži vyhledávali lokality spjaté s hrůzovládou Rudých Khmerů ještě nedávno převážně místní obyvatelé, aby získali informace nebo aby pátrali po osudu rodinných příslušníků. V roce 2006 už tvořili devadesát procent ze statisíců návštěvníků zahraniční turisté. Podobný obrat nastal ve složení návštěvníků Osvětlemi, jejíž prohlídka je dnes pevnou součástí krakovského turistického okruhu. Na seznamu turistických destinací zřejmě přibudou i další místa, která nyní často slyšíme ve spojitosti s terorizmem, masakry a politickými aférami. Může to být podzemní komplex Tora Bora v Afghánistánu, v němž se ukrývali členové Talibanu, vězení Abú Ghraib v Iráku, bezpečnostní zeď mezi Izraelem a palestinskými oblastmi, americká základna Guantánamo nebo madridské nádraží Atocha, které se stalo cílem teroristického útoku v roce 2004.

Podle britského autora Lennona existují tři zdroje temné turistiky:

- středověký prvek zbožných poutí k místům utrpení
- moderní touha po informacích
- poučení kulminující v sedmdesátých letech minulého století a postmoderní vliv médií.¹⁹⁸

3.5.2.2 Medializace smrti

Druhým příkladem, že lze pojmout smrt z ekonomického hlediska a využít lidské touhy po něčem jedinečném, neotřelém, po jakési hře se smrtí a možná svým způsobem také po touze po nesmrtelnosti je příklad německého podnikatele Wolfa Tilmanna Schneidera, který

---

¹⁹⁸ tamtéž, s.

v roce 2007 spustit televizní vysílání, díky němuž by se lidé mohli dozvědět vše potřebné kolem pohřbu a smutečních záležitostí vůbec.

„Lidé budou anonymně, diskrétně a ve vší serióznosti informováni o všem, co chtějí o pohřbu vědět,“ vysvětluje Kerstin Gernigová ze Sdružení podnikatelů v pohřebnictví, která se na televizním projektu podílí.

Program se vysílá přes satelit a na internetu tři až čtyři hodiny denně. Přináší reportáže o pohřbech a nejhezčích hřbitovech. Za 2000 eur mohou zákazníci do vysílání umístit fotografie svých zesnulých za doprovodu hudby či čtení krátkých textů na jejich památku.

„Nejde o prodávání rakví, ale o vytvoření informačního kanálu,“ uvedla Gernigová. Přeje si, aby program, pojmenovaný Etos TV, byl programem kultury pohřebnictví. Domnívá se, že tak vyplní místo, které na trhu dosud chybí. Je to však spíše výborný byznys, uvědomíme – li si, že v Německu ročně umírá 830 000 lidí¹⁹⁹ a obyvatelstvo podle demografických studií stárne. Podle Gernigové zde však poslední věci člověka ztrácejí na úrovni. Příliš mnoho lidí odmítá tradiční pohřeb a dává přednost anonymnímu pochování.

Podle vědce Petera Wippermanna, je smrt jedním z posledních tabu naší doby. Lidé dnes umírají v nemocnicích, v hospicích, málokdy doma. „Tolik jsme odsunuli stranou toto téma naší společnosti, že tu po něm dnes zůstalo jen velké prázdno, které je třeba vyplnit,“²⁰⁰ řekla Gernigová. V tom Kerstin Gernigová má nepochybně pravdu. Je však etické, aby právě tito staří lidé měli dennodenně před sebou program jako vidinu blízké budoucnosti?²⁰¹

3.5.3 Smrt a současnost

3.5.3.1 Vytěsněná smrt

21. století charakterizuje poslední tendence – a to „smrt zakázaná“ nebo také „vytěsněná“. Můžeme jmenovat například francouzské existencialisty (Jean Paul Sarte, Simone de Beauvoir a Albert Camus), kteří považují smrt za neospravedlivitelné násilí, za „kosmickou“ nespravedlnost.

---

¹⁹⁹ http://www.novinky.cz/koktejl/v-nemecku-bude-brzy-televizni-program-vyhrazeny-pohrbum_125816_164hf.html 31.10.2007, z výše uvedeného vyplývá, že si společnost udělala pečlivý průzkum trhu a zjistila si své potenciaální zákazníky. Dopředu zná sledovanost a efektivitu vložených prostředků.

²⁰⁰ tamtéž

²⁰¹ tamtéž

Současný člověk se se smrtí a umíráním setkává každý den a je na ni zvyklý. Jedná se ovšem o smrt virtuální, hranou, která se vyskytuje na televizních obrazovkách, v novinách, knihách, počítačových hrách atd. Lidé se s ní však neztotožní, spíše naopak se snaží, aby se jich nedotýkala, a raději se staví na stranu těch, kdo přežívají.

Naproti tomu setkání se skutečným koncem lidského života se nevidí často. Strach a úzkost jsou přirozeným projevem člověka v neznámé situaci. A tou smrt je stále více. Moderní společnost tu skutečnou přestěhovala za bílé pleny nemocničních lůžek a jen těžko připustí, že ať chceme nebo ne, je jen otázka času, kdy dostihne smrt každého z nás. Chybí nám zkušenost našich prababiček, které podobu smrti znaly už od dětství, protože lidé v té době umírali doma, a byla pro ně přirozenou součástí života. Předností tohoto způsobu umírání byl vypracovaný rituál umírání, kdy každý věděl, co může a co má dělat. Dnes, kdy jsou umírající odsunuti do nemocnic, je nám smrt neznámá, takže není divu, že z ní máme strach a hrůzu. Separace umírajícího od rodiny byla v minulých letech tak dlouhá, že se dnes přirozené vzorce chování nemá příbuzný kde naučit, a o to nepřátelštější mu smrt pak připadá.

3.5.3.2 Soudobý model umírání

Ke slovu se dostává medicína, která jakožto přírodní věda vidí ve smrti svou porážku. Lékaři mají často pocit, že umírající pacient už jim vlastně ani nepatří. Zcela se vytratilo ono hippokratovské krédo: lékař jen někdy uzdravuje, avšak vždy pečuje. Rozlišuje se léčba (*cure*) od péče (*care*), jež je však hodnocena mnohem méně.

Způsob, jakým se v naší společnosti většinou umírá, je považován za nehumánní. Podle statistik se sice v průměru dožíváme o 20 let více, než tomu bylo ještě před několika generacemi. Je ale tím, že se životu přidá více let, život kvalitnější? Kolik lidí umírá vyřazených z životního společenství s mladými, a to dlouho před smrtí fyzickou, smrtí sociální.

V naší kultuře se tradiční model smrti změnil od základu. Dnešní doba se snaží smrt z vědomí lidí vytěsnit a zcela uklidit, případně nahradit falešným kultem věčného mládí.²⁰²

---

²⁰² Už Seneca tvrdil: „*Je stejně hanebné utíkat před smrtí jako utíkat se ke smrti.*“ In Cantalamess, R.: Sestra smrt, s. 7

Pro minulost oproti dnešku je také významně charakteristická všeobecná úcta k mrtvým. Vždyť lidská civilizace začíná tehdy, kdy lidé začali pochovávat své zesnulé.

Od počátku 30. let 20. století se datuje zvyk izolovat umírajícího bílou plentou od okolí. Vládlo totiž přesvědčení, že je to správné a humánní, protože jedině tak je trpícím zajištěn požadovaný klid. Koncem 50. let již bylo jasné, že bílá plenta jen násobí pocity osamění, zatímco umírající člověk většinou touží po přítomnosti druhého člověka. V současném modelu (rituálu) umírání v nemocnicích chybí lidský kontakt a lidé vzpomínají na milující náruč dřívější rodiny. Čistá postel, teplo a pravidelná strava se staly normou. Umírajícímu je poskytována odborná péče. Pravdou však zůstává, že nikdo se nerodí sám a nikdo by neměl sám umírat. Profesionálové zajistí čistotu, pořádek, přinesou léky a jídlo. Avšak nepohladí, protože jsou cizí.

V současné době se i v naší společnosti hledají další alternativy a varianty nového rituálu umírání:

- 1 ponechat umírajícího doma a zajistit kvalitní odbornou péči
- 2 přijmout rodinu umírajícího do nemocnice
- 3 kombinace obou předchozích variant

Je otázka, zda moderní společnost počítá s jiným modelem smrti. V době, kdy nezpochybnitelnou hodnotou je flexibilita a přizpůsobivost se práci je obtížné „vzít si dva měsíce dovolené“ a být s umírajícím. Na druhé straně kolik odborníků a jakých může být v domácnosti umírajícího? Je finančně náročné prosazovat nové modely péče o umírající. Nový model umírání by představoval přeměnu celé společnosti. Změny v jednom subsystém se projevují změnou subsystémů jiných, ke změně systému a umožnění péče o umírající v rodinách však chybí politická vůle. Přínosem pro řešení dané problematiky může být hospicová péče.

Hospicová péče vychází z předpokladu, že umírající má právo být ušetřen tzv. nesnesitelného utrpení a to ve všech oblastech : bio-psycho-sociální i spirituální. Klade důraz na spiritualitu a celostní terapii.²⁰³ Je nutné chápat trpícího jako celého člověka a to vyžaduje opustit řadu stereotypů. Hospic je chápán jako naděje (útočiště), že ve svízelné situaci bude kvalifikovaně a účastně pomoheno umírajícím, právě tak jako jejich rodinám.

---

²⁰³ In Davies, J. D.: Stručné dějiny, s. 77

Čas umírání není a nemusí být čekáním na jistou smrt. Může být naopak dobou, ve které se stále usiluje o hodnoty vztahové, o to, co je každému drahé i za normálních okolností. Hospic nemocnému zaručuje, že nebude trpět nesnesitelnou bolestí, za všech okolností bude respektována jeho lidská důstojnost a v posledních chvílích nezůstane osamocen. Umírající potřebuje, aby mu někdo naslouchal, aby si ho někdo vážil i za okolností, kdy se nechová tak, že by si úctu zasloužil. Potřebuje fyzický kontakt, pochopení a účast. Musíme si uvědomit, že uklidnit může jen ten, kdo je sám klidný, a posilnit jen ten, kdo sám je silný.

21. století je také možno vnímat jako století plné extrémů a rozporů. Na jedné straně nezájem o umírající, o vyprovázení zemřelého na poslední cestě. Na druhé straně Davies uvádí postoj některých pozůstalých v USA, kteří „svého“ zesnulého připravují na poslední rozloučení jako na velkolepý večírek. Popisuje snahu kosmetickou péčí o zemřelého ho co nejvíce přiblížit podobě za živa. Jedná se o kritiku komercializace průmyslu, který se od smrti odvíjí. Jde však také o popření smrti, stejně tak jako ukládání balzamovaného těla do bytelné rakve, betonových hrobů, což zaručuje dlouhou trvanlivost těla po smrti²⁰⁴.

Výše uvedený popis pohřbu však také vede k tomu, že tělo zetlí v rakvi a nedostane se do kontaktu s půdou. Je zajímavé, že v západním světě stále více nalézají odezvu tzv. ekologické pohřby, kdy se zemřelý vrací do půdy, do přírody, případně do moře. Davies píše, že: „*například ve Velké Británii zřetelně vzrůstá zájem o pohřební rituály, které lze označit jako přirozené, zelené a o pohřbívání v přírodě.*“²⁰⁵

3.5.4 Přístup k umírajícímu v římskokatolické církvi

3.5.4.1 Smrt a Ježíšovo zmrtvýchvstání

Křesťanství pohlíží na přípravu ke smrti umírajícího jako na důležitou součást svého působení, neboť na smrt je připraven, kdo je v milosti posvěcující. Přemáhá pokušení, a když pochybil, pak se z hříchu očišťuje. Poslední přípravou na smrt je dle křesťanství svatá zpověď, pokud možno životní, svaté přijímání, pomazání nemocných a papežské požehnání spojené s plnomocnými odpustky pro chvíli smrti.

---

²⁰⁴ tamtéž, s. 80

²⁰⁵ tamtéž, s. 84

Umírajícímu se rozžehne posvěcená svíce (hromnička),. Pokropí jej svěcenou vodou a hlasitě se modlí. Vychází z představ, že umírající slyší a že se může v duchu modlit také.²⁰⁶

O smrti spravedlivých praví Písmo svaté: „*Blahoslavení mrtví, kteří umírají v Pánu! Od té chvíle mají, jak praví Duch, odpočinutí od svých námah, neboť jejich skutky jdou za nimi*“²⁰⁷. Avšak: „*Smrt hříšníků je hrozná*“²⁰⁸.

Nazíráno prizmatem víry, je Kristova mystická oběť vítězstvím nad smrtí. Křesťanská víra chápe Kristovo zmrtvýchvstání jako silnou perspektivu, která nemá obdoby v žádném učení člověka. Je nadějí do budoucna Jádrem učení křesťanské víry je poselství o vzkříšení, o zmrtvýchvstání Ježíše Krista, o životě pokračujícím a překračujícím hranici pozemského života, tak jak to dávno předtím předpověděl Starý zákon a také sám Ježíš před svými apoštoly potvrdil, že se to stane. A to vše koresponduje s přirozenou touhou uloženou v hloubi srdce každého člověka. Křesťan věří, že smrtí končí jen život pozemský, že smrt není ukončením všeho, nýbrž přechodem duše do života věčného. To zaručuje Pán Ježíš celým svým učením a zvláště svým slavným zmrtvýchvstáním, a to zaručuje i jeho Církev. Proto ve mši svaté za zemřelé kněz se modlí: „*Tvým věrným, Pane, život se mění, nikoliv odnímá, a když se rozpadne dům tohoto pozemského přebývání, věčný příbytek v nebesích připraven bývá.*“ Ten pak bude šťastný nebo nešťastný, podle toho, jaký si kdo zasloužil²⁰⁹. Křesťanství je náboženstvím života, popřením smrti. Smrt člověka a uložení jeho těla do země, jeho pohřeb, je vlastně přípravou na budoucnost²¹⁰.

Tělo chápe římskokatolická církev jako příbytek duše, živý chrám Boží. Je určeno k slavnému vzkříšení, a proto zasluhuje úcty. Mrtvé tělo katolického křesťana se vždy pohřbívalo do země. Tam se rozkládá v prach, a to způsobem nikoli násilným a viditelným, nýbrž přirozeně a skrytě. Při tomto způsobu pohřbívání do země zůstává církev dodnes. Kdysi

---

²⁰⁶ Modlitba, která prosí za pokojnou smrt „Pane Ježíši, já tě miluji, svých hříchů lituji. Bud milostiv mně hříšnému. .. Můj Ježíši milosrdenství, slitování, odpuštění. .. Ježíši, v tebe věřím, v tebe doufám, tebe nade všecko miluji. . Pane Ježíši, přijmi duši mou. . . Ježíši, Maria, Josefe, vám věnuji srdce své i duši svou. Stůjte při mně v posledním boji. S vámi ať odejde duše má v pokoji.“

²⁰⁷ Zjev14, 13

²⁰⁸ Žalm 33. 22

²⁰⁹ Podle křesťanského katechismu po smrti odchází duše každého člověka před Boží soud. Písmo svaté o tom praví: „Jest určeno lidem jednou zemřít a potom (následuje) soud. . .“ (Žid 17, 27). Boží soud je dvojitý: 1. soukromý neboli tajný, hned po smrti a 2. veřejný neboli poslední, na konci světa. — Při soudu soukromém je souzena jen duše, a to každá zvlášť. Při soudu veřejném neboli posledním bude souzena každá duše ve svém vzkříšeném těle, veřejně před všemi lidmi a společně s ostatními. Po soudu soukromém přijde duše ihned buď do očistce, do nebe nebo do pekla. Smrt, soud, nebe nebo peklo jsou čtyři „poslední věci člověka“.

²¹⁰ zdroj: Homilie kardinála Miloslava Vlká z 2.11.2007 in

<http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=191>

byl pohřeb žehem určitou proticírkevní manifestací, proto byla církev až do roku 1964 ostře proti a katolickým křesťanům byl pohřeb žehem zakázán.. Tento zákaz nevycházel ani tak z dogmatiky církve, jako byl spíše reakcí na některá sdružení, která pohřeb žehem považovala za odmítnutí naděje ve vzkříšení. Z praktických důvodů však dnes církev pohřeb žehem dovoluje, pokud se tím nepopírá křesťanská víra.. Církevní obřady se běžně dějí i v krematoriích.²¹¹

V katolické církvi je také důležité na své mrtvé vzpomínat, prosit za duše v očistci. Svoje specifika má vzpomínka na zemřelé – dušičky. Večer před památkou dušiček se rozsvěcují světla na hrobech. Tím navenek projevujeme svou prosbu, aby Bůh duším zemřelých rozsvítil světlo věčné radosti v nebi. Hroby zdobíme květinami, neboť přejeme duším, aby jim bylo jako v nejkrásnější zahradě. Tou zahradou bude pro ně nejkrásnější zahrada Boží — nebe. Na zemřelé nás upomínají také pomníky. To je řeč hřbitovů v dušičkový čas. Návštěva hřbitovů se stává projevem lásky a vděčnosti k zemřelým i důležitým znamením kultury života. Kříže připomínají víru zemřelého v Ježíše Krista, jenž i za zemřelé trpěl, umřel, ale vstal z mrtvých.

3.5.4.2 Úcta k zemřelým

Při dodržování zvyků a zavádění novot je velmi významná představa o důstojnosti zemřelých.. „ *Když hovoříme o úctě k zesnulým, míníme tím úctu, jíž se jim dostávalo během života, a chceme tím naznačit, že vůči nim jisté povinnosti platí stále. Důstojnost je podoba, kterou na sebe po smrti člověka bere úcta, jíž jsou mu ostatní povinováni. Tato „důstojnost“ však má ještě jeden rys, totiž to, že lidské tělo je nositelem života samého.*“²¹² Určitou úctou jsme povinováni také z čistě lidského pohledu – vůči rodičům: jsme tělo z jejich těla, jsme jim vděční za svůj život a často za tolik jiných darů. Oni pro nás žili, jsme s nimi i takto spřízněni – už to vyžaduje úctu a vděčnost, které jdou i za hranici smrti... Mnozí z těch zemřelých ve svém životě často nemálo vykonali pro druhé, pro obec, pro národ . Mnohdy za nás i mnoho vytrpěli, obětovali svůj život.

Dnes se často diskutuje, zda je přípustné darování orgánů zemřelého a zda tím není narušena lidská důstojnost a úcta k zemřelému a k mrtvému tělu. Pohled církve objasňuje Život z víry. Odebrání lidských orgánů je narušením lidské integrity, proto společnost

---

²¹¹ Život z víry, s. 217

²¹² Davies, J. D.: Stručné dějiny, s. 65

pečlivě upravuje podmínky, za nichž lze orgán odebrat. Váže je na mozkovou smrt, ale také respektuje přání zemřelého. Jestliže se tento zemřelý za svého života vyslovil pro zákaz darování svých orgánů, musí být jeho přání respektováno. Státní opatření a lékařské směrnice mají vést k zamezení zneužití.

Křesťanská církev vidí v dárcovství orgánů projev lásky k bližnímu i po smrti. Proto přijala Německá biskupská konference Rady evangelické církve společné prohlášení „Bůh je přítel života. Výzvy a úkoly při ochraně života.“ V něm deklaruje, že dárcovství nemůže být nikomu nařízeno, souhlas musí být učiněn svobodně a svědomitě a musí být veden motivem lásky.²¹³

Šířící se nekulturnost vztahu k zemřelým má jakési nehumánní, barbarské rysy - důsledek našeho hodnocení člověka jen podle jeho výkonů a užitečnosti. Duchovní rozměr v hodnocení člověka chybí. Posvátnost života člověka, jeho nitra, citů, je vnímána jen nepatrně^{214, 215}. Proto existuje názor, že člověk starý a nemocný svým blízkým k ničemu není. Proto ona neúcta a zacházení s ním jako s nepotřebnou věcí, která překáží a obtěžuje. Starý člověk velmi jemně vycítí tento vztah, to, že překáží, a proto často chce sám přestat překážet a odejít ze života. A když konečně odejde, mnohým nestojí ani za důstojný obřad rozloučení. Kolik zemřelých odchází bez slušného obřadu a v krematoriích ostatky pozůstalých zůstávají často dlouho ležet a mnohdy si příbuzní popel nevyzvednou vůbec. Vždyť lidská civilizace začíná tehdy, když lidé začali pochovávat své zesnulé. Je tedy úcta k mrtvým důležitým

---

²¹³ Život z víry, s. 219

²¹⁴ Ve Velkém sále pražské Lucerny probíhala od začátku května 2007 výstava preparovaných lidských těl s přiléhavým názvem Bodies... The exhibition, která vzbudila mezi lidmi rozruch. Podle výzkumu agentury Median pro MF DNES se nápad na uspořádání podobné akce nelíbí 73 procentům lidí, ale nezakázali by ji. Naopak čtvrtina dotázaných by expozici navštívila nebo ji chtějí vidět. Ostřeji se vyslovila téměř třetina respondentů, kteří považují vystavování mrtvých těl za barbarství a jsou pro zákaz. Dalším 45 procentům lidí se sice námět akce nelíbí, na jejím zrušení však netrvalí. Vystavené exponáty více tolerují ženy a mladší lidé Zdroj: <http://www.bodies.wz.cz/galerie-bodies-5.htm>

²¹⁵ "Slušný člověk by měl výstavu bojkotovat," míní duchovní Tomáš Halík . Základní články křesťanské víry, nauka o vtělení a vzkříšení těla, mluví o těle pozitivně. Křesťanství hájí jedinečnost lidské osoby jako jednoty těla a duše . I tělu proto náleží úcta. Z mrtvého těla se dělá – navíc bez souhlasu zemřelého či jeho příbuzných – senzační výstavní artikl. Zdroj: <http://zpravy.idnes.cz/halik-k-vystave-telo-neni-zavazadlo-ctime-je-fz6>

civilizačním a kulturním prvkem²¹⁶. Není proto divu, že když se člověk „osvobodí“ od Boha, svého tvůrce a dárce své identity, upadne do rukou člověka (gulagy a koncentrační tábory, ale i dnešní vztah člověka k člověku)²¹⁷.

Postoj katolické církve k věčnému životu, a tedy porážení smrti a vítězství nad ní vystihuje nejlépe homilie kardinála Miloslava Vlka, přednesené na Vyšehradě 2. listopadu 2007.

„K tomu všemu přistupuje v pohledu víry ta nesmírná skutečnost, že Kristus za člověka zemřel, aby mu získal život věčný, život v naplnění té identity, kterou člověk má, aby v jejím naplnění byl zcela šťastný. To je věčný život...“²¹⁸

3.6 Zpodobnění smrti v literatuře a umění v novověku

Otázka „proč“ zní napříč staletími a civilizacemi a zatímco někteří z těch, kdo si ji kladou, umírají tiše a jejich rozhovor o smrti a se smrtí se odehrává v jejich nitru nebo s jejich Bohem, jiní se ji pokoušejí vyjádřit tvarem - sochou, kresbou, malbou, hudbou, dramatem a zejména slovem.

Hudba, výtvarné umění či literatura přináší nástroje, kterými se můžeme vypořádat se starostmi života, tedy i se smrtí. Novověk nám na rozdíl od předchozích období zanechává množství děl hovořících o smrti či ji zpodobňujících. Můžeme v nich vyčíst snahu smrt popřít, vyrovnat se s ní či ji nějak obelstít.

Smrt byla na počátku novověku chápána nově jako předložení bilance před Nejvyšším soudcem. Kolem úmrtního lože se již netísnil jen členové rodiny, ale také zástupy nebeských soudců. A v „hodině smrti“ ohlásil zvon poslední zkoušku, v níž se mělo rozhodnout o smyslu života. Toto nové riziko vedlo k tomu, že lidé začali mít ze smrti strach. Úmrtní lože se stalo

---

²¹⁶ „Úcta k zemřelým a kultura pohřbívání je jedním ze základních znaků, kterým se člověk jako druh odlišuje od svých vývojových předků. Já se obávám, že tam, kde tuto úctu ztrácíme a kde se s lidskými těly zachází jako s výstavním materiálem, a navíc z důvodů honby za senzací a ziskem, tak tím naše civilizace tu lidskost ztrácí. Vracíme se tím na podlidskou úroveň“. Tomáš Halík in <http://zpravy.idnes.cz/halik-k-vystave-telo-neni-zavazadlo>

²¹⁷ zdroj: Homilie kardinála Miloslava Vlka z 2.11.2007 in <http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=191>

²¹⁸ tamtéž

dějištěm dramatu, zápasu mezi ďáblem a strážnými anděly. „*Človče, ďábel s tebou hraje šachy,*“ kázal Savonarola, „*a v této hře smrti se tě snaží na šachovnici porazit. Prohraješ-li, přestane platit všechno, co jsi dosud vykonal*“.²¹⁹ Na základě jakési „heuristické“ analýzy obrazů a uměleckých vyjádření smrti by bylo možno položit docela zajímavé hypotézy.

Jako protiklad k tradičnímu tanečnímu reji existoval ještě další typický motiv smrti. Byl stále mistrněji zdokonalován v průběhu 15. a 16. století, až dosáhl vrcholu v Breughelově fantastickém univerzu *Triumf smrti*²²⁰. Alegorie smrti zachycovaly prožité hrůzy věku moru a katastrof. Kolektivní moc smrti a anonymita jejích obětí jako by tu předjímalý apokalyptický obraz 20. století – to, co měl přinést Verdun, Osvětím. „Smrt kmotřička“ se začala řídit ničující mašinérií. Francouzský současník morové rány napsal tváří v tvář dvojí katastrofě, epidemii a válce, slova, která by mohla být její vizitkou: „*Já jsem smrt, nepřítelkyně přírody, která vše zničí. Napadnu a zkosím bez varování kohokoliv.*“ Tak zněl triumf smrti, která kosila oběti bez výběru.

Nad významem života a smrti uvažoval například v 17. století Angličan John Milton v díle *Ztracený ráj*, teologicko-epickém vyprávění, v němž se snažil obhájit jednání Boha před člověkem. Ve středu vyprávění o Adamovi a jeho pádu se nalézají smrt. Adam, který touží po smrti, a ta nepřichází. Stejně, jako tomu bylo ve zmiňované tvorbě autorů středověku či starověku, se chce Adam vrátit v „matčín klín“. Milton dokonce navrhuje, aby Adam a Eva ukončili svůj život společnou sebevraždou a nepřiváděli děti do tohoto nepřátelského světa. Když si však Adam uvědomí, co mu může přinést budoucnost, odmítne smrt a žije dál. Adam promýšlí mnoho hanebných způsobů smrti a nevidí v nich žádný význam. Anděl mu však udělí radu: „*Ba jest, ...dobře-li dbáš pravidla, nic přes příliš, v tom veden mírností, co jíš a piješ*“, díky tomu budou žít lidé dlouho, smrt přijde „*až spadneš v matky klín jako zralý plod*“.²²¹

Ve světských textech bývala smrt přirovnávána i k rybáři, sekáči. V pohádkách a pověstech měla smrt schopnost dostat se všude, často se zjevovala tomu, kdo měl zemřít, a dokázala měnit svou podobu, vystupovala např. v podobě stařeny, žebráka, mladého muže či nevěsty. Takové pojetí smrti nalézáme však nejen v pohádkách, ale např. i u Holečka.²²²

---

²¹⁹ in Martines, L.: *Fire in the City - Savonarola and the Struggle for Renaissance Florence*. Oxford University Press, 2006, ISBN 0-19-517748-7

²²⁰ Pieter Bruegel starší – slavný nizozemský malíř

²²¹ Davies, J. D.: *Stručné dějiny*, s. 99

²²² „... když si přišla smrt pro Jozífka, přestrojila se za jeho dávnou lásku Bětušku, připomněla mu tak chvíle, kdy byl v životě nejšťastnější, pak „Obrátila se k němu, jako by kapr sebou mrskl, dala mu přivoněti kytky, a

V Nebeského *Protichůdcích* se smrt proměnila v dítě, které si druhý jezdec vzal k sobě na koně, a krajem pak uháněla smrt-jezdec. Jako dítě se objevila smrt i v Nerudově *Baladě dětské*. Smrt bývala též zpodobována jako tanečník, umírání pak jako tanec smrti. Často se objevovala vidina reje umrlců, kteří lákají živé do svého kruhu a utancují je k smrti, například v Goethově skladbě *Totentanz* nebo v Čelakovského baladě *Toman a lesní panna*. Smrt-hudce můžeme vidět v Hálkově baladě *Javorové housle*, kde mladík hraje své milé, která ho opustila, na svatbě, a dívka přitom umírá.

Typickými atributy Smrtky byly kosa nebo srp, meč, luk, přesýpací hodiny, hrobníková lopata apod. Rozšířená byla též představa, že při narození dítěte mu Smrt rozžehne svíci, jež každému odměřuje jeho věk; když dohoří, musí člověk zemřít²²³, odtud pak přirovnání: „*Tiše šli ze světa, jako by svíčku zhasil*“²²⁴.

V české literatuře 19. století se setkáváme s projevy touhy po nesmrtelnosti, která se interpretuje dvěma přístupy. Prvním je lidská touha nikdy nezemřít a přemoci smrt. Tento typ zastupuje např. čaroděj Kosmas z povídky *Černá divizna*²²⁵ K. Světlé, snaží se získat elixír nesmrtelnosti, nejedná se o věčný život nebeský (toho dosáhnout nelze), ale o získání věčného života zde na zemi. V touze je zároveň strach ze smrti. Veškeré snažení podobných hledačů nesmrtelnosti je ale stejně marné. Protipólem je věčný žid Ahasver (Nebeský, *Protichůdci*), který naopak touží po smrti²²⁶. Nesmrtelnost je tedy prokletím, žádné štěstí nikomu nepřinese, touha po ní je zaslepující a marná.

Jozífká, jakmile její vůni do sebe vsál, počala jímati sladká dřímota. Jen ještě cítil, jak se Bětuška k němu tiskne, jak mu klade ruce kolem krku a dává mu prudké, náruživé políbení. V tom okamžiku zhasl Jozífkův kahánek.“ (*Naši*, s. 113)

²²³ Navrátilová, A. *Narození a smrt*, s. 177

²²⁴ Němcová, *Babička*, s. 105

²²⁵ Kosmas se snaží vyrobit nápoj s pomocí černé divizny utržené pannou, proto se ožení s Borinkou. Jezdec chce získat nápoj od „zasvěcence černé vědy, vyhnance a pekla propadlce“ (s. 24). Oba shodně prohlašují, že smrt je „života ohavný zrádce“ a domnívají se, že zvítězí-li nad smrtí, stanou se pány světa: „Ano, chtěl zvítězit nad smrtí, aby mohl panovat aspoň na zemi, když nemůže panovat na nebi. Zdali ten, kdo se nemusí bát smrti nezvítězí nad každým, jenž je uhněten z hlíny, a tak se stále musí třást o ty své bídné kosti? Takový nesmrtelný se snadno stane pánem nad všemi ostatními.“ (Světlá, *Černá divizna*, s.15)

²²⁶ Kdysi byl andělem proklet k věčnému putování a nesmrtelnosti za to, že odehnal Krista z lavičky, na niž usedl cestou na Golgotu. Ahasver „bloudě světem nemá klidu stánek, / ani libý odpočinek v hrobě, / nepřána mu smrti sladká útěcha, / vše umírá v Pánu – jej smrt nechá: / až vše zhyne – hrob na hrobě všude – / na hřbitově světa velkém bude / bloudit zoufale od pólu k pólu / v ňadrech nesa žhavé uhlí bolu, / smutnou země hlídat kostnici“ (s. 15) Ahasver je unavený, prošel svět a viděl zkázy měst i říší, zoufale se vrhá do nejnebezpečnějších

Častým námětem je také sebevražda. V 19. století nalézáme motiv sebevraždy například u Jakuba Arbesa či Jana Nerudy. Dívku v Arbesově povídce *Sestra mstitelka* opustil její milenec, zabila své dítě, na hrobě své matky zešílela a za tři dny ji vytáhli utopenou; svedená dívka v Nerudově *Baladě staré* porodila dítě a pak se s ním vrhla do řeky, obdobně dívka v Erbenově baladě *Dceřina kletba* zabila své dítě.²²⁷ U Arbesa volí dobrovolný odchod ze života většinou lidé zoufalí ze ztráty blízké osoby. Smrt je však pro ně definitivním koncem všeho, nikdo se neutěšuje nějakým opětovným shledáním v nebi nebo jinde. Je to prostá neschopnost žít dále bez druhého. Vedle nešťastné lásky mohl vést k sebevraždě i pocit viny, např. žena z Erbenovy balady *Holoubek* neunesla tíhu svědomí kvůli vraždě svého manžela a utopí se.

Pesimismus na přelomu 19. a 20. století dal vzniknout myšlenkovým směrům vyjadřujícím absolutní nicotu na tomto světě – *nihilismu* či *existencialismu* - směru, který vyjadřuje odsouzení člověka k životu, i když životní úděl je absurdní a má jedinou jistotu: smrt. Vývoj od impresionismu po dekadenci až k hymnickým meditacím o životě, lásce, utrpení, smrti zachycuje například dílo Rainera Maria Rilkeho, který se snažil celý život s motivem smrti vypořádat²²⁸.

Smrt se objevuje i v básni Jiřího Wolkeho *Umírající*. Básník se s ní vyrovnal a nezdá se mu zlá, bojí se však toho, co přináší umírání - samoty a opuštění. Vidím zde paralelu s dílem N. Eliase, který rovněž charakterizuje umírajícího ve 20. století jako toho, kdo již pro společnost sociálně zemřel.²²⁹

Člověk se smrtí neustále bojoval, avšak často prohrával. Pocit beznaděje a blížících se katastrof ovlivnil literaturu, kde dominují existenciální pocity. Díla zachycují válku, zmar,

---

bitev, do požárů, skáče do vodopádu i do sopky, chce zmrznout na pólu, žádá prvního jezdce, aby jej zabil, ale vše marně. Je to „poutník zíznící po umírání“ „s tváří umořenou smrti touhou“ (s. 16), „hrozná žití tíže, / jeho ňadra smrti chtívá kryje“ (s. 17). Smrt zasévá kolem něj zkázu, ale jeho vždy mine. Až na samém konci přichází anděl s palmovou ratolestí, „Ahasver a jezdec zbožně klekli / padnou v náruč si a – umírají.“ (s. 47)

²²⁷ „půjdu hledat květu toho, / kterýž snímá viny mnoho / a zbouřenou chladí krev“ a našla jej „tam za branou nad vršíkem, / na tom sloupu se hřebíkem, / na konopné oprátce!“ (To nejlepší z poezie, Erben, K. J.: *Kytice*, s. 141)

²²⁸ „Velká je smrt
a my jsme její
radostný hlas.
Když zdá se,
že život zní nejplněji,
tak vzlyká v nás.“ Báseň Závěrečný zpěv in *Knihy hodin*, uvedeno v Martinková, V.: *Čítanka III.*, Trizonia Praha 1995, ISBN80 85573-15-6, s. 28

²²⁹ Elias, N.: *O osamělosti umírajících*, s. 49 a dále

nejistotu. Například v díle E. M. Remarquea *Na západní frontě klid* je zachycen každodenní boj německých vojáků se smrtí.

Krátké období klidu rychle vystřídala *druhá světová válka*. Smrt byla pro mnohé vysvobozením z utrpení. W. Styron v *Sophiině volbě* zobrazuje smrt jako únik z kruté reality.

Smrt se objevuje i v poezii F. Hrubína v básni *Hirošima*. Hlavním tématem je zachycení bezmocnosti člověka vůči smrti. Snad nejvýrazněji a nejpůsobivěji dokázal zmar, beznaděj, skepsi vyjádřit svými metaforami pocitové poezie Jiří Orten. Skeptickou básní o tom, co se děje pod zemí, vyjadřuje věrnost všem mrtvým.²³⁰ V *Cestě k mrazu* se ptá osudu, kde bude, až zemře, kde skončí,²³¹ rovněž v *Jeremiášově pláči* popisuje lidský zmar, absurditu doby a odcizení.

Postoj ke smrti však není jen hlavním literárním námětem, ovlivnil výtvarné umění i hudbu²³². Objevují se nové techniky, které těží z motivů smrti, například u W. Bischoffa cyklus reportážních fotografií z roku 1952 „*Bdění u mrtvého*“.

3.7 Shrnutí novověk

I na počátku novověku se umíralo uprostřed rodiny a známých. Nebylo možné, aby ve stísněných podmínkách, v nichž lidé žili, byli vzdáleni umírajícím. Tak přicházeli do styku s umírajícím nejen dospělí, ale i děti. Dnes na zvědavou otázku dětí týkající se smrti rodiče nedokáží odpovědět a mají snahu se odpovědi vyhnout, odkazují děti až na pozdější dobu. S jejich otázkami si neumí poradit.

Postupně však novověk přinesl do vztahu ke smrti a jednotlivci mnoho změn. Zaujal zcela jiný pohled na člověka a zahájil epochu trvající až do současnosti. O člověku

---

²³⁰ „Sestup dolů. Oči k červu,
jenž tě rozhodá,
zatímco své šaty servu
pro smrt, v níž je svoboda.“ In Orten, J.: *Ohnice*, BB art Praha 2006, ISBN: 80-7341-795-2

²³¹ „Ó dej mi pohyb, smrti, slova stárnou
a hřbitovy se plní,
chci ještě vidět, jak mi rozsvítili
na malý povzdech, na nejmenší chvíli...“ in Martinková, V.: *Čítanka III*, s. 262

²³² V hudbě se s tématem smrti setkáváme například u Benjamina Brittena v televizní opeře *Smrt v Benátkách*, u Gustava Mahlera v písňovém cyklu „*Píseň o mrtvých dětech*“ či v baletu Sergeje Sergejeviče Prokofjeva *Romeo a Julie*.

se začalo uvažovat jako o počtu bez vnímání jeho jedinečnosti. Osvícenství rozšířilo kult rozumu a jím bylo možno vše vysvětlit, vypočítat, stanovit v předem daných mezích. Člověk ztrácel svoji jedinečnost, stal se vykořeněným, nová doba ho odváděla do víru měst, kde mnohdy přišel o svoji autentičnost. Stal se výrobní jednotkou a představoval pouze pracovní sílu, kterou bylo možno vyčíslit.

Jako všechno v našem světě, tak i představa smrti podléhá neustálým proměnám. Smrt v novověku je stejně reálná jako kdysi, ale kdo se jí zabývá, narazí na duchovní vakuum. Choptění a umírání jsme uzavřeli do virtuální reality. A jak je to se zármutkem? Svět, v němž právě žijeme, nevidí smutek rád, ze zármutku se stala tichá, bázlivá, nutkavá potřeba duše, je to tak trochu utajovaná úchylna pozůstalých. Ve světě konzumních radostí a povrchního štěstí řízeného reklamou zaujímá „memento mori“ jen skromné místečko. M. Lutovský uvádí názor, že: „...*téma smrti je pro nás totéž jako téma sexu pro společnost viktoriánské Anglie. Strach z ní, strach z něčeho, o čem se nemá mluvit, vyvolává úzkost a stres.*²³³

Smrt se jen pomalu vrací do společenského vědomí, odkud byla hlavně po hrůzách prožitých v první polovině 20. století vytlačena. Začínáme být citlivější k trpícím ve vzdálených zemích, k týraným osobám. Často ale nevidíme nebo spíš nechceme vidět problémy soudobé společnosti v našem okolí, nevidíme tak ani problémy v přístupu k umírajícím a ke smrti. Umírající stále ještě zavíráme za bílé pleny, konfrontace se smrtí nás uvádí do rozpaků, jak se máme chovat. Hospicová péče je první vlaštovkou, která pojímá smrt jako završení plodného a smysluplného života a zachovává důstojnost zemřelého a úctu k němu.

---

²³³ in Lutovský, M.: Hroby

Závěr

Většina z nás si při každodenních starostech neuvědomuje, že život je dar a že jako nám byl dán, může nám být v každém okamžiku odebrán. Když je člověk mladý a plný síly, bere život jako samozřejmost. Později s přibývajícím věkem si možná při pohledu na záběry z automobilové nehody či nějakého jiného neštěstí, které se odehrává kdesi na druhém konci světa, uvědomí, že život není úplnou samozřejmostí. Při onemocnění se ptá, zda jeho stav je vážný či snad dokonce nevléčitelný a smrtelný. Obzvláště při ztrátě svých nejbližších si uvědomíme i reálnou možnost vlastního konce.

Lidé minulých dob často a velice zřetelně vnímali tělesnou konečnost svého bytí. Tělesná smrt byla chápána jako součást života stejně jako zrození. Pro umění dobrého života bylo jistě potřebné vědomí vlastní smrtelnosti a smrti, která může přijít kdykoliv a není dobré, když by člověka zastihla nepřipraveného, nesmířeného s Bohem a svým lidským okolím. Pro tradiční chápání znamenala smrt především zhodnocení života. Člověk byl vybízen k tomu, aby měl trvale na očích smysl svého myšlení i konání a zvažoval jeho mravní dopad. Tak jako ležel hřbitov v centru každé obce a měl veřejný charakter, smrt byla centrem života. Lidská obeznámenost se smrtí byla velmi důvěrná, neboť se umíralo doma a častěji než dnes. Smrt působila jako jeden z nejvýznamnějších jednotících motivů rodinného života, který udával rytmus veškerého dění. Člověk se mohl potkat se smrtí ve všech obdobích života a pravděpodobnost tohoto setkání byla rozložena mnohem rovnoměrněji než dnes.

I naši předkové se smrti báli. Vlastní smrti zejména. Rodina jim ale v jejich těžké hodině stála po boku a umírání po dlouhé věky vypadalo podstatně jinak než dnes. Naši předkové měli vypracovaný rituál rodinného umírání a nesli si celým životem hodnotu, které my už jen obtížně rozumíme: přáli si šťastnou smrt – a mohli v ni doufat.

Dá se říci, že smrt rodinu organizovala, působila na vztahy v ní i na její uspořádání. Častá úmrtí dětí v rodině měla za následek nižší hladinu emocionální vroucnosti v rodině. Běžně se stávalo, že na smrt nejbližších příbuzných se čekalo – někdy trpělivě, někdy netrpělivě. Umírání zralého člověka bylo ale rodinnou událostí, zvláštním, slavnostním a plně předvídatelným okamžikem. Nikdo z jeho blízkých nezůstával na pochybách, jak se má chovat a co kdy má dělat. Obě strany – umírající i jeho rodina – byly vedeny rituálem, který jim poskytoval oporu, nabízel útěchu a doprovázel jim tvář v tvář smrti vyrovnanost, jakou je možno dnes jim jen závidět. Šťastná smrt byla smrt, jež nepřišla znenadání. Stávalo se velmi zřídka, že by smrt člověka překvapila. Tradiční člověk, neznalý písma a nerozptylovaný

televizí, měl mysl a smysly otevřené sdělením, pro která nám už v hlavě nezůstává místo. Ač negramotný, i on četl a pozoroval zprostředkovaná sdělení po celý život, a daleko soustředěněji nežli my, jen abeceda jeho znaků a zaměření jeho pohledu byly jiné. Smrt byla pro něho stále přítomna mezi živými, zvláště na jistých místech a v jistých okamžicích, a její přítomnost byla viditelná pro ty, kdo měli zemřít. Původní předvídatelnost smrti měla prostor, reálnou podobu. Zakládala se totiž na rozvinuté schopnosti tradičního člověka pozorovat sám sebe, své tělo a své schopnosti, vlastnosti a možnosti. Tradiční člověk si všímal prozaických znamení, jež mu včas napověděla, co může očekávat. Když takový člověk seznal, že toto lože bude jeho ložem úmrtním a že jeho hodinka nadešla, sdělil to svým nejbližším a nikomu nepřišlo na mysl mu to vyvracet, či jeho stav zlehčovat. Zapřít umírajícímu do tváře, že jeho nemoc je smrtelná, že jeho dny jsou sečteny a jeho čas se naplnil, jak se to dnes běžně dělá, to by se v tradiční společnosti pokládalo za otřesný cynismus a naprosté morální selhání. Něco takového leželo daleko za hranicemi představitelného. Člověk umíral v kruhu svých blízkých a věci probíhaly podle ustáleného pořádku. Umírající si mohl v klidu uspořádat své osobní věci – lítost nad utrpením, které způsobil druhým, prosbu za odpuštění, přání všeho nejlepšího svým blízkým, případně rozdělil svůj majetek, vyzpovídal se, a pokud se smrt opožďovala, ponořil se do mlčení. Takto důstojný způsob umírání se neměnil po věky. Pravdou zůstává, že ne všem, kteří byli před námi, se podařilo takto umřít, ale všichni si přáli šťastnou smrt. Věděli totiž přesně, jak vypadá.

Dnes je možné dočkat se vlastní smrti ve vysokém věku, aniž by člověk vůbec viděl, jak se umírá. Pohlédnout zemřelému do tváře a zatlačit mu oči jsme přenechali zdravotní službě. Namísto umírání a smrti stalo se středem našeho sociálního života nákupní středisko a pro muže hospoda. Smrt zabstraktněla, živí si žijí, smrt nemyslí, vytěsnili ze svého života každou její připomínku. Místo zintimnění používáme odstup, místo mýtizace racionalizaci. Smrt však není nemoc, která by se dala léčit, je to část našeho bytí, ačkoliv je tato část bolestná a mnohdy krutá.

V touze žít bezstarostný život vytěšňujeme ze svého vědomí nepříjemné myšlenky na konec života. „Nejodpornější zlo, tedy smrt, se nás netýká, neboť dokud jsme my, není smrt. Je-li smrt, nejsme my,“²³⁴ cituji antického filosofa Epikura ze Samu, který tímto výrokiem dokladoval zbytečnou obavu ze smrti. Zároveň tím vystihl i častý životní postoj moderního člověka.

---

²³⁴ in Život z víry, s. 211

Odvrat živých od smrti a mlčení o ní pokračuje i po smrti. Můžeme to pozorovat na způsobu, jakým je zacházeno s mrtvými či na způsobu pohřbívání. Oboje dnes zajišťují specializované firmy. Pozůstalí přicházejí k poslednímu rozloučení se zemřelými do krematorií a chvílku postojí před uzavřenou rakví, chtějí si údajně zachovat vzpomínku na zemřelého. V poslední době se rozšířilo zpopelnění bez obřadu či rozptyl. Nehledáme místo, kde bychom se mohli s našim zemřelým znovu ve vzpomínkách setkat, chceme žít tady a teď bez obav z budoucnosti, a tak smrt, která by nás mohla upozornit i na naši smrtelnost, zavřeme hluboko v našem podvědomí, aby tak nenarušovala všechno to materiální, které pracně celý život budujeme. Nechceme si připustit, že „Prach jsi a v prach se obrátíš“, a celé naše snažení zde zůstane bez možnosti sklízet jeho plody.

Umírání a smrt je vnímána jako útok na vlastní identitu a jako zánik vlastního těla spojený s absolutní pasivitou a nemožností jednat. Zděšení a hrůza nastupují tam, kde je prožíváno rozdělení a zánik. *„Kde se však uvažuje o kontinuitě, proměně a nových možnostech vztahů, tam existuje naděje a útěcha.“*²³⁵

Na závěr své práce bych chtěla ocitovat z jedné z knih bavorovského pana faráře, člověka, kterého jsem osobně znala a kterého si hluboce vážím pro jeho vřelý lidský přístup.: *„Smrt je vyrovnáním, je podvolením osudu, ale je i něčím větším. Je v ní skryt náboj naděje. Smrt přijde. Je to ta nejjistější věc na světě. Ale není třeba se jí bát. Kdo má před očima Ježíše Krista a jeho Zmrtvýchvstání, nebojí se jí. Je mu pouhou branou přechodu z tohoto do druhého života v návaznosti na sobě.“*²³⁶

---

²³⁵ Člověk ve stínu svého konce, sborník: příspěvek Cyril Havel Temnota je jako světlo? Vědomí smrti jako důležitá součást výchovy pro život, s. 97

²³⁶ Hobizal, F.: Cesta k nebi, Karmelitánské nakladatelství Kostelní Vydří 2001, ISBN 80-7192-649-3, s. 69

Použitá literatura

- Arendtová, H. *Původ totalitarismu I-III*, Praha: Oikoymenh 1996. ISBN 80-86005-13-5
- Aries, P.: *Dějiny smrti. I., Doba ležících*, Praha: Argo 2000. ISBN: 80-7203-286-0
- Aries, P.: *Dějiny smrti. II., Zdivočelá smrt*, Praha: Argo 2000. ISBN 80-7203-293-3
- Assman, J.: *Smrt jako fenomén kulturní teorie, Obrazy smrti a zádušní kult ve starověkém Egyptě*, Praha: Vyšehrad 2003. ISBN 80-7021-514-3
Assman, J.: *Smrt jako fenomén kulturní teorie*, Praha: Vyšehrad 2003. ISBN 80-7021-514-3
- Augustin, *Vyznání*, Praha: Kalich 1990, ISBN nevedeno
- Bauman, Z.: *Modernita a holocaust*, Praha: Sociologické nakladatelství 2003. ISBN 80-86429-23-7
- Camus, A.: *Mýtus o Sisyfovi*, Praha: Nakladatelství Svoboda 1995. ISBN 80-205-0477-X
- Cantalamesa, R.: *Sestra smrt*, 2.vydání, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 1992. ISBN
- Ceram, C. W.: *Bohové, hroby a učenci*, Praha: Orbis 1975. ISBN nevedeno
- Člověk ve stínu svého konce, sborník*: Č. Budějovice: VŠERS, 2007. ISBN 978-80-86708-34-8
- Davies, J. D.: *Stručné dějiny smrti*, Praha: Volvo Globator 2007. ISBN 80-7207-628-4
- Dinzelbacher, P.: *Poslední věci člověka, Nebe peklo, očistec ve středověku*, Praha: Vyšehrad 2004. ISBN 80-7021-693-X
- Dvorník, F.: *Se znamením kříže*, Řím: Křesťanská akademie 1967. ISBN nevedeno
- Ekumenické komise pro Starý a Nový zákon Bible : *Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad*, Praha: Česká biblická společnost 1992. ISBN: 80-900881-0-4

Eliade, M.: *Dějiny náboženského myšlení, I. díl Od doby kamenné po eleusinská mystéria*, Praha: ISE, 1995. ISBN neuvedeno

Elias, N.: *O osamělosti umírajících*, Praha: Nakladatelství Franze Kafky, 1998. ISBN 80-85844-39-7

Foucault, M.: *Dohlížet a trestat*, Praha: Dauphin 2000. ISBN 80-86019-96-9

Geiss, I.: *Dějiny světa v souvislostech*, Praha: Ivo Železný 2005. ISBN 80-237-3940-9

Guardini, R.: *Posledné věci*, Trnava: Dobrá kniha 2001. ISBN 80-7141-321-6

Haškovcová, H.: *Lékařská etika*, 3. rozšířené vydání, Praha: Galén 2002. ISBN 80-7262-132-7

Hobizal, F.: *Cesta k nebi*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství 2001. ISBN 80-7192-649-3

Hoffmann, F.: *České město ve středověku*, Praha 1992. ISBN neuvedeno

Hrbek, M.: „*Smrt Boha*“ v *Nietzschově filosofii*, Praha: Academia, nakladatelství AV ČR 1997. ISBN 80-200-0588-9

Hruška B., Matouš L., Prosecký J., Součková J.: *Sestup Ištary do podsvětí. Mýty staré Mezopotámie. Sumerská, akkadská a chetitská literatura na klínopisných tabulkách*. Praha: Odeon 1977. ISBN neuvedeno

Juergensmeyer, M.: *Teror v mysli boží: globální vzestup náboženského násilí*, Brno: CDK 2007. ISBN 978-80-7325-109-3

Jung, C. G.: *Archetypy a nevědomí*, Výbor z díla, II. Svazek, Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. ISBN 80-85880-16-4

Jung, C. G.: *Archetypy a nevědomí*, Výbor z díla, II. svazek, Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka 1997. ISBN 80-85880-16-4

Jung, C.G.: *Analytická psychologie, její teorie a praxe*, Praha: Academia 1993. ISBN 80-200-0480-7

Kosmova kronika česká, Litomyšl: Paseka 2005. ISBN 80-7185-515-4

Kozák, J.: *Egyptská Kniha mrtvých. I. : kapitoly o vycházení z hmotného světa do bezbřehé záře*, Praha: Eminent 2001. ISBN: 80-7281-073-1

Landsberg, P. L.: *Zkušenost smrti*, Praha: Vyšehrad 1990. ISBN 80-7021-054-0

Laquer, W.: *Měnicí se tvář antisemitismu - od starověku do dnešních dnů*, Praha: Lidové noviny, 2007. ISBN 978-80-7106-927-0

Le Goff, J.: *Zrození očištěnce*, Praha: Vyšehrad 2003. ISBN 80-7021-637-9

Lévi-Strauss, C.: *Myšlení přírodních národů*, Liberec: Dauphin 1996: ISBN 80-901842-9-4

Lorencová, A. - Beneš, J. - Podborský, V.: *Těšetice-Kyjovice III. Únětické pohřebiště v Těšeticích-Vinohradech*, Brno: 1986. ISBN neuvedeno

Lorenzová,H., Petrasová,T.: *Fenomén smrti v české kultuře 19. století, Sborník příspěvků z 20. ročníku symposia k problematice 19. století, Plzeň 9.-11. března 2000*, Praha: KLP, 2001. ISBN 80-85917-79-3

Lutovský, M.: *Hroby našich předků*, Praha: Academia, 1966. ISBN neuvedeno

Mácha, K. H., Erben, K. J.: *To nejlepší z poezie 19. století Máj, Kytice*, Praha: Levné knihy KMa, 2006. ISBN neuvedeno

A. M. *Psychologie, poznej sám sebe*, Olomouc, 1992, ISBN neuvedeno

Martines, L.:*Fire in the City - Savonarola and the Struggle for Renaissance Florence*. Oxford: University Press, 2006. ISBN 0-19-517748-7

Martinková, V.: *Čítanka III.*, Praha: Trizonia 1995. ISBN 80 85573-15-6

Montestier, M. *Historie trestu smrti Dějiny a techniky hrdelního trestu od počátků po současnost*, Horoměřice: Rybka Publisher 2005. ISBN 80-86182-05-3

Navrátilová, A.: *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha: Vyšehrad 2004. ISBN 80-7021-397-3

Naydler, J.: *Chrám kosmu : starověká egyptská zkušenost posvátného*, Praha: Volvox Globator, 1999. ISBN 80-7207-245-5

Niederle, L.: *Slovanské starožitnosti. Oddíl kulturní. Život starých Slovanů II/1. Víra a náboženství*, Praha: 1924. ISBN nevedeno

Nováková, N., Pěcha, L., Rahman, F.: *Dějiny Mezopotámie*, Praha: Karolinum Nakladatelství UK 1998. ISBN 80-7184-416-0

Orten, J.: *Ohnice*, Praha: BB art 2006. ISBN: 80-7341-795-2

Peschke, K.H.: *Křesťanská etika*, Praha: Vyšehrad 2004. ISBN 80-7021-718-9

Podborský, V.: *Náboženství našich prapředků*, Brno: Masarykova univerzita 1994. ISBN 80-210-0970-5

Povejšil, J.: *Oráč z Čech , Jan ze Žatce (Johannes von Saaz)*, Praha: Vyšehrad 1985. ISBN nevedeno

Prosecký, J., Hruška, B., Rychtařík, M., Jiroušková, J.: *Epos o Gilgamešovi*, Praha: Lidové noviny 2003. ISBN 80-7106-517-X

Reade, J.: *Mesopotomia*, London: The British muzeum 2006. ISBN nevedeno

Spunar, P. a kolektiv: *Kultura středověku*, Praha: Orbis 1972. ISBN nevedeno

Šrajer, J., Rubešová, M., Feldmann, V.: *Život z víry*, České Budějovice: Tf Jihočeská univerzita, 2005. ISBN 80-7040-809-X

Šubrt, J.: *Civilizační teorie Norberta Eliase*, Praha: UK, Karolinum 1996. ISBN 80-7184-197-8

Todorov, T.: *V mezní situaci*, Praha: Mladá fronta 2000. ISBN 80-204-0853-3

Traverso, E.: *Trhlina v dějinách - Esej o Osvětlení a intelektuálech*, Praha: Academia 2006. ISBN 80-200-1401-2

Unger, J., Malina, J.: *Panoráma biologické a sociokulturní antropologie : modulové učební texty pro studenty antropologie a "příbuzných" oborů. Díl 9, Pohřební rítus a zacházení s těly*

zemřelých v českých zemích (s analogiemi i jinde v Evropě) v 1.-16. století, Brno: Masarykova univerzita Brno 2002. ISBN: 80-210-2849-1

Vachala, B.: *Moudrost starého Egypta*, Praha: 1992. ISBN

Van Dülmen, R.: *Kultura a každodenní život v raném novověku (16.-18. století)* Praha: Argo 2006. ISBN 80-7203-813-3

Vařeka, P.: *Archeologie středověkého domu*, Plzeň 2004.

Von Allmen, J. J.: *Biblický slovník*, Praha: Edice Kalich 1991. ISBN 8017-180-4

Vrabec, J.: *Nádej věčného života*, Olomouc: Matice cyrilometodějská 1992. ISBN neuvedeno

Weis, M.: *Historie učitelka života? několik sond do dějin České země I.-XIV. Století*, Tišnov: Sursum 2004. ISBN: 80-7323-072-0

Diplomové práce

Malhocký, B.: *Eutanázie* Diplomová práce, Fakulta humanitních studií University Karlovy. 2003

Periodika

Michálek, J.: *Knížecí mohyly z časné doby laténské u Hradiště, okr. Písek. Příspěvek k historii nálezů z r. 1858*, Archeologické rozhledy 29, 1977, s.634-643

Internetové zdroje

B. Chán.: *Mistr Jan Hus, Zápas o duši* [online], [cit. 2008-03-10]. Dostupné na Internetu: http://www.hcjb.cz/Zapas_o_dusi/61/zodc6101.phtml

Benedikt XVI.: *Generální audience Benedikta XVI. , aula Pavla VI. 16.1.2008* [online]. [cit. 2008-04-20] Dostupné na Internetu: <http://www.radiovaticana.cz/clanek.php4?id=8953>

Čikarová, K.: *Fenomén smrti jako pilíř kultury starověkého Egypta, část III.:* [online], [cit. 2008-04-17]. Dostupné na Internetu: <http://www.koronamagazin.cz/2005/Korona63/Soubory/Egypt3.htm>

Halík, T.: *Tělo není zavazadlo*, [online], [cit. 2007-30-12]. Dostupné na Internetu: <http://zpravy.idnes.cz/halik-k-vystave-telo-neni-zavazadlo-ctime-je-fz6>

Informační a diskuzní portál Hospicového občanského sdružení Cesta domů [online]. Dostupné na Internetu: <http://www.umirani.cz>

Kosticova, Z. M.: *Kultura smrti* [online], [cit. 2008-04-10]. Dostupné na Internetu: <http://glosy.info/texty/kultura-smrti/2>

Mrtvá těla v Lucerně. Obohacení, či skandál? Bodies - Galerie 5, [online], [cit. 2007-30-12]. Dostupné na Internetu: <http://www.bodies.wz.cz/galerie-bodies-5.htm>

Povídání předvánoční s PhDr. Vladimírem Horpeniakem, historikem Muzea Šumavy. In Internetový magazín Šumavy a bavorského příhraničí [online], [cit. 2008-05-03]. Dostupné na Internetu: http://www.renesance-gabreta.info/rozhovory/ptali_jsme_se_3.htm

Švécar, A.Z.: Zdroj informací o nejstarším období; pravěké osídlení, Slované, Germánech, Hunech [online], [cit. 2008-04-17]. Dostupné na Internetu: <http://svecar.webpark.cz/files/sobe/sobes/001.htm>

Tanec smrti,: Ottova encyklopedie obecných vědomostí, [online], [cit. 2008-05-10]. Dostupné na Internetu: <http://encyklopedie.seznam.cz/heslo/439614-tanec-smrti>

Temná turistika: 100+ 1, [online]. 2007, č. 18 [cit. 2007-11-03]. Dostupné na: <http://www.katd.cz/clanek.php?&id=486>.

V Německu bude brzy televizní program vyhrazený pohřbům [online], [cit. 2007-10-31]. Dostupné na Internetu: http://www.novinky.cz/koktejl/v-nemecku-bude-brzy-televizni-program-vyhrazeny-pohrbum_125816_164hf.html 31.10.2007

Váňa, R.: *Genocida v mezinárodním právu veřejném na příkladě Tibetu*[online], [cit. 2008-05-06]. Dostupné na Internetu: http://www.valka.cz/newdesign/v900/clanek_247.html

Vlk, M.: Homilie kardinála Miroslava Vlka na Vyšehradě 2. listopadu 2007, [online], [cit. 2007-10-01]. Dostupné na Internetu: <http://www.kardinal.cz/index.php?cmd=article&articleID=191>

Seznam zkratek

Odkazy na Bibli a církevní dokumenty²³⁷

1 K – První list Korintským

2 K – Druhý list Korintským

1Řím – 1.list Římanům

Ex – Exodus, 2. kniha Mojžíšova

Gn – Genesis, 1. kniha Mojžíšova

Jan – Evangelium podle Jana

L – Evangelium podle Lukáše

Mat – Evangelium podle Matouše

Mk – Evangelium podle Marka

Zjev – Kniha zjevení

Žalm – Kniha žalmů

Ostatní zkratky

Atd. – a tak dále

Např. – například

N. l. – našeho letopočtu

Př. n. l. – Před našim letopočtem

---

²³⁷ In Ekumenické komise pro Starý a Nový zákon Bible : *Písmo svaté Starého a Nového zákona, český ekumenický překlad*, Praha: Česká biblická společnost 1992. ISBN: 80-900881-0-4

Seznam příloh

- 1.** Egyptská mumie - Britské národní muzeum
- 2.** Trajánův sloup v Římě
- 3.** Fórum Románum
- 4.** Slovanské mohyly
- 5.** Halstadt - kostnice
- 6.** Tradice umrlčích prken
- 7.** Náhrobek – kostel sv. Vojtěcha
- 8.** Ostatky sv. Gisely – Pasov
- 9.** Hrob sv. Cecilie
- 10.** Náhrobek Richarda Lví srdce
- 11.** Pláž Omaha Beach

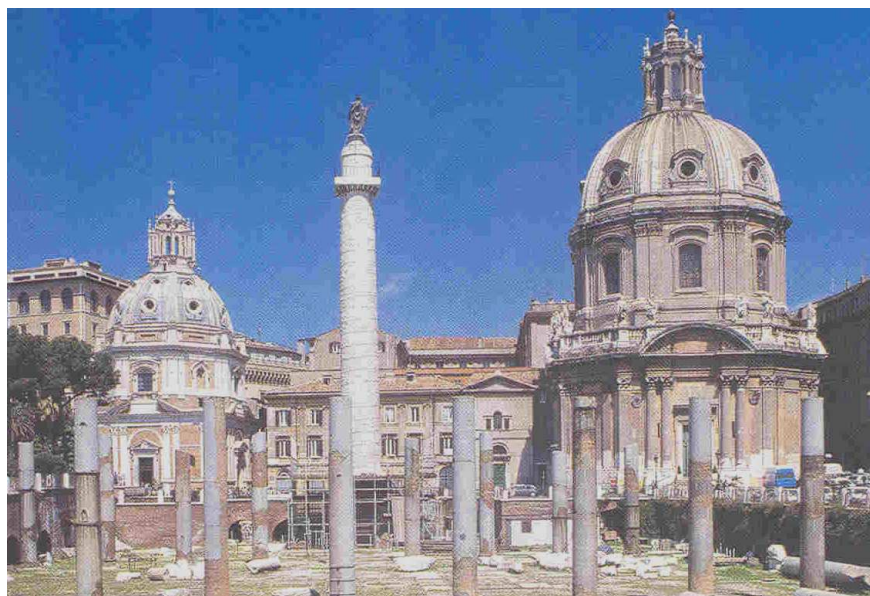
Příloha č. 1

Egyptská mumie, Britské národní muzeum,
(foto autor) květen 2007

Příloha č. 2

Trajánův sloup (30 m, z r.130) je ozdoben 200 m dlouhým reliéfem s více než 2500 postavami, oslavujícími Trajánovy činy v bitvách proti Dákům. Vrchol sloupu zdobí socha sv. Petra, která nahradila původní sochu císaře.

(foto autor)

Příloha č. 3

Fórum Románum, na němž se zastavovaly pohřební průvody, aby zde řečníci vychvalovali zemřelé. V jeho okolí byla rozsáhlá kolumbária.

(foto autor)

Příloha č. 4 Slované mohyly z oblasti Jedovary

(foto autor)

Příloha č. 5 Halstadt - kostnice

Hřbitov se nalézá na skále a vzhledem k nedostatku místa pro pohřbívání byly kosti z hrobů vyjímány a ukládány do kostnice. Nejprve však byly popsány jménem a pomalovány.

(foto autor)

Příloha č. 6 Umrlčí prkna

Tradice umrlčích prken je v bavorském lese stále živá.²³⁸

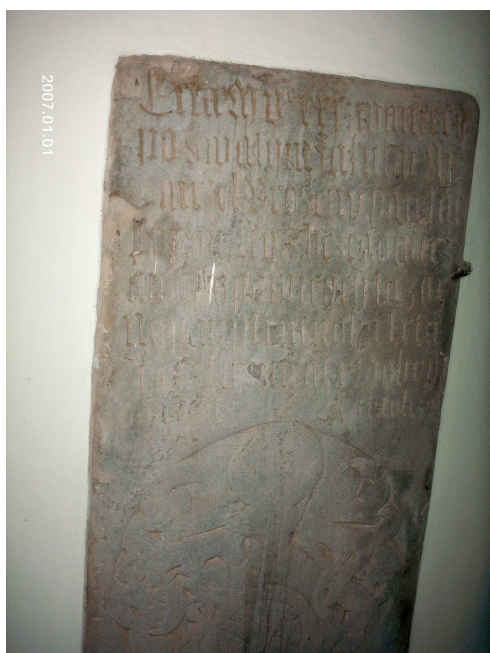
---

²³⁸ převzato z *Povídání předvánoční s PhDr. Vladimírem Horpeniakem, historikem Muzea Šumavy*. In Internetový magazín Šumavy a bavorského příhraničí [online], [cit. 2008-05-03]. Dostupné na Internetu: http://www.renesance-gabreta.info/rozhovory/ptali_jsme_se_3.htm

Příloha č. 7 Náhrobek v kostele sv. Vojtěcha

V lodi poutního kostela Sv. Vojtěcha ve Lštění na straně evangelia je vsazen do zdi náhrobek z vápence, 164 cm vysoký a 90 cm široký s nápisem Leta MDCXXI v outery po swatym Jakubu Apod. mrzel Urozeny pan Jan Popovsky z bozegowitza na Popowicych sa zde na paussti mnoha leta život swug gt w dobry dokonal a tuto lezj. Pod nápisem je erb s kolem ve štítu.

(foto autor)

Příloha č. 8 Příklad úcty k ostatkům svatých

(foto autor)

Ostatky sv. Gisely– Pasov

Příloha č. 9 Hrob Svaté Cecílie

Když byl koncem 16. století otevřen její hrob, bylo tělo světice nalezeno ve zcela zachovaném stavu. Podle něj vytesal lombardský sochař Steffano Maderna mramorovou sochu ležící světice pro kostel v Zátiběří, která je tak vlastně posmrtným portrétem této mladé Římanky.

Příloha č. 10 Richard Lví srdce

(foto autor 7. 5. 2006)

V katedrále v Rouen ve Francii je pohřbeno pouze srdce tohoto významného panovníka, i když sarkofág znázorňuje celou postavu v životní velikosti.

Příloha č. 11

(foto autor 8.5.2006)

Památník na padlé ve 2. sv. válce při vylodování spojeneckých vojsk na západním pobřeží Francie - pláž Omaha Beach . Kříže vyjadřují lidské oběti na obou stranách fronty, jednotná architektura bez přikrášlení a ozdob vyjadřuje jednotu v utrpení a bolesti.